बैंकिङ क्षेत्र सुधार सुझाव कार्यदल, २०८२
को
प्रतिवेदन

प्रस्तोता

बैंकिङ क्षेत्र सुधार सुझाव कार्यदल

नेपाल राष्ट्र बैंक

बालुवाटार, काठमाडौं

असार २९, २०८२

बैंकिङ क्षेत्र सुधार सुझाव कार्यदल, २०८२
को
प्रतिवेदन

बैंकिङ क्षेत्र सुधार सुझाव कार्यदल

नेपाल राष्ट्र बैंक

बालुवाटार, काठमाडौं ।

असार २९, २०८२

प्राक्कथन

नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा अपेक्षित कर्जा लगानी हुननसकी उच्च तरलता भएको, निष्कृय कर्जा गत सालभन्दा दोब्बरले बढी पाँच प्रतिशत नाघेको र गैरबैंकिङ सम्पत्तिको उच्च वृद्धि लगायत धेरै समस्याहरु देखिएका छन् । अर्कोतर्फ वाह्य क्षेत्र अस्थायीरुपमा उल्लेख्य वृद्धि भएतापनि आन्तरिक पक्ष सुस्त रहेको छ । हालसाल आर्थिक स्थिति केही सुधार हुँदैगएको छ तर कमजोर लगानी वातावरणको साथै कुल माग/उपभोगको पक्ष सुस्त भई नेपालको अर्थतन्त्र पूर्ण लयमा फर्किन नसकेको अवस्था रहेको छ ।

यस परिवेशमा बैंकिङ क्षेत्रका समस्याहरुको अध्ययन सुधार गर्नुपर्ने सन्दर्भमा नेपाल राष्ट्र बैंकको संचालक समितिद्वारा २०८२ जेष्ठ ३० गते एक महिनाभित्र छ वटा क्षेत्र (यसपछिको परिच्देमा दिइएको छ) का Terms of Reference को आधारमा सुझाव प्रतिवेदन बुझाउनु पर्नेगरी यो कार्यदल गठन भएको हो ।

यस कार्यदलले समष्टिमा अर्थतन्त्र र खासगरी बैंकिङ क्षेत्रमा लगानी हुन नसकी तथा अन्य कारणले देखिएका समस्याहरुको साथै तोकिएका छ वटा कार्यक्षेत्रमा देखिएका समस्याहरुको विश्लेषण गरी बैंकिङ क्षेत्रलाई संरचनात्मक सुधारको शुरुआत गर्न तथा वर्तमान अर्थतन्त्र पूर्ण चलायमान गर्न तत्काल, अल्पकाल र मध्यकालमा कार्यान्वयन गर्नसक्ने गरी व्यवहारिक सुझावहरुको प्रतिवेदन श्रीमान् गभर्नज्यूमार्फत कार्यदलकोतर्फबाट हामीले नेपाल राष्ट्र बैंकको संचालक समिति समक्ष प्रस्तुत गरेका छौं ।

यस कार्यदल महत्वपूर्ण सुझाव प्रदान गर्नुहुने वित्तीय क्षेत्रका नियामक निकायहरु तथा अन्य सरोकारवाला निकाय लगायतका व्यक्तिहरुप्रति आभार व्यक्त गर्दछ । यस प्रतिवेदन तयार गर्ने कममा विशेष सहयोग गर्ने नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभागका उपनिर्देशक श्री सौरभ पोखरेल तथा सहायक निर्देशक श्री उत्सव राज पन्त तथा अन्य महानुभावहरु विशेष धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ । साथै यस कार्यमा सहयोग गर्ने नेपाल राष्ट्र बैंक, आर्थिक अनुसन्धान विभाग र सम्पत्ति तथा सेवा व्यवस्थापन विभागका कार्यकारी निर्देशक द्वय क्रमशः डा.रामशरण खरेल र श्री रोशन कुमार सिग्देल तथा नेपाल राष्ट्र बैंक परिवारप्रति समेत कार्यदल आभार व्यक्त गर्दछ ।

(गुरु प्रसाद पौडेल)
सदस्य सचिव

(भुवन कुमार दहाल)
सदस्य

(डा.रेवत बहादुर कार्की)
संयोजक

आषाढ २९, २०८२

बैंकिङ क्षेत्र सुधार सुझाव कार्यदलको

सुझाव प्रतिवेदनको सारसंक्षेप - बुँदागत रूपमा

विभिन्न कारणले समष्टिगत माग/उपभोग पक्ष कमजोर/सुस्त भई अर्थतन्त्र पूर्ण चलायमान वा पूर्ण लयमा फर्किनसकेको साथै बैंकिङ क्षेत्रमा लगानी प्रवाह हुननसकी उच्च तरलता भएको एवं निष्कृय कर्जा र गैरबैंकिङ सम्पत्तिको वृद्धि सहित धैरै समस्याहरू बढिरहेको पृष्ठभूमिमा यस्ता समस्याहरूको अध्ययन गरी सुधार गर्नुपर्ने सन्दर्भमा नेपाल राष्ट्र बैंकको सञ्चालक समितिद्वारा २०८२ जेष्ठ ३० गते एक महिनाभित्र देहायको Terms of Reference को आधारमा सुझाव प्रतिवेदन बुझाउनु पर्नेगरी यो कार्यदल गठन भएको हो । यस कार्यदलले तयार गरेको सुझाव प्रतिवदेनको सारसङ्क्षेप यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

सुझावहरू :

प्रथम एजेण्डा : बैंकिङ नीति नियमनलाई उदार तर विवेकशील (प्रुडेन्सियल), जोखिममा आधारित प्रभावकारी सुपरिवेक्षण र ग्राहकमैत्री बैंकिङ सेवाको विकासका सम्बन्धमा :

यससम्बन्धी सुझावका प्रमुख बुँदाहरू :

१) स्वस्थ नियमन तथा बैंकिङका साथै ग्राहकमैत्री बैंकिङमा जोड दिँदै जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षण प्रभावकारी बनाउन उच्च प्राथमिकता दिने नीति अवलम्बन गर्ने ।

२) 'Basic regulation, More Supervision' भन्ने अवधारणालाई कार्यान्वयन गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई तोकिएका मापदण्डका आधारमा प्रथम, दोस्रो र तेस्रो वर्गमा वर्गीकरण गर्ने । प्रथम, दोस्रो र तेस्रो वर्गका संस्थाका लागि निर्देशन र परिपत्रहरू छुट्टाछुट्टै लागु हुने गरी आवश्यक्तानुसार पुनर्लेखन गर्ने । प्रथम वर्गमा पर्ने संस्थालाई विभिन्न विषयमा स्वनियमको अधिकारका अलावा विभिन्न सम्मानहरू प्रदान गर्ने ।

३) व्यवसायीको ऋण पाउने सुविधालाई संरक्षण गर्दै एउटै व्यक्ति बैंकर तथा ठूला व्यवसायी हुँदा सिर्जना हुन सक्ने द्वन्द्वको न्यूनीकरण हुने गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सञ्चालक समितिको संरचना तयार गर्नेतर्फ कदम चालिनु पर्ने ।

४) बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले शाखा खोल्ने, स्थानान्तरण गर्ने तथा बन्द गर्ने सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकको मापदण्डअनुरूप गरी नेपाल राष्ट्र बैंकलाई जानकारी मात्र दिए पुग्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

५) निर्देशित क्षेत्र कर्जा केही क्षेत्रमा मात्र सीमित भएको र सो क्षेत्रमा निष्कृय कर्जा पनि उच्च दरले बढेको तथा शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात आदि जस्ता महत्वपूर्ण क्षेत्र हाल प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा नपरेकाले कुन कुन क्षेत्रले प्राथमिकता प्राप्त गर्नुपर्ने हो र सो क्षेत्रमा कर्जाको माग कति हुन सक्छ सो सम्बन्धमा अध्ययन गरी प्रोत्साहनसमेत प्रदान गर्ने गरी प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र कर्जाको बारेमा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने । साथै, Green Taxonomy अन्तर्गत ग्रिनमा पर्ने क्षेत्रहरूलाई प्रोत्साहन दिइने नीति अवलम्बन गर्ने ।

६) अमेरिकी डलर ($), युरो (€), भारतीय मुद्रा (₹) इत्यादि जस्तै नेपाली मुद्राको पनि छुट्टै मुद्रा अङ्कित चिह्न बनाउनु आवश्यक रहेको ।

७) मूल्य स्थाायित्व कायम गर्ने जिम्मेवारी लिएको नेपाल राष्ट्र बैंकले मूल्य स्तरको समेत सूचकाङ्क निकाल्नु सैद्धान्तिक हिसावले उपयुक्त नभए तापनि २०३०/३१ सालमा यस्तो Consumer Price Index (CPI) तयार गरी हालसम्म प्रशोधन गरिरहेको छ । संसदमा बारम्बार यस कार्यको विरोध समेत हुने गरेको साथै यस सम्बन्धमा प्राय जस्तो देशहरूले छुट्टै निकायबाट सूचकाङ्क निकाल्ने गरेका सन्दर्भमा हाल त्रैमासिक जिडिपीको तथ्याङ्कसमेत प्रकाशन गर्ने क्षमता राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयले विकास गरिसकेको परिप्रेक्ष्यमा अब नेपाल राष्ट्र बैंकले यस्तो तथ्याङ्क प्रशोधनको जिम्मा यस कार्यालयलाई हस्तान्तरण गर्नु उपयुक्त र समसामयिक हुनेछ ।

८) सुक्ष्म व्यवस्थापन हटाई नेपाल राष्ट्र बैंकको नीति निर्देशन निर्माणमा सरोकारवालाको समेत साँचो सहभागिता गराई नेपाल राष्ट्र बैंकको नीति तथा निर्देशनलाई दिगो र प्रभावकारी बनाउनुपर्ने ।

९) गरिबलाई घरदैलोमा सेवा दिने उद्देश्यले फरक मोडेलमा स्थापित लघुवित्त संस्थालाई नियामकले अन्य एकै किसिमका बैकिंङ संस्थाको तुलनामा पर्याप्त ध्यान दिन नसकिरहेको अवस्थामा यसको महत्व, प्रभाव र विस्तारलाई दृष्टिगत गरी बङ्गलादेशसहित अन्य केही देशमा जस्तै छुट्टै नियामक निकायको कानुनी व्यवस्था गरी स्थापना गर्नु अत्यावश्यक

भैसकेको छ । यसको छुट्टै नियामक नहुन्जेलसम्म यसको नियमन लघुवित्त विभागबाटै अनिवार्य रूपमा गराउने ।

१०) वित्तीय प्रणालीमा कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोष तथा सामाजिक सुरक्षा कोष जस्ता गैरबैंकिङ संस्थाहरूको कारोवार उल्लेख्य रूपमा बढ्दै गएको सन्दर्भमा यस्ता संस्थाहरूको नियमन गर्ने अलग्गै नियामक निकायको स्थापना गर्न पहल गर्ने ।

११) आगामी दुई वर्षसम्म नेपाल भित्रिने विदेशी लगानी (SDR अन्तर्गतका सबै मुद्राहरू) को शत प्रतिशत मुद्रा जोखिम (Currency Risk Hedging) व्यवस्थापन गर्ने व्यवस्था मिलाउने । विदेशी लगानी देशभित्र आकर्षण गर्न विदेशी विनिमयसम्बन्धी नीति नियमलाई थप उदार बनाउने ।

१२) कर्जा वर्गीकरण, नोक्सानी व्यवस्था, गैर बैंकिङ सम्पत्ति र पुँजीकोषसम्बन्धी व्यवस्थाहरू अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासअनुरूप पुनरावलोकन गरी सुधार गर्ने ।

१३) सूचना प्रविधि, साइवर सेक्युरिटी तथा भुक्तानी प्रणालीलाई थप बलियो बनाउने ।

१४) इमान्दार व्यक्ति तर्सिनु नपर्ने र बेइमान व्यक्ति नउम्किने हिसाबले बैंकिङ कसुरमा सजाय हुने अभ्यासतर्फ आवश्यक पहल गर्नुपर्ने ।

१५) बैंक तथा वित्तीय संस्था खोल्ने र विघटन गर्ने हालको नीतिलाई पुनरावलोकन गर्ने ।

१६) यस बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थामा स्तरीय विदेशी बैंक वा वित्तीय संस्थाको सेयर स्वामित्व भित्र्याउने तथा स्तरीय विदेशी बैंकहरूको सहायक कम्पनी तथा शाखा खोल्न प्रेरित गर्नुपर्ने ।

१७) बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको ब्याजदर र सेवा शुल्कहरूको एउटै ढाँचा बनाउने र एकै ठाँउमा तुलनात्मक विवरण हेर्न मिल्ने संयन्त्रको विकास गर्ने ।

१८) ग्राहकले कुन सेवाका लागि कुन कागजात बुझाउनु पर्ने र सबै कागजात बुझाए पछि सो कार्य कति दिनमा सम्पन्न हुन्छ भन्ने जानकारी वेबसाइटमा राख्ने व्यवस्था मिलाउने । साथै, गुनासो सुनुवाई समितिलाई थप प्रभावकारी बनाउने ।

१९) जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षणलाई विशेष जोड दिनुपर्ने परिप्रेक्ष्यमा सुपरिवेक्षण विभागहरूको सुपरिवेक्षकीय क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।

दोस्रो एजेण्डा : आर्थिक गतिविधि पूर्ण चलायमान बनाउन बैंकिङ क्षेत्रले खेल्नुपर्ने भूमिकाका सम्बन्धमा

यससम्बन्धी सुझावका प्रमुख बुँदाहरू :

१) सुस्त अर्थतन्त्र उकास्न आवश्यक नीतिनियमनलाई निक्षेपकर्ताको हितमा सम्झौता नहुने गरी Relaxation गर्ने/छुट दिने नीति लिने ।

२) सहुलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रमको बाँकी सरकारी अनुदानको जिम्मा लिई (लाभांशबाट शोधभर्ना लिने गरी) तत्काल सञ्चालन गराउने ।

३) कोभिडपछि कतिपय व्यवसाय बन्द छन् भने कतिपय सानो स्केलमा सञ्चालन भइरहेको सन्दर्भमा पुनः व्यवसाय सञ्चालन र स्केल वृद्धि गर्न चाहनेलाई व्यावसायिक सम्भावना र धितो हेरी थप कर्जा व्यवस्था गर्ने ।

४) निक्षेपकर्ताको हित सर्वोपरि हुने गरी Secured कर्जाको पुनरसंरचना तथा पुनरतालिकीकरणको व्यवस्था गर्ने ।

५) ग्रामीण क्षेत्रमा रु ५ लाख र सहरी क्षेत्रमा रु. १० लाखसम्मको व्यवसाय कर्जा उचित धितोमा बैंक वित्तीय संस्थाबाट सरल र सहजरूपमा पाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

६) लघुवित्त संस्थाबाट प्रदान हुने समूहगत कर्जालाई र धितोमा आधारित उद्यमशील कर्जाको सीमा वृद्धि गरिनुपर्ने ।

७) IT / Startup व्यवसायमा युवालाई प्रोत्साहन गर्ने कर्जा नीति लिनुपर्ने ।

८) कालोसूची सम्बन्धी नियमलाई पुनरावलोकन गरी सुधार गर्नुपर्ने ।

९) निजी क्षेत्रसँग प्रभावकारी समन्वय गर्ने संयन्त्रको विकास गर्नुपर्ने ।

तेस्रो एजेण्डा : ग्रामीण क्षेत्रमा कर्जा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउन चाल्नुपर्ने कदमका सम्बन्धमा ।

यससम्बन्धी सुझावका प्रमुख बुँदाहरू :

१) 'ग्रामीण क्षेत्रमा राष्ट्र बैंक' भन्ने कार्यक्रम सुरु गर्ने । प्रत्येक महिना एक दिन गभर्नर स्वयम् कुनै ग्रामीण क्षेत्र (हिमाल, पहाड र मधेश/तराई) भ्रमण गरी त्यहाँको आर्थिक सम्भावना, कर्जाको माग र बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कर्जालगायत अन्य सेवाको बारेमा

सरोकारवालासँग अन्तरक्रिया गर्ने र सोका आधारमा नीति नियममा आवश्यक परिमार्जन गर्ने ।

२) इच्छुक पालिकासँग मिलेर वित्तीय गुरु नियुक्त गर्ने (एक सफल व्यवसायी, एक एनआरएन र एक बैंकरको टीम) । यस्तो टिमले सो पालिकाको सुक्ष्म अध्ययन गरी परम्परागत कृषि हैन High value addition हुने कृषिलगायत अन्य वस्तु तथा सेवा उद्योगको सम्भावना पहिचान गर्ने र सोको सफल सञ्चालनका लागि सहयोग गर्ने ।

३) प्रत्येक पालिकामा कम्तीमा एक हप्ताको उद्यमशीलतासहितको वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम प्रत्येक वर्ष सञ्चालन गर्ने ।

४) घरजग्गा धितोमा कम जोड तथा नगदप्रवाहमा बढी जोड दिनेतर्फ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई प्रोत्साहित गर्ने ।

चौथो एजेण्डा : बैंक तथा वित्तीय संस्था गाभ्ने र प्राप्ति तथा उक्त कार्यपछिका (merger and post merger) समस्याहरूको पहिचान तथा समाधानको सुझावका सम्बन्धमा ।

यससम्बन्धी सुझावका प्रमुख बुँदाहरू :

१) मर्जर तथा एक्विजिसन हडबडमा हैन, असाध्य सतर्कतासाथ गर्नुपर्ने विषय हो । यसमा सञ्चालन, सफ्टवेयर, प्रडक्ट आदिको एकीकरणका अलावा मानव संशाधनको (सञ्चालक समितिदेखि तल्लो तहसम्मको) संयोजन गर्नुपर्ने हुन्छ । जुन संस्थाहरूले यी सबै पक्षमा ध्यान दिए ती संस्थाहरू तुलनात्मक रूपमा सफल भएका छन् । हाल मर्जर भएका भन्दा नभएका अधिकांश संस्थाहरूको समग्र कार्यसम्पादन राम्रो देखिन्छ । संस्थाहरूले प्रशस्त समय लिएर मर्जरको निर्णय गर्ने ।

२) सञ्चालक समितिको अध्यक्ष तथा प्रमुख कार्यकारी अधिकृतमा नयाँ व्यक्ति चयन गर्दा मर्जर पछि पनि राम्रो हुनसक्ने देखिएकाले संस्थाहरूलाई सोबारेमा अध्ययन गर्न सुझाव दिने ।

३) नयाँ संस्थामा समान तहमा काम गर्ने कर्मचारीहरूको पारिश्रमिक निश्चित अवधिभित्रमा समान बनाउन सुझाव दिने ।

४) मर्जर तथा एक्विजिसनमा जाने सम्बन्धित संस्थाहरूले नै स्वाप रेसियोलगायत सम्पूर्ण प्रक्रियाका बारेमा प्रचलित कानुनअनुसार निर्णय गर्ने अधिकार दिने । नेपाल राष्ट्र बैंकले सो प्रक्रिया चाँडो सम्पन्न गर्न सहजीकरण गर्ने ।

५) Cross Holding भएका संस्थाहरूलाई मर्जरमा जाने व्यवस्था गर्ने ।

पाँचौ एजेण्डा : नेपाललाई ग्रे लिष्टबाट हटाउन केन्द्रीय बैंकले खेल्नुपर्ने भूमिका सम्बन्धमा

यससम्बन्धी सुझावका प्रमुख बुँदाहरू :

१) सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐनको पाँचौ संशोधनले यस बैंकअन्तर्गत रहेको वित्तीय जानकारी इकाईलाई छुट्टै स्वतन्त्र इकाईको रूपमा विकास गर्न खोजेको छ । यसअनुसार नेपाल राष्ट्र बैंकको जिम्मेवारी यसबाट सामान्यतया केही बाहिर भए तापनि नेपाललाई ग्रे लिष्टबाट हटाउन थप सशक्त रूपमा विशेष भूमिका खेल्नुपर्ने छ ।

२) मुद्रा निर्मलीकरणको मुख्य तत्व नै भुक्तानी अर्थात् रकमसँग सम्बन्धित भएकोले नेपाल राष्ट्र बैंकको जिम्मवारी निकै गहन छ । तसर्थ यस बैंकले सम्पादन गर्नुपर्ने महत्वपूर्ण कार्यहरू ग्रे लिष्टबाट बाहिरिने शीघ्र सुधारात्मक क्रियाकलाप सपन्न गर्नुपर्ने ।

३) यसअनुसार नेपाललाई आगामी दुई वर्षभित्र ग्रे लिष्टबाट हटाउन समयबद्ध तालिकानुसार आवश्यक कार्यहरू सम्पन्न गर्नका लागि नेपाल राष्ट्र बैंक निकै सक्रिय हुनुपर्ने ।

छैटौ एजेण्डा : पुँजीबजार विकासमा केन्द्रीय बैंकको समन्वयात्मक भूमिका सम्बन्धमा

यससम्बन्धी सुझावका प्रमुख बुँदाहरू :

१) केन्द्रीय बैंकबाट नेप्सेमा सञ्चालक प्रतिनिधित्व स्वार्थ बाझिने हुनाले वैकल्पिक व्यवस्था गरी प्रतिनिधिहरूलाई फिर्ता बोलाउनु पर्ने ।

२) पुँजीबजारमा कर्जा प्रवाहको लागि विश्वको असल अभ्यास अनुसरण गरी वाणिज्य बैंकले ब्रोकरमार्फत हुने मार्जिन कर्जालाई प्राथमिकता दिने ।

३) सेयर कर्जासम्बन्धी क्षेत्रगत सीमा तोकिदिएपछि अन्य सम्पूर्ण व्यवस्थाहरू बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू स्वयम्ले गर्ने ।

४) नेपाली लगानीकर्तालाई प्रतिकूल असर नगर्ने गरी एनआरएनलाई दोस्रोबजार कारोबारमा भित्र्याउन बैंकिङ र विदेशी विनिमय नीतिमार्फत सहजीकरण गर्ने । (पहिले नेपाली र एनआरएनलाई यस्तो कारोबारमा पुँजीगत लाभकर ५ प्रतिशत भएकोमा केही वर्षअघि यसमा नेपालीलाई ७.५ प्रतिशत र एनआरएनलाई २५ प्रतिशत हुने गरी बनाइएकोमा हालसम्म पनि यही नै रहेको छ जसलाई सरकारले नेपालीसरह अर्थात् ७.५ प्रतिशत गर्न पहल गर्ने) ।

५) इक्विटीमा भएको लगानीलाई नियामकीय पुँजीबाट घटाउने वा जोखिम भार कायम गर्ने सम्बन्धमा बासेल कमिटी अन बैंकिङ सुपरभिजनको रेगुलेटरी एडजस्टमेन्ट फ्रेमवर्क/Regulatory Adjustment Framework (RAF) लाई आधार बनाई नियम जारी गर्ने ।

६) बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐनमा संस्थापक सेयरलाई साधारण सेयरमा परिणत गर्ने व्यवस्था गरेकाले बैंकिङ र पुँजीबजारको अवस्थालाई दृष्टिगत गरी १० वर्षभित्रमा हुने गरी यो कार्य सम्पन्न हुने व्यवस्था गर्ने ।

७) बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐनअनुसार पूर्ण सरकारी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकलाई ३० प्रतिशत पब्लिकमा जानुपर्ने प्रावधानअनुसार आ.व.२०७१/७२ मा नेपाल सरकार, मन्त्री परिषद्को निर्णयानुसार आइपिओ जारी गर्ने निर्णय भैसकेको हुदा यसका लागि आवश्यक पहल गर्ने ।

८) ग्रिन वण्डसहित विभिन्न किसिमको वण्ड मार्केट विकास गर्नमा नेपाल धितोपत्र बोर्डलाई सहयोग गर्ने ।

९) सानो पुँजी भएका कम्पनीहरूको सेयर मूल्य प्रतिफलसँग नजोडिएको गुनासोका सन्दर्भमा धितोपत्र बोर्डलाई वित्तीय साक्षरता प्रवर्धन गर्न सहयोग गर्ने ।

बैंकिङ क्षेत्र सुधार सुझाव कार्यदल

विषयसूची

विषय	
प्राक्कथन	i
प्रतिवेदनको सारसङ्क्षेप	ii
परिच्छेद-१	
कार्यदलको गठन	१
अध्ययन विधि	२
अध्ययनको सीमा	२
प्रतिवेदनको ढाँचा	२
परिच्छेद-२	
बैंकिङ विकासक्रमको समीक्षा	४
बैंकिङ क्षेत्रको समालोचनात्मक समीक्षा	७
कार्यदलको कार्यक्षेत्र	९
आर्थिक अवस्था -विश्व, दक्षिण एसिया र नेपाल	९
परिच्छेद- ३	
प्रथम एजेण्डा : बैंकिङ नीति नियमनलाई उदार तर विवेकशील (प्रुडेन्सियल), जोखिममा आधारित प्रभावकारी सुपरिवेक्षण र ग्राहकमैत्री बैंकिङ सेवाको विकासका सम्बन्धमा	
पृष्ठभूमि तथा समस्याहरू	१५
समाधानका उपायहरू	१९
परिच्छेद-४	
दोस्रो एजेण्डा : आर्थिक गतिविधि पूर्ण चलायमान बनाउन बैंकिङ क्षेत्रले खेल्नुपर्ने भूमिका सम्बन्धमा	
पृष्ठभूमि तथा समस्याहरू	४३
समाधानका उपायहरू	४७
परिच्छेद-५	
ग्रामीण क्षेत्रमा कर्जा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउन चाल्नुपर्ने कदमका सम्बन्धमा	
पृष्ठभूमि तथा समस्याहरू	५६
समाधानका उपायहरू	५८

परिच्छेद-६

चौथो एजेण्डा : बैंक तथा वित्तीय संस्था गाभ्ने र प्राप्ति तथा उक्त कार्यपछिका (merger and post merger) समस्याहरूको पहिचान तथा समाधानको सुझावका सम्बन्धमा

पृष्ठभूमि तथा समस्याहरू ६३

समाधानका उपायहरू ६६

परिच्छेद-७

पाँचौं एजेण्डा: ग्रे लिष्टबाट हटाउन केन्द्रीय बैंकले खेल्नुपर्ने भूमिका प्रभावकारी बनाउने सम्बन्धमा

पृष्ठभूमि तथा समस्याहरू ६७

समाधानका उपायहरू ७०

परिच्छेद- ८

छैटौं एजेण्डा : पुँजीबजार विकासमा केन्द्रीय बैंकको समन्वयात्मक भूमिका सम्बन्धमा

पृष्ठभूमि तथा समस्याहरू ७५

सुधारका उपायहरू ७९

अन्य तालिकाहरू ८२

अनुसूची ९२

परिच्छेद-१

परिचय

क) कार्यदलको गठन

अर्थतन्त्र पूर्ण चलायमान बनिनसकेको, वित्तीय प्रणालीमा अधिक तरलता रहेको तथा बैंकिङ क्षेत्रमा निष्कृय कर्जा वृद्धि भएको लगायत विविध समस्याहरू रहेकाले सोको अध्ययन गरी सुधार गर्नुपर्ने सन्दर्भमा नेपाल राष्ट्र बैंक, सञ्चालक समितिद्वारा २०८२ जेष्ठ ३० गते देहायबमोजिमको तीन सदस्यीय कार्यदल गठन गरेको छ । यस कार्यदलले एक महिनाभित्र निम्नानुसारको कार्यक्षेत्र (Terms of Reference) को आधारमा सुझाव प्रतिवेदन बुझाउनुपर्ने गरी तोकिएको छ ।

कार्यदल

नेपाल धितोपत्र वोर्डका पूर्व अध्यक्ष तथा अर्थविद डा. रेवतबहादुर कार्की - संयोजक,

नेपाल बैकर्स सङ्घका पूर्व अध्यक्ष श्री भुवन कुमार दहाल - सदस्य, तथा

नेपाल राष्ट्र बैंकको बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभागका कार्यकारी निर्देशक श्री गुरु प्रसाद पौडेल - सदस्य सचिव ।

सुझावको लागि कार्यक्षेत्र

१. बैंकिङ नीति नियमनलाई उदार तर विवेकशील (प्रुडेन्सियल), जोखिममा आधारित प्रभावकारी सुपरिवेक्षण र ग्राहकमैत्री बैंकिङ सेवाको विकासका सम्बन्धमा ।

२. आर्थिक गतिविधि पूर्ण चलायमान बनाउन बैंकिङ क्षेत्रले खेल्नुपर्ने भूमिका सम्बन्धमा ।

३. ग्रामीण क्षेत्रमा कर्जा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउन चाल्नुपर्ने कदमका सम्बन्धमा ।

४. बैंक तथा वित्तीय संस्था गाभ्ने र प्राप्ति तथा उक्त कार्यपछिका (merger and post merger) समस्याहरूको पहिचान तथा समाधानको सुझावका सम्बन्धमा ।

५. नेपाललाई ग्रे लिष्टबाट हटाउन केन्द्रीय बैंकले खेल्नुपर्ने भूमिका सम्बन्धमा ।

६. पुँजीबजार विकासमा केन्द्रीय बैंकको समन्वयात्मक भूमिका सम्बन्धमा ।

ख) अध्ययन विधि

यस कार्यदलको अवधि एक महिना मात्रै भएकोले निम्नानुसार प्रतिवेदन तयार गरिएको छः

१) वित्तीय क्षेत्रका नियामक निकायहरू जस्तै नेपाल राष्ट्र बैंकका केही सम्बन्धित विभागहरू, नेपाल धितोपत्र बोर्ड, बीमा प्राधिकरण, कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका छाता सङ्गठनहरू:(नेपाल बैंकर्स एसोसिएसन, डेभलप्मेण्ट बैंकर्स एसोसिएसन, नेपाल वित्तीय संस्था सङ्घ र नेपाल लघुवित्त बैंकर्स सङ्घ), निजी क्षेत्रका छाता सङ्गठनहरू (उद्योग वाणिज्य सङ्घ, नेपाल उद्योग परिसङ्घ, र नेपाल चेम्बर अफ कमर्स), CBFIN लगायतका अन्य सम्बन्धित बैंकहरू, संस्थाहरू, विज्ञ र पब्लिकसँग समेत लिखित सुझाव माग गरिएको ।

२) सम्बन्धित पक्ष र विज्ञसँगको छलफल र अन्तरक्रिया ।

३) विभिन्न संस्था र व्यक्तिहरूबाट प्राप्त सूचनाहरू र

४) प्रकाशित विभिन्न अध्ययन प्रतिवेदन र विश्लेषण ।

ग) अध्ययनको सीमा

केही सम्बन्धित संस्थाहरूबाट सुझावहरू प्राप्त नभएको र सीमित समयका कारण सम्बन्धित केही संस्था र विज्ञहरूसँग मात्र अन्तरक्रिया गर्न सकिएको ।

घ) प्रतिवेदनको ढाँचा

कार्यदलको प्रतिवेदनको ढाँचा देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

परिच्छेद- १	परिचय
परिच्छेद- २	पृष्ठभूमि
परिच्छेद-३	प्रथम एजेण्डा : बैंकिङ नीति नियमनलाई उदार तर विवेकशील (प्रुडेन्सियल), जोखिममा आधारित प्रभावकारी सुपरिवेक्षण र ग्राहकमैत्री बैंकिङ सेवाको विकासका सम्बन्धमा
परिच्छेद-४	दोस्रो एजेण्डा : आर्थिक गतिविधि पूर्ण चलायमान बनाउन बैंकिङ क्षेत्रले खेल्नुपर्ने भूमिकाका सम्बन्धमा
परिच्छेद-५	तेस्रो एजेण्डा : ग्रामीण क्षेत्रमा कर्जा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउन चाल्नुपर्ने कदमका सम्बन्धमा

परिच्छेद-६	चौथो एजेण्डा : बैंक तथा वित्तीय संस्था गाभ्ने र प्राप्ति तथा उक्त कार्यपछिका (merger and post merger) समस्याहरूको पहिचान तथा समाधानको सुझावका सम्बन्धमा
परिच्छेद-७	पाँचौं एजेण्डा : नेपाललाई ग्रे लिष्टबाट हटाउन केन्द्रीय बैंकले खेल्नुपर्ने भूमिका सम्बन्धमा
परिच्छेद-८	छैटौं एजेण्डा : पुँजीबजार विकासमा केन्द्रीय बैंकको समन्वयात्मक भूमिका सम्बन्धमा
तालिकाहरू	सम्बन्धित तालिकाहरू
अनुसूची १	कोभिडको प्रभावबाट अर्थतन्त्रको पुनर्उत्थानको लागि नेपाल राष्ट्र बैंकबाट गरिएको नीतिगत व्यवस्था
अनुसूची २	सेयर कर्जाको जोखिमभार सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट गरिएको निर्देशन
अनुसूची ३	सम्बन्धित संस्थाका सुझावहरू
अनुसूची ४	सुझाव दिने केही संस्था तथा विज्ञहरूको सूची
अनुसूची ५	सन्दर्भसूची

परिच्छेद- २

पृष्ठभूमि

बैंकिङ विकासक्रमको समीक्षा

विक्रम सम्वत् १९९४ सालमा वाणिज्य बैंकको रूपमा नेपाल बैंक लिमिटेड स्थापना भई नेपालमा औपचारिक बैंकिङ विकास सुरु भएको देखिन्छ । त्यसको १८ वर्षपछि २०१३ सालमा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०१२ अनुसार बैंकिङ क्षेत्रको केन्द्रीय बैंकको रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंक स्थापना भयो । त्यस बेला नेपालभर द्वयमुद्रा प्रणाली विद्यमान रहेकाले मुलुकभर नेपाली मुद्रा प्रचलनमा ल्याउने र भारतीय मुद्रासँग विनिमय स्थिरता कायम गर्ने नीति नेपाल राष्ट्र बैंकले लियो । दस वर्षमा यी दुवै उद्देश्यमा अधिकांश सफलता मिले पश्चात् २०२३ सालदेखि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई निक्षेप र कर्जाको ब्याजदर तोक्दै नेपाल राष्ट्र बैंकले नियामक निकायको भूमिका निभाउन सुरु गऱ्यो ।

नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०१२ अनुसार नियन्त्रणात्मक बैंकिङ प्रणालीअन्तर्गतको सीमित अधिकार नेपाल राष्ट्र बैंकमा रहेको थियो । त्यस ऐनअन्तर्गत मौद्रिक नीतिको उद्देश्यअनुरूप मुद्रा प्रदाय तथा कर्जा नियन्त्रणका सम्बन्धमा उदारीकरणको नीति अपनाउनु पूर्व अर्थात् २०४१ सालसम्म बैंकले कर्जा नियन्त्रणका प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष उपकरणहरू जस्तो बैंकदर, अनिवार्य नगद अनुपात, ब्याजदर निर्धारण, एसएलआर, निर्देशित/प्राथमिक क्षेत्र कर्जा तथा विपन्न कर्जा, नैतिक दबाब आदि उपकरण प्रयोग गर्दथ्यो ।

२०४० सालको पूर्वार्द्धदेखि नेपालले अन्तराष्ट्रिय मुद्रा कोषको संरचनात्मक समायोजन सुविधा (साफ) कार्यक्रम लागु गरेसँगै यसको एउटा अङ्गको रूपमा २०४१ सालबाट वित्तीय क्षेत्रलाई आंशिक रूपमा खुला गर्दै जाने नीति अङ्गिकार गरी एकातिर संयुक्त लगानीमा केही विदेशी बैंकहरू भित्र्याउन थालियो भने अर्कोतर्फ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई निक्षेप र कर्जामा लिने तथा दिने ब्याजदर तोक्ने सम्बन्धमा केही अधिकार दिन थालियो । २०४६ सालमा प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापनापश्चात् पहिले आंशिक रूपमा सुरु गरिएको वित्तीय उदारीकरण/सुधारको गतिलाई तीव्र पारी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई ब्याजदर तोक्ने पूर्ण अधिकारसहित वित्तीय उदारीकरण नीति लागु गरियो । फलस्वरूप २०४० सालसम्म नेपाल राष्ट्र बैंकबाहेक पाँच वटामा सीमित रहेका बैंक वित्तीय संस्थाको सङ्ख्या २०४७ सालसम्म ७ पुग्यो भने २०५७ सालसम्म १० गुणाभन्दा बढीले बढ्दै गई बैंकिङ गतिविधिहरू पनि व्यापक हुँदै गए । तसर्थ

नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०१२ अनुसार नियन्त्रणात्मक बैंकिङ प्रणालीअन्तर्गतको सीमित अधिकार क्षेत्र रहेको केन्द्रीय बैंकलाई बलियो बैंकिङ प्रणालीमार्फत वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने र आर्थिक विकासमा सहयोग गर्न सक्ने गरी स्वतन्त्र र शक्तिशाली बनाउने क्रममा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ ल्याइयो जसअनुसार सरकारले वित्त नीतिको रूपमा बजेट प्रस्तुत गर्ने गरी आ.व. २०५९/६० सालदेखि नेपाल राष्ट्र बैंकले उक्त ऐनको दफा ४४ अनुसार मौद्रिक नीति प्रस्तुत गर्दै आइरहेको छ । मौद्रिक नीतिले आर्थिक तथा मौद्रिक लक्ष्यसहित मुख्यतः मौद्रिक व्यवस्थापन, बैंक दर, ब्याजदर करिडोर, कर्जा, पुनर्कर्जा प्रवाह, प्राथमिकता प्राप्त कर्जा, सहुलयितपूर्ण कर्जा, विपन्न वर्ग कर्जा, वित्तीय क्षेत्र सुदृढीकरण, नियमन तथा सुपरिवेक्षण, खुलाबजार कारोवार, भुक्तानी प्रणाली, विदेशी विनिमय व्यवस्थापन आदिका सम्बन्धका नीतिगत विषयहरूमा प्रकाश पार्ने हुनाले यसलाई समग्र बैंकिङ नीति पनि भन्न सकिन्छ । २०४७ पछि बैंकहरूलाई नै ब्याजदर निर्धारणदेखि कैयौं विषयहरूमा एकातिर अधिकार दिइयो भने अर्कातिर खुलाबजार सञ्चालनमार्फत अप्रत्यक्ष उपकरणमा समेत विशेष जोड दिई प्रत्यक्षको साथै अप्रत्यक्ष उपकरणहरू दुवैको समन्वयात्मक तरिकाले नेपाल राष्ट्र बैंकले हालसम्म मौद्रिक व्यवस्थापन गरिरहेको छ ।

मौद्रिक नीतिको प्रभावकारिताको विश्लेषण गर्दा यसको मुख्य उद्देश्यः मूल्य र शोधनान्तरको साथै वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व कायम गर्दै दिगो आर्थिक विकासलाई सहयोग गर्ने रहेको परिप्रेक्ष्यमा मूल्याङ्कन गरिनुपर्ने हुन्छ । यस सन्दर्भमा मूल्य, शोधनान्तर र वित्तीय स्थायित्व एक अर्कामा सम्बन्धित र परिपूरक छन् । नेपाली रुपैयाँको भारतीय रुपैयाँसँग पेग तथा असीमित सटही सुविधाको साथै झण्डै दुईतिहाइ व्यापार भारतसँग हुनेहुँदा भारतको मुद्रास्फीतिले हाललाई नेपालको ~~हाम्रो~~ मूल्य स्थायित्वमा सकारात्मक योगदान दिएको छ । देशमा अहिले बाह्य स्थायित्व मूलतः विप्रेषण र बाह्य ऋृण (Soft loan) जस्ता exogeneous कारणले सफल देखिएको छ तर Export oriented manufacturing, दिगो निर्यात आय र प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी भने निराशाजनक रहेको छ । त्यस्तै विगतमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको विस्तारमा सहजता प्रदान गर्न अपनाइएको बैंकिङ इजाजत नीति तथा नियमनले वर्तमान अवस्थामा वित्तीय स्थायित्व कायम गर्न थप चुनौतीपूर्ण भएको छ । आर्थिक विकासमा मौद्रिक नीतिले सहयोग गर्ने सम्बन्धमा कुनै कुनै वर्षबाहेक नेपाल सरकारको वित्त नीतिले अंगिकार गरेको नीतिअनुसार नै एकातिर कर्जा व्यवस्थापनको साथै प्राथमिकताप्राप्त क्षेत्र (प्रा.क्षे.) र विपन्न वर्गमा निर्देशित कर्जा, सहुलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रम लागु गर्नु र उत्पादनमूलक कर्जालाई प्रोत्साहन गरिरहेको छ भने

अर्कोतर्फ ब्याजदर व्यवस्थापनमा सहजीकरणभन्दा पनि उदारीकरणको भावनालाई अंगिकार गर्न सकेको देखिदैन । वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यकमअनुसार उदार नीतिको मर्मअनुसार विपन्न वर्ग कायम गरी प्रा.क्षे. कर्जा कार्यक्रम आ.व. २०६३/६४ देखि फेजआउट गरिसकेकोमा उदार नीतिको मर्मविपरीत नेपाल राष्ट्र बैंकले यसलाई आ.व. २०६७/६८ देखि पुनः लागु गरी २०८५ भित्र ४५ प्रतिशतसम्म पुऱ्याउने योजना लिएको छ । हाल प्राथमिकता प्राप्त कतिपय क्षेत्रमा उच्च निष्कृय कर्जा देखिएकोले यस्तो नीतिको प्रभाव मूल्याङ्कन गरी यसमा थप सुधार आवश्यक देखिन्छ ।

त्यस्तै बैंकिङ लाइसेन्स नीति पुनरावलोकन गर्न अपरिहार्य भइसकेको छ । २०६६ श्रावणमा रोकिएको वाणिज्य बैंक, विकास बैंक र वित्त कम्पनी (क, ख र ग वर्ग) को लाइसेन्स हालसम्म खुलेको छैन । आ.व. २०६७/६८ मा मर्जर विनियमावली तथा २०७०/७१ एक्विजिसन विनियमावली जारी गर्नुको अलावा नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सङ्ख्या घटाउन २०७२ श्रावणमा २ वर्षभित्र निम्नानुसारको चुक्ता पुँजी वृद्धिको नीति अवलम्बन गऱ्यो :

वाणिज्य बैंक : रु.२ अर्बबाट रु. ८ अर्ब रुपैयाँ ।

राष्ट्रियस्तरका विकास बैंक : ६४ करोडबाट २ अर्ब ५० करोड रुपैयाँ ।

राष्ट्रियस्तरका वित्त कम्पनी : ३० करोडबाट ८० करोड रुपैयाँ । साथै, एक करोड चुक्ता पुँजीमा काम गरिरहेका एक जिल्ले वित्त कम्पनीले ४० करोड र विकास बैंकले ५० करोड पुऱ्याउनुपर्ने । देहायको तालिकाले वि.सं. २०४७ देखि २०८१ सम्म बैंक तथा वित्तीय संस्थाको उपस्थितिलाई झल्काउँछ ।

तालिका १ : बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सङ्ख्या

	असार मसान्त							
वर्ग	**२०४७**	**२०५७**	**२०६७**	**२०६८**	**२०७२**	**२०७४**	**२०७७**	**२०८१**
क	५	१३	२७	३१	३०	२८	२७	२०
ख	२	७	७९	८७	७६	४०	२०	१७
ग	०	४७	७९	७९	४८	२८	२२	१६
जम्मा	**७**	**६७**	**१८५**	**१९७**	**१५४**	**९६**	**६९**	**५४**
घ	०	७	१८	२१	३८	५३	८५	५२
घ सहित जम्मा	**७**	**७४**	**२०३**	**२१८**	**१९२**	**१४९**	**१५४**	**१०६**

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

नेपाल राष्ट्र बैंकले इजाजत दिएका सबै प्रकारका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको हालसम्मको सङ्ख्या (क-३२, ख-९५, ग-८७ र घ-१०३ वटा गरी) ३१७ रहेको छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको माथिको सङ्ख्याले इजाजत प्रदान गरी सञ्चालनमा रहेका संस्थाको भन्दा इजाजत खारेज गरिएका संस्थाको सङ्ख्या दोब्बर भएको तथ्यबाट इजाजत नीति अस्थिर थियो भन्ने प्रष्ट हुन्छ । साथै, प्रतिस्पर्धी स्तरीय विदेशी वा संयुक्त लगानीका बैंकलाई प्रवेश गराई बैंकिङ क्षेत्रमा अझै प्रतिस्पर्धामक वातावरण बनाउने नीति भने देखिँदैन । तसर्थ यसतर्फ स्पष्ट नीति अनुसरण गरी प्रतिस्पर्धात्मक वातावरण बनाउन आवश्यक छ ।

हालसम्म भएको नीतिको विकासक्रम हेर्दा विगतमा केन्द्रीय बैंकले बैंक वित्तीय संस्था संस्थापना गर्ने सम्बन्धमा जारी गरेको नीति, बैंक वित्तीय संस्थामा उदारीकरण नीतिको मर्मविपरीत नियन्त्रणको सुरुआत गर्ने नीति, छोटो समयमै चार गुणाले चुक्ता पुँजी वृद्धि गर्ने नीतिका साथै केही समयअघिको असाध्यै कडा कर्जा नीति तथा बैंक वित्तीय संस्थामा अधिक नियमन गर्ने लगायतका नीतिहरूलाई समीक्षा गरी यसबाट पाठ सिक्दै अगाडि बढ्नुपर्दछ ।

बैंकिङ क्षेत्रको समालोचनात्मक समीक्षा

उल्लिखित कमजोरीका बाबजुद ४० को दसकमा बैंकिङ/वित्तीय क्षेत्र सुधारको नीति अवलम्बन गरेपश्चात् बैंकिङ क्षेत्रको विकास तथा उपलब्धिले सङ्ख्यात्मक आधारमा मात्र होइन गुणात्मक आधारमा पनि फड्को मारेको छ । बैंक वित्तीय संस्थाको संरचना, आधुनिक बैंकिङ सुविधाहरू जस्तै कार्ड, एटिएम, क्युआर कोड, इन्टरनेट बैंकिङ, मोबाइल बैंकिङ, एबिबिएस, ब्रान्चलेस बैंकिङ सेवा इत्यादिको साथै बैंकिङ गतिविधि, पहुँच तथा प्रगाढतामा समेत व्यापकता आएको छ । बैंकिङ विकास ऐतिहासिक र एकाङ्की रूपमा मात्र होइन, महत्वपूर्ण बैंकिङ परिसूचकहरूको आधारमा पनि नेपाल दक्षिण एसियामा अग्रपंतिमा आइसकेको छ । तर अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको विदेशी बैंक (जो हालसम्म एक मात्र छ) र विदेशी बैंक शाखा (हालसम्म नरहेको) अवस्थामा नेपालको बैंकिङ क्षेत्र अझै विकसित हुन बाँकी रहेको छ ।

यसरी नेपालको बैंकिङ क्षेत्रले फड्को मार्दै दक्षिण एसिया क्षेत्रमा राम्रो स्थानमा रही अर्थतन्त्रलाई मजबुत गर्दै लगेकोमा विगतमा खासगरी कोभिड-१९ पश्चात् देखिएका समस्याबाट बैंकिङ क्षेत्र हालसम्म पनि पूरै तंग्रिन सकिरहेको छैन । नियमनमा केही उतारचढाव भई स्थिरता नहुनु र त्यसमा पनि चालू पुँजी कर्जासम्बन्धी नियम एवम् यस्तो प्रकृतिको कर्जा दुरुपयोग गर्ने ऋणी तथा सो विषयलाई बेवास्ता गर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई मात्र हुनुपर्नेमा सबैलाई लागु

हुँदा इमानदार ऋणी र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले पनि विगतको सरल व्यवस्थाबाट झन्झटिलो नियमन भोगिरहेका छन्। नीतिगत अस्थिरताका कारण हाल अत्यन्त कम ब्याजदर हुँदा समेत कर्जाको माग अपेक्षित रूपमा बढ्न सकेको छैन । विगत ५-६ वर्षदेखि कर्जायोग्य रकमको उतारचढावले मौद्रिक नीतिको प्रभावकारितामा समेत प्रश्न उठिरहेको छ ।

हाम्रो जस्तो विकासोन्मुख देशमा एकातिर बैंकहरूमा कर्जायोग्य रकम उच्च हुनु, विदेशी विनिमय सञ्चिति थुप्रिनु, उपयुक्त रोजगारीका अवसरको अभावमा युवाहरू विदेशिने क्रम नरोकिएको सन्दर्भ छ भने अर्कोतिर बैंक वित्तीय संस्थाहरूले निजी क्षेत्रमा प्रवाह गरेको कर्जा र कूल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपात उच्च रहेको सन्दर्भमा कर्जाको प्रभावकारितामा समेत ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ ।

बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा देखिएको समस्या विस्तारै लघुवित्त संस्थामा समेत देखापरेकोले यसले समग्र बैंकिङ र अर्थतन्त्रको स्वास्थ्यमा थप जटिलता थपिएको छ । २०७६ असार मसान्तमा १.५ प्रतिशत मात्र रहेको निष्कृय कर्जा (Non Performing Loan-NPL) हाल पाँच प्रतिशतभन्दा माथि पुगेको छ जसका कारण बैंक तथा वित्तीय संस्थाको पुँजीकोषमा समेत दबाब परेको छ । साथै, २०७६ असार मसान्तमा कर्जा सूचना केन्द्रको अभिलेखमा २,५३७ ग्राहक मात्र कालोसूचीमा रहेकोमा २०८१ असारमा उक्त सङ्ख्या ९४,४७७ पुग्यो । २०८२ जेठमा यो सङ्ख्या लगभग १,३२,००० पुगेको छ । कालोसूचीमा थप भएको सङ्ख्यामा करिब २५ प्रतिशत ऋण भुक्तानी हुन नसकेको कारण र ७५ प्रतिशत चेक अनादरको कारण भएको पाइएको छ । अर्कोतर्फ शङ्कास्पद बैंकिङ कारोवार हालसालका वर्षहरूमा तीव्र वृद्धि भएको छ । २०७९/८० को ५,९३५ बाट २०८०/८१ मा ७,३३८ पुगी यस आर्थिक वर्षको हालसम्म ९,३०४ पुगिसकेको छ । यसरी शङ्कास्पद बैंकिङ कारोबार बढ्नु र अर्कोतर्फ केन्द्रीय अनुसन्धान व्युरोअनुसार अवैध क्रिप्टोकरेन्सी कारोवार हालसाल उच्चवृद्धि भएको स्थितिले मुद्रा निर्मलीकरणलाई थप बल पुऱ्याएको देखिन्छ ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण सम्बन्धमा नेपालको कार्यान्वयन स्तर कमजोर भई हालै ग्रे लिष्टमा समेत पर्नुले नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय कारोवारमा लागत बढाउने तथा विप्रेषण आप्रवाहमा समेत नकारात्मक प्रभाव पर्नसक्ने देखिन्छ । अहिलेको अवस्थामा बैंकिङ क्षेत्रलाई थप प्रभावकारी बनाउदै निजी क्षेत्रको मनोबल बढाउनुपर्ने आवश्यकता टड्कारो देखिएको छ ।

कार्यदलको कार्यक्षेत्र

उपर्युक्त पृष्ठभूमिमा बैंकिङ क्षेत्रका समस्याहरूको अध्ययन गरी सुधार गर्नुपर्ने सन्दर्भमा यस कार्यका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले २०८२ जेठ ३० गते एक महिनाभित्र देहायको Terms of Reference-(TOR) को आधारमा सुझाव प्रतिवेदन बुझाउनु पर्नेगरी **"बैंकिङ क्षेत्र सुधार सुझाव कार्यदल"** गठन गरेको छ :

१. बैंकिङ नीति नियमनलाई उदार तर विवेकशील (प्रुडेन्सियल), जोखिममा आधारित प्रभावकारी सुपरिवेक्षण र ग्राहकमैत्री बैंकिङसेवाको विकासका सम्बन्धमा ।

२. आर्थिक गतिविधि पूर्ण चलायमान बनाउन बैंकिङ क्षेत्रले खेल्नुपर्ने भूमिकाका सम्बन्धमा ।

३. ग्रामीण क्षेत्रमा कर्जा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउन चाल्नुपर्ने कदमका सम्बन्धमा ।

४. बैंक तथा वित्तीय संस्था गाभ्ने र प्राप्ति तथा उक्त कार्यपछि (merger and post merger) का समस्याहरूको पहिचान तथा समाधानको सुझावका सम्बन्धमा ।

५. नेपाललाई ग्रे लिष्टबाट हटाउन केन्द्रीय बैंकले खेल्नुपर्ने भूमिकाका सम्बन्धमा ।

६. पुँजीबजार विकासमा केन्द्रीय बैंकको समन्वयात्मक भूमिकाका सम्बन्धमा ।

यस कार्यदलले विशेष एजेण्डामा प्रवेश गर्नुअघि विश्व, दक्षिण एसिया साथै छिमेकी देशहरूको आर्थिक स्थितिको समीक्षा गरी नेपालको आर्थिक स्थितिको सङ्क्षेपमा विश्लेषण गरेको छ ।

आर्थिक अवस्था - विश्व, दक्षिण एसिया र नेपाल

२००७ सालमा राणा शासनको अन्त्यसँगै विकासका पूर्वाधार स्थापनामा नेपालले फड्को मारेको देखिन्छ । यसबीचमा शिक्षा, स्वास्थ्य, सञ्चार, सडक, हवाइ यातायात, बैंकिङ, जलविद्युत् आदि क्षेत्रमा उल्लेखनीय परिवर्तन भएको छ । नेपालीको प्रतिव्यक्ति आयमा पनि उल्लेखनीय वृद्धि भएको छ । तर अन्य देश त्यसमा पनि मूलतः दुई ठूला छिमेकीहरूको तुलनामा हाम्रो आर्थिक वृद्धिदर कम छ र प्रतिव्यक्ति आम्दानी पनि कम छ। विश्वको औसत प्रतिव्यक्ति आम्दानीको १० प्रतिशत मात्र हाम्रो प्रतिव्यक्ति आम्दानी भएका कारण आम्दानीको अन्तर न्यूनीकरण गर्न हाम्रो अर्थतन्त्रले उच्च वृद्धिदर हासिल गर्न जरुरी छ।

मूलतः मुलुकमा सुव्यवस्थापनको कमजोरीका साथै संरचनात्मक समस्याले गर्दा न्यून आर्थिक वृद्धिदर (औसत ४-५ प्रतिशत हाराहारी मात्र) हासिल भएकाले छिमेकी मुलुकहरू लगायत संसारकै प्रतिव्यक्ति आम्दानीसँग हाम्रो अन्तर बढ्दै गएकाले नेपाली जनतामा निराशा बढेको छ। पछिल्लो तीन आर्थिक वर्ष (२०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२) मा औसत आर्थिक वृद्धि ३.२ प्रतिशत रहेको छ।

तालिका २ : आर्थिक वद्धिको तालिका (प्रतिशतमा)

देश	२०२१	२०२२	२०२३	२०२४	२०२५
नेपाल	४.८	५.६	२.०	३.१	४.०
भारत	९.७	७	७.८	६.५	६.२
चीन	८.४	३.०	५.२	५.०	४.०
न्यून आय भएका विकासशील अर्थतन्त्र	४.५	४.२	४.०	४.०	४.२
विकसित अर्थतन्त्र	५.७	२.६	१.६	१.८	१.४
विश्व	६.५	३.५	३.२	३.३	२.८

स्रोत : आर्थिक सर्वेक्षण, नेपाल सरकार।

आधारभूत रोजगारीको अभावमा विदेश जानुपर्ने वाध्यताबाट २०० वर्षमा पनि नेपालीहरू मुक्त भएका छैनन्। युवाहरूको चर्को पलायन छ। समग्रमा वैदेशिक रोजगारी तथा उच्च शिक्षाको लागि विदेशिने क्रम बढ्दो छ।

तालिका ३ : प्रतिव्यक्ति आय

	अमेरिकी डलरमा					
					वृद्धि	
देश	**१९६०**	**१९९०**	**२०२०**	**२०२५**	**६५ वर्ष**	**पछिल्लो ५ वर्ष**
नेपाल	**५०**	**१८५**	**१,१३९**	**१,४६०**	**१,४१०**	**३२१**
भारत	८३	३६९	१,९१३	२,८८०	२,७९७	९६७
चीन	९०	३४८	१०,४०९	१३,६९०	१३,६००	३,२८१
बङ्गलादेश	९०	२९५	२,२३३	२,६९०	२,६००	४५७
सिंगापुर	४२८	११,८६२	६१,२७४	९२,९३०	९२,५०२	३१,६५६
स्विट्जरल्याण्ड	१,७८७	३९,५७५	८५,८९८	१०४,९००	१०३,११३	१९,००२
अमेरिका	३,००७	२३,८८९	६३,५२९	८९,१००	८६,०९३	२५,५७१
जापान	४७५	२५,३७२	४०,०४१	३३,९६०	३३,४८५	(६,०८१)
दक्षिण कोरिया	१५८	६,६१०	३१,७२१	३४,६४०	३४,४८२	२,९१९
बेलायत	१,३९८	१९,०९६	४०,२१७	५४,९५०	५३,५५२	१४,७३३
विश्व	**४५९**	**४,३३३**	**१०,९०४**	**१४,२१०**	**१३,७५१**	**३,३०६**

स्रोत : विश्व बैंक र अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष।

देशमा छिटोछिटो सरकार परिवर्तन हुने, मन्त्री परिवर्तन भएपछि कर्मचारी संयन्त्र, परियोजना प्रमुखहरू परिवर्तन हुँदा तोकिएका विकासका लक्ष्य पूरा नहुने रोग स्थायीजस्तै बनेको छ । नियामकसहित विभिन्न निकायका नियुक्तिमा हुने आरोहअवरोहले जनमानसमा नैरास्य छाएको छ । साथै, पारदर्शिताको अभावमा नेपालको सार्वजनिक क्षेत्रमा भ्रष्टाचार बढेको कुरा ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनलको तलको तथ्याङ्कले इङ्गित गर्दछ ।

तालिका ४ : Corruption Perception Index

देश	२०२४		२०२३		२०२२	
	स्कोर	स्थान	स्कोर	स्थान	स्कोर	स्थान
नेपाल	**३४**	**१०७**	**३५**	**१०८**	**३४**	**११०**
सिंगापुर	८४	३	८३	५	८३	५
स्विट्जरल्याण्ड	८१	५	८२	६	८२	७
जापान	७१	२०	७३	१६	७३	१८
बेलायत	७१	२०	७१	२०	७३	१८
अमेरिका	६५	२८	६९	२४	६९	२४
दक्षिण कोरिया	६४	३०	६३	३२	६३	३१
चीन	४३	७६	४२	७६	४५	६५
भारत	३८	९६	३९	९३	४०	८५
बङ्गलादेश	२३	१५१	२४	१४९	२५	१४७

स्रोत : ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनल ।

माथिको तालिकामा ६० भन्दा कम स्कोर भएका कुनै पनि देश धनी छैनन् । प्राकृतिक स्रोत सम्पन्न भए पनि सुव्यवस्थापन भएन भने गरिब भइन्छ भन्ने तथ्य माथिको तालिकाले दर्साउँछ । नेपालको प्राकृतिक सुन्दरताबाट प्रभावित नहुने व्यक्ति अपवादै पाइन्छ । चीन र भारतजस्ता ठूला अर्थतन्त्रको छिमेकी हुने सौभाग्य पनि नेपाललाई जुरेको छ । संसारको सर्वोच्च सगरमाथा, बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनी, हिन्दुहरूका आराध्यदेव पशुपतिनाथ हाम्रो देशमा रहनुको महत्व संसारमै अतुलनीय छ । एक घण्टामै अत्यन्त गर्मी हुने ठाउँबाट अति चिसो हुने ठाउँमा पुगिने मौसम भएको हाम्रो जस्तो देश संसारमा थोरै मात्र छन् । समतल तराई/मधेस, हरियाली पहाड, नागबेली नदीहरू, उच्च हिमाल हाम्रा अमूल्य सम्पत्ति हुन् ।

तालिका ५ : पर्यटक भित्रिएको सङ्ख्या

देश	२०१९	२०२४
नेपाल	१,१९७,१९१	१,१४७,५६७

स्रोत : नेपाल पर्यटन बोर्ड ।

नेपालले संसारको nature, culture and adventure का क्षेत्रमा रुची भएका पर्यटक आकर्षण गर्न सक्ने सम्भावना रहे तापनि माथि उल्लेख गरिएको तथ्याङ्कले यस क्षेत्रमा पनि हाम्रो कमजोर अवस्था नै दर्साउँछ । भारत, चीन र बङ्गलादेशजस्ता तीन अर्बभन्दा बढी जनसङ्ख्या भएका देशहरूको छिमेकी भएर पनि ३० लाख पनि पर्यटक भित्र्याउन नसक्नु यस क्षेत्रमा रहेको कमजोरी हो । हवाई यातायात महंगो छ, सडक यातायात कमसल रहेको छ । पर्यटकको बसाई विगत ५० वर्षको प्रयासपछि पनि औषत१२ दिन मात्र हुनु र औसत प्रतिदिन खर्च ५० अमेरिकी डलर पनि हुन नसक्नु अर्को कमजोरी रहेको छ । नेपालमा नै उच्च आय हुने रोजगारी सिर्जना गर्न ठूलो मात्रामा लगानी बढाउनुपर्ने हुन्छ। पछिल्लो वैदेशिक लगानीको तुलनात्मक अवस्था तल प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका ६ : FDI Inward Stock, 2023 (अमेरिकी डलर, अरबमा)

देश	**रकम**	**जनसङ्ख्या (दस लाखमा)**
नेपाल	२.०	३०
भारत	५३७	१,४०७
चीन	३,६६०	१,४४८
सिंगापुर	२,६३२	६
मालदीभ्स	७	०.५
भुटान	०.५	०.८

Source: Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD

पाँच लाख मात्र जनसङ्ख्या भएको मालदीभ्सले सात अर्ब अमेरिकी डलर वैदेशिक लगानी आकर्षण गर्दा नेपालले दुई अर्ब हाराहारी मात्र आकर्षण गरेको छ ।

हाल हाम्रो विदेशी मुद्राको सञ्चिति झण्डै १९ अर्ब अमेरिकी डलर छ। छ महिनाको आयातका लागि आवश्यक विदेशी मुद्रा छुट्याएर हाल १२ अर्ब युएसडलर (१६ खर्ब रुपैयाँभन्दा बढी) देश विकासका लागि लगाउन सकिने अवस्था छ । तर देशभित्र तरलताको सहज उपलब्धता रहेको अवस्थामा समेत लगानी गर्न सकिएको छैन । जब कि न्याय, शिक्षा, स्वास्थ्य, सडक, सञ्चार, बिजुली, पानी, खाद्य पदार्थ सबैको गुणस्तर कमजोर छ। निजी क्षेत्रलाई कम्पनी दर्तादेखि सम्पूर्ण तहमा प्रोत्साहन गर्ने र विकासको सम्वाहक निजी क्षेत्र हो भन्ने नीति र संस्कृति विकास गर्नु जरुरी छ। यसका साथै हाम्रो जस्तो सानो र न्यून आय भएको मुलुकमा ठूलो मात्रामा विदेशी लगानी र प्रविधि आकर्षण गर्न समेत जरुरी छ ।

गत पन्ध्रौं पञ्च वर्षीय योजनाले ९.६ प्रतिशतको औसत आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्ने लक्ष्य लिएको तर २.६ प्रतिशत मात्र हासिल भएको परिप्रेक्ष्यमा हाम्रो आर्थिक वृद्धि हासिल गर्ने क्षमता न्यून देखिन्छ । तसर्थ, उच्च आर्थिक वृद्धिका लागि योजना कार्यान्वयन क्षमता बढाउन आवश्यक देखिएको छ ।

आज हाम्रो बैंकिङ क्षेत्र तुलनात्मक रूपमा राम्रो हुनुमा आर्थिक उदार नीति अवलम्बन गरी चालिसको दशकमा हामीले वैदेशिक लगानी आकर्षण गरेर नै हो । संयुक्त लगानीका बैंक अहिले पनि नेपाली लगानीका अधिकांश बैंकहरू भन्दा जोखिम व्यवस्थापनमा राम्रा छन् । हामीले प्रत्येक क्षेत्रमा विदेशी लगानीको लक्ष्य (Target) लिई प्रत्येक मन्त्रालय र राजदूतावासलाई परिचालन गर्नु जरुरी छ । हेजिङलगायतका समस्या समाधान गर्दै नेपाल राष्ट्र बैंकले पनि २४ घण्टा खुला रहने विदेशी लगानी/एनआरएन डेस्क सुरु गर्दा यसले सकारात्मक प्रभाव पार्नेछ। साथै, विकसित देशहरूको अनुभवबाट के निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ भने आर्थिक वृद्धिको पहिलो सर्त सुशासन हो । हाम्रै देशका सफल संस्थाहरूको अध्ययन गर्दा पनि सुव्यवस्थापन सफलताको मुख्य कारकको रूपमा रहेको देखिन्छ । गभर्नरले अन्य कर्मचारी तथा व्यक्तिहरू र बैंक तथा वित्तीय संस्थाका CEO हरूले अन्य कर्मचारी तथा व्यक्तिहरूप्रति नम्र र सम्मानजनक व्यवहार गरेमा नै अन्य कर्मचारीहरूले पनि सोही व्यवहार सिक्ने हुँदा यस्तो संस्कृतिको अनुसरण सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा गर्न अभिप्रेरित गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंक, अर्थ मन्त्रालय र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू एक आपसमा सम्मान र समन्वयात्मक रूपमा काम गर्न जरुरी छ । साथै, अनुशासन कायम गर्ने विषयमा कुनै सम्झौता हुनु हुँदैन ।

एउटा बैंकिङ क्षेत्र मात्रको प्रयासबाट नेपाल धनी हुन्छ भन्ने निष्कर्ष निकाल्नु उपयुक्त हुँदैन तर राम्रा मानिसहरू जुन जुन ठाउँमा हुनुहुन्छ तत्तत् ठाउँबाट उहाँहरूले सद्प्रयास जारी राख्ने हो भने ती क्षेत्र त राम्रो हुन्छन् नै अन्य क्षेत्रलाई पनि सुधारको दबाब पर्नसक्छ। साथै, बैंकिङ क्षेत्रले वार्षिक रूपमा प्रवाह गर्ने कर्जा (नवीकरणसमेत) क्षमता देशको वार्षिक बजेट भन्दा बढी नै छ । बैंकिङ क्षेत्रले हाल व्यवस्थापन गरेको सम्पत्ति कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (Gross Domestic Product) भन्दा बढी नै छ । त्यसैले बैंकिङ त्यति सानो क्षेत्र पनि हैन । बैंकिङ क्षेत्रलाई सबल र उदाहरणीय क्षेत्र बनाई यसको सकारात्मक प्रभाव अन्य क्षेत्रमा पनि परोस् भन्ने अभिप्राय पनि यो प्रतिवेदनको रहेको छ । समग्र बैंकिङ क्षेत्रको संस्थागत सुव्यवस्थापन र नीतिगत सुधारमा यस प्रतिवेदनको जोड रहेको छ । हामीले नगरे कसले गर्ने, अहिले नगरे

कहिले गर्ने, नेपाल हामीले नबनाए कसले बनाउँछ भन्ने सोचले यो प्रतिवेदन तयार गरिएको छ । यहाँ उल्लिखित सुझावको सही कार्यान्वयनबाट देशमा व्याप्त निराशालाई केही हदसम्म चिर्न सकिन्छ भन्ने आशा हामीले गरेका छौं ।

दूरदृष्टि राखी, दृढ इच्छाशक्ति र इमानदारिताका साथ प्रयास गर्दा सुधार सम्भव छ भन्ने हाम्रो सानो अनुभवले अरूलाई पनि प्रेरणा मिल्छ भनेर यहाँ उल्लेख गरिएको छ ।

सेयरबजारमा आस्वा (ASBA-Application Supported by Blocked Amount) ले ल्याएको क्रान्ति

आइपिओको लागि दरखास्त दिनेदेखि लिस्टिङ र कारोबारसम्म हुन छ महिना लाग्ने गरेकोमा दुई हप्तामा झारियो जसले आइपिओको लागि लाग्ने लामो लाइन हटाउँदै समय र लागतसमेत उल्लेख्य रूपमा घटायो । यसमा अर्को महत्वपूर्ण के छ भने २०७३ माघबाट छ महिनाको परीक्षणमा लागू गर्दा यसलाई पूर्ण लागू गर्न भारतमा आठ वर्ष (२००८ मा सुरु भई २०१६ मा पूरा लागू) लागेकोमा यहाँ १० वर्ष लाग्छ भनी केहीले भन्दाभन्दै अर्को छ महिना (२०७४ श्रावण) बाट नै देशभर लागू गर्न नेपाललाई सफलता मिल्यो जब कि नेपालमा पनि ASBA प्रणाली लागु नहोस् भनेर भाँजो हाल्नेहरू पनि धेरै हुनुहुन्थ्यो तर नेतृत्वमा दृढ इच्छाशक्ति भयो भने भारतजस्तो सबल देशभन्दा पनि नेपालमा छिटो गर्न सकिन्छ भन्ने सफल व्यावहारिक अनुभव नेपालले देखाइसकेको छ । आजभन्दा १० वर्ष पहिलेको पुँजीबजारको बारेमा जानकार व्यक्तिले आज ASBA प्रणाली र अरू प्राविधिक (टिप्लस थ्री र आनलाइन कारोबार सञ्चालन) एवं नीतिगत व्यवस्थाले ल्याएको सहजता र परिवर्तन सहजै देख्न र अनुभव गर्न सक्छ ।

कार्यदलले दिने सुझावको कार्यक्षेत्र (एजेण्डा)

परिच्छेद- ३

प्रथम एजेण्डा : बैंकिङ नीति नियमनलाई उदार तर विवेकशील (प्रुडेन्सियल), जोखिममा आधारित प्रभावकारी सुपरिवेक्षण र ग्राहकमैत्री बैंकिङ सेवाको विकासका सम्बन्धमा

पृष्ठभूमि तथा समस्याहरू

बैंकिङ क्षेत्र तुलनात्मक रूपमा पारदर्शी र राम्रो हुनुमा राष्ट्र बैंकको पनि भूमिका रहेको छ । आज डिजिटल भुक्तानीमा देखिएको परिवर्तनमा राष्ट्र बैंकको तत्कालीन नेतृत्वको भूमिका प्रशंसनीय छ । नेपाल राष्ट्र बैंकमा कतिपय समिति/कार्यदलहरूमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाका प्रतिनिधिहरूको संलग्नता रहँदै आएको छ । ती प्रतिनिधिहरूको कुरा कतिको सुनिन्छ भन्ने कुरा चाहिँ राष्ट्र बैंकको नेतृत्व कति विवेकशील र संवेदनशील छ भन्नेसँग प्रत्यक्ष जोडिँदो रहेछ । कोभिड १९ पछि सोको असर अध्ययन गरी सोका कारण पीडितहरूलाई के कसरी सहयोग गर्न सकिन्छ भनेर आर्थिक अनुसन्धान विभागको कार्यकारी निर्देशकको संयोजकत्वमा गठित समितिमा नेपाल बैंकर्स सङ्घको पनि प्रतिनिधित्व थियो । तर, सो समिति अध्ययनको क्रममै रहँदा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले दुई प्रतिशत विन्दुले कर्जाको ब्याजदर घटाउने भन्ने निर्णय राष्ट्र बैंकले गर्‍यो । एउटा नाफा कमाउने संस्थाका सेयरधनी तथा कर्मचारीले कसलाई, कसरी, कति रकम सहयोग गर्ने भन्नेमा उनीहरूको कुनै भूमिका नै रहेन । नेपाल राष्ट्र बैंकले गरेको निर्णयलाई बैंकहरूले चुपचाप पालना गरे ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई इजाजतपत्र जारी गर्दा Fit and Proper Test गरिएको भए तापनि आज मूल्याङ्कन गर्दा कतिपय संस्थाहरूले ग्राहकलाई राम्रो सेवा प्रदान गरेका छन्, पारदर्शी पाराले काम गरेका छन्, जोखिम पनि प्रभावकारी ढङ्गले व्यवस्थापन गरेका छन् भने कतिपय संस्थाहरू माथिका सबै मापदण्डमा कमजोर छन् । कर्जा प्रवाह, कर्मचारी नियुक्ति, सेवा/सामान खरिदजस्ता विषयमा भ्रष्टाचार गरेको गुनासो कतिपय संस्थामा असाध्यै कम सुनिन्छ भने कतिपय संस्थामा असाध्यै धेरै सुनिन्छ । कतिपय संस्थामा त ऋणीको धितोमा समेत बैंकरहरूले नै आँखा लगाएको भन्ने पनि सुनिन्छ ।

हाल बैंकिङ क्षेत्रमा निष्कृय कर्जा बढिरहेको छ । निष्कृय कर्जाका ऋणीहरूले संस्थाहरूलाई धितोको रूपमा प्रदान गरेको घरजग्गाको बिक्री खासै हुन नसकेकाले गैर बैंकिङ सम्पत्ति पनि बढेको छ । कतिपय संस्थाहरूको पुँजीकोषमा दबाब परेको छ । ऊर्जा बाहेक तोकिएका क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जाले पनि हाल प्रणालीमा थप जोखिम बढाएको छ । ऊर्जा क्षेत्रमा हालसम्म निष्कृय कर्जा कम देखिएको भए तापनि बढ्दो ऊर्जाको उत्पादन र नेपाल विद्युत् प्राधिकरणसँग सबै ऊर्जा किन्न सक्ने स्पष्ट खाकाको अभावका कारण Take and Pay को अवधारणा ल्याउनुले यो क्षेत्रको भावी जोखिमलाई सङ्केत गर्छ ।

सञ्चालक समिति सक्षम, इमानदार र राजनीतिक हस्तक्षेप मुक्त हुने हो भने संस्थाले जस्तोसुकै असहज परिस्थिति पनि पार लगाउँछ भन्ने हाम्रो नेपालकै उदाहरण छ तर सञ्चालक समितिमा सुशासनको अभाव भयो भने सहज परिस्थिति पनि प्रतिकूल हुन्छ भन्ने उदाहरणहरू पनि हाम्रैमा छन् । नेपाल बैंक र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक Technically Bankrupt भइरहँदा संयुक्त लगानीका नबिल, नेपाल इन्डोस्वेज र नेपाल ग्रिन्डलेज बैंकहरूले उच्च प्रतिफल दिइरहेका थिए । नेपाल बङ्गलादेश बैंक, एनसिसी बैंक, लुम्बिनी बैंकमा राष्ट्र बैंकले हस्तक्षेप गर्नुपर्ने अवस्था पनि त्यहाँको सञ्चालक समितिकै कारण आएको थियो । अधिकांश समस्याग्रस्त संस्थाहरू सञ्चालक समितिकै कारण कमजोर थिए । सञ्चालक समितिका सदस्यहरू सक्षम भएका संस्थाहरू राम्रा छन् भने सञ्चालक समितिका सदस्यहरू कमजोर भएका संस्थाहरू धराशयी छन् । कमजोर संस्थालाई बलियो बनाउन सकियो भने मात्र नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ का उद्देश्य हासिल गर्न सकिन्छ ।

४० वर्षअघि नै कतिपय विषयमा उदार देखिएको नेपाल राष्ट्र बैंक गुणस्तरीय सुपरिवेक्षणसहित थप उदार हुँदै जानुपर्नेमा विगत केही वर्षदेखि नियन्त्राणात्मक दिशामा गइराखेको जस्तो देखिन्छ । कतिपय सन्दर्भमा नीति, नियम र व्यवहारमा अधिक नियमन र नियन्त्रणजस्तो प्रवृति बढिरहेको देखिन्छ । नेपाल राष्ट्र बैंक स्वयम्ले जोखिम व्यवस्थापनमा अब्बल भनेको स्टाण्डर्ड चाटर्ड बैंक र जोखिम व्यवस्थापनमा पुछारमा राखेको बैंकलाई पनि चालुपुँजी कर्जा, साधारणसभा सम्पन्न गर्न लिनुपर्ने स्विकृतिलगायतका व्यवस्था एउटै बनाइएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकका अपवादबाहेक सबै नियम सबै संस्थाहरूलाई समान स्तरमा लागु हुने व्यवस्था गरिएको छ (One size fits all)।

नेपाल राष्ट्र बैंकले पुँजीकोष, कर्जा वर्गीकरण र नोक्सानी व्यवस्था, जोखिम व्यवस्थापन, वित्तीय विवरणको पारदर्शिता र विश्वसनीयता, ग्राहकमैत्री सेवाका आधारभूत मार्गदर्शन,

संस्थागत सुशासनका (Corporate Good Governance) आधारभूत धारणाजस्ता महत्वपूर्ण विषयहरू मात्र हैन, सञ्चालकले कसरी बोल्नुपर्छ, Trust reciept कर्जा कति दिनसम्मको दिन पाइन्छ, चालुपूँजी कर्जा कसरी दिने, घरकर्जा कसरी दिने, सेयर धितो कर्जा कसरी दिने, ऋण भुक्तानी अनुपात कति हुने, एउटा तरलता जोखिम तर थरीथरी नियम, तरलतामा Reference ratio को रूपमा मात्र हुनुपर्ने Credit Deposit ratio हालसम्म regulatory ratio को रूपमा कायमै छ जबकि २०७५ साल श्रावणमा लागु हुनुपर्ने बासेल तीनको तरलतासम्बन्धी नियमचाहिँ हालसम्म लागु भएको छैन । कुन सेवाको शुल्क कति लिन पाउने, कर्मचारीको तालिममा कति खर्च गर्ने, ब्याजदर कहिले छाप्ने/केमा छाप्ने, लेटर हेड कसले प्रयोग गर्ने, साइन बोर्ड कस्तो बनाउने भन्ने सम्मको विविध निर्देशन जारी गरेको पाइन्छ। स्थिर ब्याजदरमा कर्जा देऊ तर २० वर्षे कर्जामा पनि अग्रीम भुक्तानी शुल्क ०.७५ प्रतिशतभन्दा नलेऊ भन्ने विरोधाभाषपूर्ण निर्देशन हाल पनि लागु छ। सङ्क्षेपमा भन्नुपर्दा वित्तीय क्षेत्रमा सुक्ष्म व्यवस्थापन (Micro Management) प्रयोग भइरहेको देखिन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभागबाट मात्र हैन, अन्य विभागहरूबाट पनि मोटामोटा निर्देशन/परिपत्रहरू जारी भएका छन् । अधिक निर्देशनले विदेशी लगानी निरुत्साहित गर्ने तथ्य विभिन्न अध्ययनले देखाएका छन् ।

बैंकिङको सामान्य प्रचलनअनुसार स्थिर पुँजी कर्जा तथा चालू पुँजी कर्जा दिइन्छ । कमसल बैंकलाई चालुपुँजी कर्जासम्बन्धी मार्गदर्शन जारी गर्नु ठिक भए पनि अन्तर्राष्ट्रिय बैंकलाई पनि सोही नियम लागु गरिएको छ। केही संस्थाहरूको बदमासीमा सो संस्थाहरूलाई कडाई गरिनुपर्नेमा नियम पालनामा अब्बल बैंकहरूलाई पनि वार्षिक साधारणसभाजस्तो नियमित काम गर्न समेत २/२ चोटि स्वीकृति लिनुपर्ने व्यवस्था छ र सोको लागि लामो समय लाग्ने गरेको छ। अहिले एउटाले बिराउने, शाखालाई पिराउने जस्तो भएको छ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले हालै स्टाण्डर्ड चाटर्ड बैंकलाई कृषि कर्जासम्बन्धी निर्देशित कर्जाको नियम पालना नभएको भनी कारवाही गरेको विषय आएको छ । कृषि विकास बैंकलाई करोडौं रुपैंया भुक्तानी गरी कृषि कर्जासम्बन्धी नियमको अनुपालना गर्न खोज्ने बैंकलाई प्रक्रियाको विषय उठाई करोडौंको जरिवाना गरेको देखिन्छ । यसबाट उसको अन्तर्राष्ट्रिय ख्यातिमा कति असर परेको होला ? त्यसमा पनि २०८१ फागुन १३ को कर्जा खरिद-बिक्रीसम्बन्धी निर्देशनमा थप व्याख्या गरी २०८१ पुस मसान्तको तथ्याङ्कलाई आधार मानी लगाइएको हर्जानाले मर्का परेको देखिन्छ ।

त्यस्तै २०७९ फागुन ३ गते पारिश्रमिक सम्बन्धमा 'अध्ययन' भइरहेकाले 'हाल' पारिश्रमिक वृद्धि नगर्न भनी राष्ट्र बैंकले पत्र पठाएको तर लामो समयसम्म पनि अध्ययन सम्पन्न हुननसकेका कारण कतिपय बैंक तथा वित्तीय संस्थाका पदाधिकारीहरूलाई मर्का परेको देखिन्छ । यस सन्दर्भमा नियामक निकायसहित बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा नीहित अधिकारको स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग गर्ने वातावरण बनाउनु अपरिहार्य छ ।

सुपरिवेक्षण विभागले पुँजी बढाउ भनेको तर नियमन विभागले पुँजी बढाउने प्रस्तावमा स्वीकृति प्रदान गर्दा केही समय लागेको कारण बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू मर्कामा परेका छन् । सो विषयमा राइट सेयर जारी गर्दा पुँजी बजारमा पर्न सक्ने प्रभावका विषयमा नेपाल धितोपत्र बोर्डसँग समन्वय गरी आवश्यक निकासा दिन उपयुक्त हुने देखिन्छ

कुनै लघुवित्त संस्थाले नियम पुऱ्याएपछि केन्द्रीय कार्यालय काठमाडौँमा खोल्न पाएका छन् तर कतिपयले लामो समय मापदण्ड पुगेर पनि सामान्य कैफियतका कारण केन्द्रीय कार्यालय काठमाडौँमा खोल्न नपाएको गुनासो छ । केन्द्रीय कार्यालयले विभिन्न निकायसँग समन्वय गर्ने भएको हुनाले काठमाडौं उपत्यकामा जहाँ सहज हुन्छ त्यहाँ खोल्न दिनुपर्ने सामान्य विषयमा अल्मल्याउनुले पनि सुक्ष्म व्यवस्थापन (Micro Management) भएको देखिन्छ ।

नीति नियममा प्रष्टता खोजी गरिएको लिखित प्रश्नको उत्तर नदिने, कहिलेकाहीँ दिए पनि ढिलो दिने प्रवृति आदिले नियामकप्रति बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका धेरै गुनासाहरू छन् । यी त केही उदाहरणहरू मात्र हुन् ।

एउटा बैंकको सेवा चित्त नबुझे ग्राहक अर्को बैंकमा जान सक्नुहुन्छ तर नियामक त परिवर्तन हुँदैन । सम्पूर्ण अधिकार सम्पन्न नियामकले सहजीकरण गर्ने र सहयोगीको भूमिका निर्वाह गर्नुपर्दछ ।

केही वर्ष अघिसम्म बैंक तथा वित्तीय संस्थाका प्रत्येक विदेशी मुद्रा कारोबार गर्ने कार्यालयले नेपाल राष्ट्र बैंकबाट छुट्टाछुट्टै आवधिक इजाजतपत्र लिनुपर्थ्यो । बैंक तथा वित्तीय संस्थाका कर्मचारीहरू इजाजतपत्र चाँडो नवीकरण गरिदिने सम्बन्धमा अनुरोध गर्नुहुन्थ्यो । समयमा इजाजतपत्र नवीकरण नभएर कतिपय संस्थाहरूले जरिवानासमेत तिर्थे, ढिलो नवीकरण गर्न आएको भनी कतिपयले गाली पनि खान्थे । यसरी राष्ट्र बैंक तथा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको धेरै समय यो कामका लागि खर्च हुन्थ्यो । प्रत्येक कार्यालयले इजाजतपत्र लिने व्यवस्था हटाई सम्बन्धित संस्थाले एउटा मात्र इजाजत लिने र सो संस्थाको कुन कार्यालयले

विदेशी मुद्राको कारोबार गर्ने हो सो निर्धारण गर्ने जिम्मा सो संस्थालाई नै दिन बैंकहरूले लामो समयसम्म अनुनय विनय गरे । हाल सञ्चालनमा रहेको वाणिज्य बैंकको विदेशी मुद्रा व्यवस्थापन समेत गर्ने विभागमा काम गर्नुभएको व्यक्ति जब नेपाल राष्ट्र बैंकको विदेशी मुद्रा व्यवस्थापन विभागको प्रमुख हुनुभयो उहाँले एउटा बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई एउटा मात्र इजाजतले सम्पूर्ण कार्यालयहरूबाट विदेशी मुद्रा कारोबार गर्न मिल्ने व्यवस्था जारी गर्न भूमिका खेल्नुभयो । हाल एउटा संस्थाको लागि एउटा मात्र इजाजतपत्र जारी हुन्छ । यसले ल्याएको सहजता अति प्रशंसनीय छ, अनावश्यक झन्झट हटेको छ र खर्च घटेको छ । अहिले यस्तै यस्तै सुधारको आवश्यकता छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकको नजरबाट मात्र हेर्दा कतिपय पाटाहरू छुट्न सक्ने हाम्रै विगतका अनुभवबाट सिक्दै निर्णय प्रक्रियामा उदार हिसाबले सरोकारवालाहरूको देखावटी हैन, साँचो सहभागिता बढाउनु जरुरी छ । अख्तियारको प्रतिवेदनले विविध क्षेत्रमा हाल सुव्यवस्थापन र सुशासनको चरम अभाव देखाए पनि आर्थिक रूपमा पञ्चायत कालपछिका ३० वर्षमा तुलनात्मक रूपमा बढी आर्थिक विकास हुनुमा विदेश यात्रा तथा श्रम नीतिलगायत विविध क्षेत्रमा अपनाइएको उदार नीतिले नै हो ।

उदार र सुधारमुखी व्यक्ति गर्भनर हुँदा जहिले पनि बैंकिङ क्षेत्रमा सुधार भएको देखिन्छ । बैंकिङ क्षेत्रको समग्र सुधार र सुदृढीकरणका लागि सुझाव पेस गर्न गठित कार्यदलले नेपाल राष्ट्र बैंक र बैंक तथा वित्तीय संस्थाको यथार्थ तस्विर प्रस्तुत गर्दै राम्रा पक्षलाई थप राम्रो र कमजोर पक्षलाई निराकरण गर्दै नेपालको बैंकिङ क्षेत्रलाई उदार र विकेकशील बनाउने सुझावहरू तयार गरेको छ ।

समाधानका उपायहरू

(१) **बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई निम्न मापदण्डका आधारमा प्रथम, दोस्रो र तेस्रो वर्गमा विभाजन गर्ने :**

क) ग्राहक सेवा,

ख) राष्ट्र बैंकको सुपरिवेक्षण विभागले गरेको समग्र जोखिम व्यवस्थापनको मूल्याङ्कन,

ग) राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई गरेको कारबाही,

घ) वित्तीय स्वास्थ्य (पुँजी पर्याप्तता, सम्पत्तिको गुणस्तर, आम्दानी तथा तरलता) ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको वर्ग विभाजन सम्बन्धमा अन्य व्यवस्थाहरू :

१.१. विगत ५ वर्षको तथ्याङ्कलाई आधार मान्ने । भार पछिल्लो वर्षलाई बढी र ५ वर्ष अघिकोलाई सबैभन्दा कम (जस्तैः ४० प्रतिशत, ३० प्रतिशत, १५ प्रतिशत, १० प्रतिशत र ५ प्रतिशत) दिने ।

१.२. यो कार्य प्रत्येक वर्ष श्रावण महिनामा सम्पन्न गरी बैंकहरूको वर्गअनुसारको नयाँ सूची बैंकको website मा प्रकाशित गर्ने ।

१.३. उपर्युक्त कार्य सम्पन्न गर्न निष्पक्ष, स्वच्छ छवि भएको, भनसुन र अनावश्यक दबाबलाई चिर्न सक्ने, बैकिङको राम्रो ज्ञान भएको नेपाल राष्ट्र बैंकको पूर्व गभर्नरको वा बैंकिङ क्षेत्रको लब्धप्रतिष्ठित व्यक्तिको संयोजकत्वमा वर्गीकरण समिति गठन गर्ने । समितिको संयोजक गभर्नरले (यदि व्यावहारिक भए लोक सेवा आयोगको परामर्शमा) छनौट गर्ने । समितिका सदस्यहरू संयोजकसँग परामर्श गरी छान्ने । निष्पक्ष, स्वच्छ छवि भएको, भनसुन र अनावश्यक दबाबलाई चिर्न सक्ने, राष्ट्र बैंक तथा वाणिज्य बैंकिङ विज्ञलाई सदस्य राख्ने ।

१.४. ग्राहकका गुनासा, सुपरिवेक्षण विभागको मूल्याङ्कन, कारबाहीको विवरण तथा वित्तीय अवस्था अहिले नै उपलब्ध छन् । आगामी वर्षहरूका लागि समितिले थप मापदण्ड पनि तोक्न सक्छ । कारबाहीको सूची खासै लामो नभएको तथा स्टाण्डर्ड चाटर्डलाई जस्तै गरेका कारबाही अरू पनि हुन सक्ने हुनाले यो समितिले कारबाहीको विवरण सुक्ष्म रूपमा अध्ययन गर्न उपयुक्त हुन्छ ।

आज तेस्रो वर्गमा परेका संस्थाहरू पनि आफूलाई सुधार गर्दै भोलि प्रथम वर्गमा पर्न सक्छन् । यो वर्गीकरणको उद्देश्य नेपालमा कार्यरत सबै संस्थाहरू प्रथम वर्गमा परुन्, स्वनियममा बसुन् र राष्ट्र बैंकले नियमन तथा सुपरिवेक्षणमा धेरै समय र प्रयास लगाउनु नपरोस् भन्ने हो । नेपाल राष्ट्र बैंकले नियमन र सुपरिवेक्षणमा गरेको लगानी अनुसन्धान तथा विकासमा लगाउन सके वित्तीय क्षेत्र तथा समग्र अर्थतन्त्रमा नै सकारात्मक योगदान पुग्दछ । (भारत तथा अन्य विकास उन्मुख देशहरूले जोखिम व्यवस्थापनमा गरेको असल अभ्यासलाई दृष्टिगत गरिएको ।)

सजाय तथा पुरस्कारका सम्बन्धमा सुझावहरू :

क) प्रथम वर्गमा पर्ने संस्थालाई प्रोत्साहन

(१) ब्याजदर अन्तरको नियम नलाग्ने

(२) केही आधारभूत बैंकिङ सेवाबाहेक कर्जालगायत अन्य सम्पूर्ण सेवाहरूको शुल्क स्वयम् निर्धारण गर्न सक्ने ।

(३) विदेशी मुद्रा रिप्याट्रिएसन तथा स्वीकृतिमा राष्ट्र बैंकले केही अधिकार प्रत्यायोजन गर्ने ।

(४) वार्षिक साधारण सभाको स्वीकृति लिनु नपर्ने (ऐनमा संशोधन नहुन्जेल २ कार्यदिनभित्र स्वीकृति दिने) । प्रत्येक ५ वर्षमा १ पल्ट भने तेस्रो वर्गका संस्थालाई जस्तै प्रकृया लागु हुन सक्ने ।

(५) नेपाल राष्ट्र बैंकको वार्षिक समारोहमा बैंकका अध्यक्ष/सञ्चालक तथा प्रमुख कार्यकारी अधिकृतलाई सम्मान प्रदान गर्ने र विशेष भेटघाटको व्यवस्था गर्ने ।

(६) आइएमएफ/वर्ल्ड बैंक/BASEL/SEACEN आदि जस्ता प्रतिष्ठित संस्थामा भ्रमण अध्ययनका लागि राष्ट्र बैंकले सहजीकरण गर्ने ।

(७) तल बुँदा नं.२ मा उल्लेख भएझैं धेरै विषयहरूमा स्वनियम बनाई लागु गर्ने स्वतन्त्रता हुने । साथै, आवश्यकतानुसार थप सुविधा प्रदान गर्ने ।

ख) प्रथम वर्गमा पर्ने संस्थालाई सजाय

(१) यदि यो वर्गको संस्था दोस्रोमा मात्र घटुवा भयो भने पनि पहिलो वर्ष तेस्रो संस्थालाइ जारी गरिएको निर्देशन/परिपत्रहरू लागु हुने ।

ग) दोस्रो वर्गमा पर्ने संस्थालाई पुरस्कार

(१) तल बुँदा नं.२ मा उल्लेख भएझैं कतिपय विषयमा स्वनियम बनाई लागु गर्ने स्वतन्त्रता ।

घ) सबै वर्गमा पर्ने संस्थालाई सजाय

(१) नेपाल राष्ट्र बैंकले बनाएको कुन निर्देशन/परिपत्र उल्लङ्घन गर्दा कति जरिवाना लाग्छ सो तल बुँदा नं.२ अनुरूप हुने । आर्थिक जरिवानाको हकमा प्रथम वर्गको

संस्थाले निर्देशन/परिपत्र उल्लङ्घन गर्दा तेस्रो वर्गको भन्दा अतिरिक्त १० प्रतिशत जरिवाना लाग्ने । संस्थाहरूले बनाएको स्वनियम पालना नगर्दा पनि जरिवाना आकर्षित हुनेछ ।

(२) सजायको अपिल राष्ट्र बैंकको सञ्चालक समितिले सुन्ने । नेपाल राष्ट्र बैंकले यस सम्बन्धमा ऐन संशोधनको प्रक्रियामा आवश्यक सहजीकरण गर्ने ।

(२) राष्ट्र बैंकले जारी गरी हाल प्रचलनमा रहेका सम्पूर्ण निर्देशनहरू, परिपत्रहरू, मार्गदर्शनहरू, निर्देशिकाहरू, विनियमावलीहरू (One Size Fits All वाला) आदि पुनर्लेखन गर्ने ।

२.१. उपर्युक्त कार्य सम्पन्न गर्न उदार, विवेकशील, बैंकिङ विज्ञ र नेपाल राष्ट्र बैंकको उद्देश्यको मर्म बुझ्ने व्यक्ति (नेपाल राष्ट्र बैंकको पूर्व गभर्नर वा बैंकिङ क्षेत्रको लब्धप्रतिष्ठित व्यक्ति) को संयोजकत्वमा नियमन समिति गठन गर्ने । समितिको संयोजक गभर्नरले छान्ने । समितिका सदस्यहरू उदार, विवेकशील, बैंकिङ विज्ञ र नेपाल राष्ट्र बैंकको उद्देश्यको मर्म बुझ्ने राष्ट्र बैंकभित्र तथा बाहिरका व्यक्तिहरूमध्येबाट संयोजकको परामर्शमा गभर्नरले छान्ने ।

२.२. आवश्यक्तानुसार संयोजकले उपसमितिहरू गठन गर्न सक्ने । पहिलोपल्ट यो कार्य छ महिनाभित्र सम्पन्न गर्ने । दोस्रो वर्षदेखि आवश्यक संशोधनको कार्य श्रावण महिनामा सम्पन्न गर्ने । अत्यावश्यकबाहेक बिचबिचमा संशोधन नगर्ने ।

२.३. हाल लागु नभएको तर अत्यावश्यक Risk Based Pricing, Systemically Important Banks, Yield Curve का सम्बन्धमा पनि उपयुक्त व्यवस्था गर्ने तर कतिपय Micromanagement प्रतिविम्बित हुने व्यवस्थाहरू खारेज गर्ने ।

२.४. प्रथम, दोस्रो र तेस्रो वर्गका संस्थाका लागि छुट्टाछुट्टै निर्देशन/परिपत्रहरू आदि जारी गर्ने । प्रथम वर्गका संस्थालाई स्वनियम बनाई सोको पालना गर्न जोड दिने र राष्ट्र बैंकबाट सङ्क्षिप्त निर्देशन/मार्गनिर्देशन मात्र जारी गर्ने । नेपाल राष्ट्र बैंकको कुन निर्देशन/परिपत्र तथा स्वनियम उल्लङ्घन गर्दा कति जरिवाना लाग्छ स्पष्ट रूपमा लेख्ने ।

२.५. स्वनियम बनाउने अधिकार पाएका संस्थाहरूले पनि ग्राहकसँग जोडिएका नियमहरू श्रावण महिनाभित्र अद्यावधिक गरी आफ्नो website मार्फत सार्वजनिक गर्नुपर्नेछ र

अन्य नियमहरू अद्यावधिक गरी राष्ट्र बैंकलाई पठाउनुपर्नेछ । अत्यावश्यकबाहेक बिचबिचमा संशोधन नगर्ने ।

(३) **बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सञ्चालक समितिको गठन र बैंकर- ठूला व्यवसायी स्वार्थ द्वन्द्वको न्यूनीकरण गर्ने ।**

३.१. संस्थाको सञ्चालक समितिको गठन

सङ्ख्या	हाल जस्तै ५-७ जना
स्वतन्त्र सञ्चालक	न्यूनतम ५० प्रतिशत
कार्यकारी सञ्चालक	१ जना
सेयरधनी सञ्चालक	अधिकतम एक तिहाइ

३.२. उपसमिति : लेखापरीक्षण, जोखिम व्यवस्थापन र नियुक्ति तथा पारिश्रमिक (Basel Committee on Banking Supervision/Reserve Bank of India को Corporate Governance सम्बन्धी Guideline /Circular लाई Reference को रूपमा लिई Terms of Reference बनाउने ।

३.३. समिति तथा उपसमितिका प्रमुखहरू स्वतन्त्र सञ्चालक हुने ।

३.४. स्वतन्त्र सञ्चालक पूर्ण रूपमा स्वतन्त्र हुने मापदण्ड नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गर्ने । निष्पक्ष, स्वच्छ छवि भएको, भनसुन र अनावश्यक दबाबलाई चिर्न सक्ने, बैकिङको राम्रो ज्ञान भएको, निक्षेपकर्ताको हितलाई केन्द्रमा राख्ने व्यक्ति, उल्लेख्य सेयरधनीसँग असम्बन्धित न्यूनतमः नेपाल राष्ट्र बैंकको पूर्व कार्यकारी निर्देशक, नेपाल सरकारको पूर्व सचिव, प्राध्यापक, पूर्व नायव प्रमुख कार्यकारी अधिकृत तहमा कम्तीमा ५ वर्ष काम गरेको वाणिज्य बैंकको हकमा, अन्य संस्थाको हकमा सोभन्दा कम योग्यता कायम गर्ने) । यो काम पनि माथि २ अनुरूपको समितिले गर्ने । यस अनुरूप सञ्चालक नियुक्त नभएको गुनासो राष्ट्र बैंकमा प्राप्त भए सोको निर्क्योल तलको गुनासो सुनुवाई समितिले गर्ने ।

३.५. नेपाल राष्ट्र बैंकका पूर्व कर्मचारी एक जनाभन्दा बढी एकै पटकमा एउटै संस्थामा रहन नहुने व्यवस्था गर्ने ।

३.६. नेपाल सरकारबाट प्रतिनिधित्व गर्ने वहालवाला निजामती कर्मचारीलाई सञ्चालक बनाउन रोक लगाउने ।

३.७. रिक्त पदमा उपर्युक्तानुसार नियुक्ति गर्दै ४ वर्षभित्रमा यो संरचना तयार गरिसक्ने ।

३.८. गैर कार्यकारी सञ्चालकहरूको जिम्मेवारी बढ्दो रहेको परिप्रेक्ष्यमा भारतसहित केही देशहरूमा मासिक पारिश्रमिक दिने व्यवस्थालाई मध्यनजर गर्दै नेपालमा पनि यस्तो व्यवस्था गर्न उपयुक्त हुने ।

३.९. उपर्युक्त कार्य सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थामा लागु गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐनमा आवश्यक संशोधन गरी सो अधिकार नेपाल राष्ट्र बैंकले लिने । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले चाहेमा हाल पनि उपर्युक्तानुसार सञ्चालक समिति गठन हुन सक्ने भएकाले सो संरचना स्वैच्छिक रूपमा पालना गर्ने संस्थालाई प्रथम वर्गमा हाल नपरेको भए पनि प्रथम वर्गमा पर्ने संस्थाले पाउने केही सुविधा/पुरस्कार दिने ।

३.१०. सम्बन्धित संस्थाका सञ्चालक, संस्थापक तथा ०.५ प्रतिशतभन्दा बढी स्वामित्व भएको सेयरधनीले सम्बन्धित संस्थामा राखेको निक्षेपको १०० प्रतिशत धितोमा प्रदान गरिने बाहेक कुनै पनि प्रकारको कर्जा लिन नपाउने ।

३.११. अन्य संस्थाका सञ्चालक तथा उल्लेख्य स्वामित्व भएका सेयरधनीले Regulatory Retail Portfolio अन्तर्गत नेपाल राष्ट्र बैंकले तोकेको भन्दा बढी रकम ऋण लिन चाहेमा सञ्चालक समितिले मात्र स्वीकृत गर्ने । सञ्चालक समितिको सो निर्णयमा सेयरधनी सञ्चालकको मताधिकार (भोटिङ राइट) नहुने ।

३.१२. सञ्चालक समितिको प्रस्तावित व्यवस्थाले नेपाल राष्ट्र बैंकको नियमन तथा सुपरिवेक्षणको बोझ कम हुने र बैंकर, ठूला व्यवसायी एउटै व्यक्ति हुँदा सुशासनमा पर्नसक्ने नकारात्मक असर पनि समाधान हुने ।

(४) बैंक तथा वित्तीय संस्थाका सम्बन्धमा

४.१. क, ख, ग र घ भन्दा क राम्रो र घ नराम्रो भन्ने सन्देश जाने हुनाले वाणिज्य बैंक, विकास बैंक, वित्त बैंक र लघुवित्त बैंक भनेमा उपयुक्त हुने । (ऐनमा आवश्यक संशोधनको लागि पहल गर्ने) । यी संस्थाहरूलाई विशिष्टीकृत कार्य गर्नको लागि प्रोत्साहन गर्ने ।

४.२. कृषि विकास बैंकलाई कृषि र HIDCL लाई निजी क्षेत्रको समेत स्वामित्वमा ऊर्जा पूर्वाधार बैंकको रूपमा विकास गर्ने सम्बन्धमा अध्ययन गर्ने ।

४.३. वित्तीय स्वास्थ्य खराब भएका र वित्तीय प्रणालीमा महत्वपूर्ण असर नगर्ने संस्थाहरू शून्य मूल्यमा अर्को संस्थामा गाभ्दा वा विघटन गर्दा तथा वित्तीय स्वास्थ्य खराब भएका र प्रणालीमा महत्वपूर्ण असर गर्ने संस्थाहरू शून्य मूल्यमा अर्को संस्थामा गाभ्दा वित्तीय बजारमा अनुशासन कायम गर्न सघाउ पुग्ने हुनाले सम्बन्धित सुपरिवेक्षण विभागको समन्वयमा सो कार्य गर्ने ।

४.४. मर्जर तथा एक्विजिसनमा जाने संस्थाहरूका लागि उदार मर्जर/एक्विजिसनको व्यवस्था लागु गर्ने । सम्बन्धित संस्थाहरूलाई स्वाप रेसियोलगायत सम्पूर्ण प्रकृयाको बारेमा प्रचलित कानुनअनुसार निर्णय गर्न दिने । राष्ट्र बैंकले सो प्रकृया चाँडो सम्पन्न गर्न सहजीकरण गर्ने । स्वेच्छिक मर्जर तथा एक्विजिसनमा जाने संस्थाहरूले राष्ट्र बैंकको सुपरिवेक्षणीय भार न्यूनीकरण गर्न सघाउ पुग्ने हुनाले केही वर्ष आयकरमा छुटको लागि नेपाल सरकारसँग पहल गर्ने । प्रणालीलाई नकारात्मक असर गर्ने छुटहरू नदिने । साथै, Cross Holding भएका संस्थाहरूलाई मर्जरमा जाने व्यवस्था गर्ने ।

४.५. पारदर्शी मापदण्डमार्फत नियोलगायत अन्तर्राष्ट्रिय बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको शाखा वा संयुक्त लगानीमा बैंकहरू खोल्न प्रेरित गर्ने । माथिको वर्गीकरण समितिलाई नै यस्तो निवेदन अध्ययन गरी निर्णय गर्न दिने । अन्यथा fit and proper test राम्रो नभएर विभिन्न संस्थाहरूमा देखिएको खराब व्यवस्थापनको अवस्था दोहेरिन सक्छ । सयौँ वर्ष चल्नुपर्ने संस्थाहरूको आयु हाइड्रो पावर योजनाको इजाजतपत्रको अवधिभन्दा पनि छोटो हुनपुग्छ ।

४.६. गाउँगाउँमा रोजगारी सिर्जना गरी ग्रामीण अर्थतन्त्र चलायमान गर्नुपर्ने लघुवित्त संस्थाहरू कतिपय ठाउँमा अधिकेन्द्रित भएको अवस्था छ भने कतिपय ठाँउमा उपस्थिति नै छैन । नेपाल राष्ट्र बैंकले लघु वित्तलगायत अन्य संस्थाहरूसँग समन्वय गरी सम्भव भएसम्म एउटा वडामा (जनसङ्ख्या तथा भूगोल हेरी) एउटा शाखा ३ वर्षभित्र पुऱ्याउन प्रेरित गर्ने नीति लिने । तत्कालै थप शाखा खोल्ने भन्दा पनि व्यावहारिक भएसम्म शाखा स्थानान्तरण गर्ने ।

४.७. शाखा नभएको वडामा खोलेका शाखामा स्थानीय तहको सो वडाको निक्षेप राख्न दिने व्यवस्थाको लागि पहल गर्ने । सुरुमा घाटा हुन सक्ने भएकाले प्रोत्साहन स्वरूप प्रतिशाखा एकमुष्ट निश्चित रकम राष्ट्र बैंकले सहयोग गर्ने ।

४.८. शाखा खोल्ने, स्थानान्तरण गर्ने तथा बन्द गर्ने सम्बन्धी मापदण्ड पुनरावलोकन गर्ने । संस्थाहरूले सो अनुरूप गरी नेपाल राष्ट्र बैंकलाई जानकारी मात्र गराउने । हालको स्वीकृति लिने व्यवस्था हटाउने । मापदण्ड उल्लङ्घन गर्नेलाई माथि बुँदा नं. २ अनुरूपको आर्थिक जरिवाना लगाउने ।

४.९. गरिबलाई घरदैलोमा सेवा दिने उद्देश्यले फरक मोडेलमा स्थापित लघुवित्त संस्थालाई नियामकले अन्य एकै किसिमका बैंकिङ संस्थाको तुलनामा पर्याप्त ध्यान दिन नसकिरहेको अवस्थामा यसको महत्व, प्रभाव र विस्तारलाई दृष्टिगत गरी बङ्गलादेशसहित अन्य केही देशमा जस्तै छुट्टै नियामक निकायको कानुनी व्यवस्था गरी स्थापना गर्ने । यसको छुट्टै नियामक नहुन्जेलसम्म यसको नियमन लघुवित्त संस्था सुपरिवेक्षण विभागबाट अनिवार्य रूपमा गराउने ।

४.१०. पूर्वाधार विकासका लागि खोलिने बैंकहरूले नेपालको पूर्वाधार विकासमा प्रवाह हुने कर्जामा नेतृत्वदायी भूमिका खेलुन् भन्ने उद्देश्यले अनुरोध भई आएमा सम्बन्धित निकायहरूसँग समन्वयको लागि सहजीकरण गर्ने ।

४.११. गैरबैंकिङ संस्थाहरूको छुट्टै नियामक निकाय स्थापना गर्न पहल गर्न आवश्यक रहेको । वित्तीय प्रणालीमा कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोष, सामाजिक सुरक्षा कोषजस्ता गैरबैंकिङ संस्थाहरूको कारोबार उल्लेख्य रूपमा बढ्दै गएको छ । तर यी संस्थाहरूको नियमन गर्ने छुट्टै नियामक निकाय नभएको हुँदा यी संस्थाको छुट्टै नियामक भएमा वित्तीय प्रणालीको स्थायित्वमा सघाउ पुग्ने हुनाले सो सम्बन्धमा सुझाव दिने ।

(५) निर्देशित क्षेत्र कर्जाका समस्या र समाधानका उपायहरू

सुन्दा राम्रो तर सुव्यवस्थापनमा चुक्दा निर्देशित क्षेत्र कर्जा तुलनात्मक रूपमा जोखिमपूर्ण हुन्छ । भावनामा बगेर गरिने निर्णयको परिणाम राम्रो हुँदैन । वास्तविक माग कम भए पनि जरिवानाको डरले चाहिने भन्दा बढी निर्देशित कर्जा प्रवाह हुने जोखिम रहन्छ; जसले गर्दा निस्कृय कर्जा बढ्न गई दीर्घ कालमा अर्थतन्त्रलाई हानी गर्दछ । नेपाल राष्ट्र बैंकको इजाजतपत्र नीति तथा

सुपरिवेक्षण प्रणाली र सम्बन्धित संस्थाको कमजोरीका कारण हाल कतिपय लघुवित्त संस्थाहरूमा समस्या देखिएको छ ।

गरिबलाई ऋण मात्र हैन, ज्ञान तथा सीप प्रदान गर्दै मेन्टरको व्यवस्थासमेत गरेर ऋण प्रदान गरे मात्र धनी बनाउन सकिन्छ । हाल अनिवार्य रूपमा प्रदान गर्नुपर्ने कृषि र साना कर्जामा अन्य कर्जाको तुलनामा बढी निष्कृय कर्जा रहेको छ । कृषि कर्जा निरन्तर बढेको देखिए पनि कृषिको कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (Gross Domestic Product) मा योगदान निरन्तर घटिरहेको छ । झण्डै ६० प्रतिशत जनसङ्ख्या सहभागी कृषिको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा २५ प्रतिशत भन्दा कम योगदान भएकाले त्यो ठूलो जनसङ्ख्यालाइ कुन क्षेत्रमा प्रोत्साहन गर्दा ६० प्रतिशत कै हाराहारीको योगदान हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा थप अध्ययन गर्नु आवश्यक छ । साथै, ऊर्जा क्षेत्रमा हालसम्म निष्कृय कर्जा कम देखिएको भए तापनि बढ्दो ऊर्जाको उत्पादन र नेपाल विद्युत् प्राधिकरणसँग सबै ऊर्जा किन्न सक्ने स्पष्ट खाकाको अभावका कारण Take and Pay को अवधारणा ल्याउनुले यो क्षेत्रको भावी जोखिमलाई सङ्केत गर्दछ ।

यस सम्बन्धमा निम्नानुसार गर्नु उपयुक्त हुने :

५.१. नेपाल राष्ट्र बैंकभन्दा बाहिरका राम्रा व्यक्ति/संस्थाहरूसमेत संलग्न गरी नेपालको कुन कुन क्षेत्र प्राथमिकताका क्षेत्रहरू हुन् र सो क्षेत्रमा कति कर्जाको जरुरी छ भन्ने विषयमा अध्ययन गर्ने ।

५.२. स्वास्थ्य, शिक्षा (व्यवस्थापन, विज्ञान, सूचना प्रविधिलगायतका क्षेत्रहरू) तथा यातायात राम्रो नभएको देश धनी हुन सक्दैन तर यी क्षेत्रहरू हाल राष्ट्र बैंकको निर्देशित कर्जामा पर्दैनन् । यस्ता क्षेत्रहरू, पर्यटन तथा स्मार्ट सिटी प्राथमिकताका क्षेत्रमा पर्नुपर्ने वा नपर्ने सम्बन्धमा पनि अध्ययन गर्ने ।

५.३. सो क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गर्न संस्थाहरूलाइ प्रेरित गर्ने (असल कर्जाको : नोक्सानी व्यवस्था न्यूनतम राख्ने र जोखिम भार अन्यलाई भन्दा निश्चित प्रतिशतले कम गर्ने, सुरक्षित निष्कृय कर्जाको हकमा पनि रिजर्भ बैंक अफ इण्डियाले लागु गरेको नोक्सानी व्यवस्था लागु गर्ने तथा अन्य सम्मानहरू प्रदान गर्ने ।

५.४. बुँदा नं. १ अनुरूप गरिएको अध्ययनको निष्कर्ष नआउन्जेल सो क्षेत्रमा थप कर्जा बढाउन अनिवार्य नहुने र असार मसान्त २०८२ को भन्दा सो क्षेत्रको लगानीमा रही

रहेको रकम घटेको छैन भने जरिवाना नलगाउने । आगामी दिनहरूमा प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गर्नेलाई पुरस्कार दिने, जरिवाना नगर्ने नीति लिने ।

५.५. अर्गानिक खाद्य पदार्थ (अन्न, फलफूल, तरकारी, तेल, पानी आदि) उत्पादन, प्रशोधन तथा बिक्री गर्ने (होलसेलर/रिटेलर, होटेल/रेष्टुरेन्ट) आदि तथा स्वस्थ खानपान प्रणाली (Hygienic) मा सहयोग गर्ने ऋणीलाई प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा राख्ने र माथि बुँदा नं. ३ अनुसारको सुविधा पाउने व्यवस्था गर्ने । नेपाल सरकारको सम्बन्धित निकायबाट प्राप्त Quality Certificate लाई आधार मान्ने । यस्तो Quality Certificate जारी गर्ने निकाय सबल र इमान्दार हुनु जरुरी छ । सो निकायलाई सबल र इमान्दार बनाउन नेपाल सरकारलाई आर्थिक/प्राविधिक सहयोग अपुग भए सो सहयोग Corporate Social Responsibility (CSR) कोषबाट बैंक वित्तीय संस्थाले गर्ने । यसको आवश्यक समन्वय नेपाल राष्ट्र बैंकले गर्ने ।

५.६. ग्रीन ट्याक्सोनोमीअन्तर्गत हरित लगानीको वर्गमा परेका असल वर्गका कर्जाहरूमा जोखिम व्यवस्था तथा जोखिम भारमाथि बुँदा नं ३ अनुरूप गर्ने ।

५.७. सामान्यतया ठूला ऋणीहरूसँग ठूला व्यावसायिक योजना हुने हुनाले उहाँहरूसँग साना लगानीकर्तालाई जोड्दा आयआर्जन न्यायपूर्ण हुने हुँदा निश्चित रकमभन्दा माथि ऋण लिने संस्थाले कम्तीमा ३० प्रतिशत सेयर पब्लिकलाई जारी गरे जोखिम व्यवस्था तथा जोखिम भार माथि बुँदा नं. ३ अनुरूप गर्ने । यस्ता संस्थाबाट साना लगानीकर्ता नठगिउन् भन्ने तर्फ धितोपत्र बोर्डलाई सुझाव दिने । यो व्यवस्था अन्य पब्लिक लिमिटेडलाई समेत लागु गर्ने ।

(६) नेपाल राष्ट्र बैंकको बैंक तथा वित्तीय संस्थाप्रतिको दृष्टिकोण

नेपाल राष्ट्र बैंक नियामक निकाय भएकाले स्वाभाविक रूपमा यसलाई पर्याप्त अधिकार दिनुपर्दछ ता कि बैंकिङ क्षेत्रले सर्वसाधारणको निक्षेप सुरक्षित गरोस् र बैंकिङ क्षेत्रप्रति सर्वसाधारणको विश्वास कायम रहोस् । बदमासी गर्नेलाई कारवाही, अन्जानमा गल्ती गर्नेलाई सिकाइ र राम्रो काम गर्नेलाई पुरस्कार दिनु नै कुशल व्यवस्थापनको दायित्व हो । नेपाल राष्ट्र बैंकको कर्मचारीहरूको व्यवहार यति निष्पक्ष र प्रोफेसनल होस् कि नेपाल राष्ट्र बैंकको सेवाबाट अवकाश पाएपछि पनि अन्य व्यक्तिहरूले हृदयदेखि नै सम्मान गरुन् । नेपाल राष्ट्र बैंकका हालको क्रियाकलापप्रति भने बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका विविध गुनासाहरू छन् -

६.१. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले तोकिएको समयभित्र काम गर्नुपर्छ तर राष्ट्र बैंकले जहिले गरे पनि हुन्छ । महिनौसम्म पनि निर्णय नभएर उनीहरूलाइ मर्का परेको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकसँग अधिकार त छ तर दायित्व कम छ । (Authority and accountability should go hand in hand)

६.२. नीति नियममा स्पष्टताका लागि लेखेको पत्रको जवाफ सामान्यतया दिइँदैन ।

६.३. कुनै द्विविधायुक्त परिपत्रमा Benefit of Doubt संस्थालाई नै दिनुपर्नेमा सामान्यतया दिइँदैन ।

६.४. कानुनको आफ्नै तबरले व्याख्या गरेर निर्णय गरिन्छ । अदालतबाट राष्ट्र बैंकलाई मुद्दा हरायो भने दुःखका दिन सुरु भए जस्तो हुन्छ र डरले अपवादबाहेक कोही अदालत जाँदैन ।

६.५. राष्ट्र बैंकका कतिपय कर्मचारीहरूले सुशासन विपरीत कर्मचारी भर्नाका लागि फोन गर्ने, विज्ञापन दिनका लागि दबाब दिने कार्यहरू गर्नुहुन्छ ।

यी गुनासाहरू निम्नानुसार न्यूनीकरण गर्ने :

६.६. बैंक तथा वित्तीय संस्था र राष्ट्र बैंकले गर्ने सबै कामहरूको समय सीमा तोक्ने ।

६.७. नीति नियममा स्पष्टताका लागि लेखेको पत्रको जवाफ ७ कार्य दिनभित्र दिने ।

६.८. बैंक तथा वित्तीय संस्थाका सञ्चालक तथा कर्मचारीहरूलाई नेपाल राष्ट्र बैंकले सम्मान/प्रेमपूर्वक व्यवहार गर्ने । उहाँहरूको कुरा ध्यानपूर्वक सुन्ने । बदमासी गर्नेलाई कारवाही गर्ने तर अन्जानमा गल्ती गर्नेलाई सुधार्न मौका दिने । सारांशमा अभिभावकले छोराछोरीलाई गर्ने जस्तो व्यवहार गर्ने ।

६.९. कुनै पनि अवाञ्छनीय कार्य गर्न दबाब नदिने । नेपाल राष्ट्र बैंकले आफ्नो कर्मचारी विनियमावलीको Code of Conduct मा यो विषय राख्ने । नेपाल राष्ट्र बैंकका कर्मचारीहरूलाई Relative Declaration गर्न लगाउने ।

६.१०. स्वच्छ छवि भएको स्वतन्त्र व्यक्ति (पूर्व न्यायाधीश वा पूर्व गभर्नर) को संयोजकत्वमा गभर्नरले गुनासो सुनुवाई समिति गठन गर्ने ।

(७) विदेशी विनिमय सम्बन्धी नियमलाई थप उदार बनाउने

विदेशी विनिमयसम्बन्धी नियमहरूमा समयसापेक्ष केही सकारात्मक परिवर्तन हुँदै आए पनि थप परिवर्तन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

७.१. हाल कुनै नेपाली उद्योगले रु.१ अर्ब मूल्य पर्ने मेसिन विदेशबाट आयात गर्नुपर्‍यो भने कुनै पनि सरकारी निकायको स्वीकृति नलिई आयात गर्नसक्ने व्यवस्था रहेकोमा सोही मेसिन जडान गर्नको लागि आवश्यक हुने विदेशी विशेषज्ञलाई यु.एस.डी. ५ हजार वा भा.रु. ३ लाखभन्दा बढी भुक्तानी गर्नुपर्ने अवस्थामा भने सम्बन्धित नेपाली नियामक निकायको सिफारिस अनिवार्य चाहिन्छ ।

७.२. नेपाली विद्यार्थीहरूले भारतका स्कूल (१२ कक्षासम्म) मा पढ्न पाउँछन् तर बैंकबाट पैसा पठाउन पाउँदैनन् । यसले इमानदार व्यक्ति पनि हुण्डी कारोवार गर्न बाध्य छ, राज्यको राजस्व गुमेको छ ।

७.३. कतिपय सामान आयात निर्यात गर्दा यथार्थ मूल्य भन्सारले तोकेको रेफरेन्स मूल्यभन्दा फरक परेका कारण कतिपय व्यवसायीहरूले हुण्डी कारोबार गर्न सक्छन् ।

७.४. नेपाल आउनुपर्ने रेमिट्यान्स रकम सम्बन्धमा बैंकिङ च्यानलको प्रभावकारिता थप बढाउनुपर्ने छ ।

७.५. एनआरएनहरूले नेपालमा संविधानले दिएको अधिकार प्रयोग गर्न नपाएको गुनासो गरिराख्नुभएको छ ।

७.६. भारतबाहेक अन्य मुलुकमा औषधोपचार खर्चका लागि विदेशी मुद्रा किन्ने प्रक्रिया सहज नभएको गुनासो छ ।

७.७. नेपाल राष्ट्र बैंकले विदेशी लगानी तथा विदेशी ऋण व्यवस्थापन विनियमावली २०७८ तथा स्वाप कारोबार विनियमावली २०८१ जारी गरेको कदम प्रशंसनीय छ । Hybrid वित्तीय उपकरणहरू, हेजिङ सुविधा सम्बन्धमा Special Drawing Rights (SDR) अन्तर्गतका सबै मुद्राहरू तथा ग्राहकको कारोबार परेका छैनन् भने केही प्रक्रियागत अस्पष्टताहरू पनि छन् ।

७.८. विदेशी मुद्रा निक्षेप वा ऋणको रूपमा नेपाल पठाउनेलाई ब्याज आम्दानीमा लागिरहेको कर हटाउन नेपाल सरकारसँग प्रभावकारी समन्वय गर्नुपर्नेछ ।

७.९. नेपालको विदेशी मुद्रा सञ्चिति करिब १९ अर्ब अमेरिकी डलर पुगेका कारण सोको प्रयोग ब्याज आम्दानीमा मात्र हैन देशको पूर्वाधार विकासमा तथा Competitive Advantage भएका संस्थाहरूबाट लाभांश आम्दानीमा पनि गर्ने बेला आएको छ ।

७.१०. कुनै पनि असल नागरिकलाई विदेशी मुद्रा किन्न र बेच्न अनौपचारिक क्षेत्रमा जानु नपर्ने गरी तथा विदेशी लगानी आकर्षण गर्न हालका परिपत्रहरू तथा विदेशी मुद्रा सम्बन्धी नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गरेका सम्पूर्ण नीति नियमहरू पुनरलेखन गर्ने । यो काम नेपाल राष्ट्र बैंकको नियमन समितिले गर्ने । नेपालमा विदेशबाट पैसा ल्याएर लगानी गर्नुभएका विदेशी नागरिक र एनआरएनलाई पनि समितिमा राख्दा प्रभावकारी हुने ।

७.११. निश्चित रकमभन्दा बढी विदेशी लगानी तथा रेमिट्यान्स नेपाल भित्र्याउने व्यक्ति र संस्थालाई राष्ट्र बैंकले वार्षिक रूपमा सम्मान गर्ने । साथै, गर्भनरसँग विशेष भेटधाटको व्यवस्था समेत गर्ने ।

७.१२. १९९३ फेब्रुअरी १२ देखि भारतीय मुद्रासँग १.६ को विनिमय दर हालसम्म परिवर्तन भएको छैन र भारतीय मुद्रासँग पेगिङ गर्ने चलन पनि हालसम्म परिवर्तन भएको छैन । परिवर्तित सन्दर्भमा पेग जरुरी छ कि छैन र १.६ को दर कतिको उपयुक्त हो भनेर अध्ययन गर्ने । यस्तो अध्ययन कम्तीमा प्रत्येक ५ वर्षमा एक पटक गर्ने ।

(८) कर्जा वर्गीकरण, नोक्सानी व्यवस्था र पुँजीकोष

८.१. Expected Credit Loss (ECL) को आधारमा कर्जाको नोक्सानी व्यवस्था राख्ने नियम लागु भएको सन्दर्भमा पुरानो कडा कर्जा वर्गीकरण र नोक्सानी व्यवस्थासम्बन्धी नियमलाई साथसाथै लानु उपयुक्त देखिँदैन । ECL मात्रका आधारमा नोक्सानी व्यवस्था पूर्ण रूपमा लागु नहुन्जेल Secured Credit को हकमा रिजर्भ बैंक अफ इण्डियाको कर्जा वर्गीकरण, नोक्सानी व्यवस्था र अनुगमन प्रणाली लागु गर्दा संस्थाको वित्तीय विवरणले यथार्थपरक चित्र प्रस्तुत गर्ने हुनाले यस सम्बन्धमा माथि उल्लिखित नियमन समितिले विश्लेषण गर्नुपर्दछ । सबै कर्जामा एकै पटक सो व्यवस्था लागु गर्न असहज हुने हो भने निर्देशित कर्जाको व्यवस्था रहुन्जेल सो कर्जाका हकमा प्रोत्साहनस्वरूप यो व्यवस्था लागु गर्न सकिन्छ । हाल धेरै ठाउँमा

जग्गाको कारोबार कम र मूल्य घट्दो देखिएकाले Collectible Portion को गणना गर्दा बजार अवस्था हेरेर आवश्यक हेयरकट गर्नु उपयुक्त हुने ।

८.२. विविध कारणले बेलाबेलामा कर्जाको पुनर्संरचना तथा पुनर्तालीकरण गर्दा पनि सो कर्जाको लागि गरिने नोक्सानी व्यवस्था Secured/Unsecured हेरेर गर्नु उपयुक्त हुने ।

८.३. गैर बैंकिङ सम्पत्ति सोसम्बन्धी नोक्सानी व्यवस्था, कर, बोनस, नियामकीय रिजर्भ र नियामकीय रिजर्भको पुँजीकोषमा गणनासम्बन्धी हालको नियम उपयुक्त देखिँदैन । यसलाई NFRS अनुरूप गर्नु उपयुक्त हुने । तर हाल धेरै ठाउँमा जग्गाको कारोबार कम र मूल्य घट्दो देखिएकाले गैर बैंकिङ सम्पत्ति लेखाङ्कन गर्दा बजार अवस्था हेरी निश्चित प्रतिशत हेयरकट गर्नु उपयुक्त हुने ।

८.४. सुरक्षण गरिएको कर्जाको हकमा सुरक्षण गर्ने संस्था (DCGF) को वित्तीय क्षमतालाई समेत ध्यान दिई कर्जा नोक्सानी व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुने हुनाले सोको अध्ययन नियमन समितिले गर्ने ।

८.५. पुँजीकोषमा के उपकरण पर्छ र कति हुनुपर्छ भन्ने विषय स्पष्ट पारेपछि उपकरण जारी गर्न तथा नगर्न छुट्टै निर्देशन दिन उपयुक्त नहुने । संस्थाहरूलाई आवश्यकता अनुसार जारी गर्ने र राष्ट्र बैंकलाई जानकारी मात्र दिने व्यवस्था गर्ने । यस सन्दर्भमा आवश्यक परे समयमै स्वीकृतिका लागि धितोपत्र बोर्डसँग राष्ट्र बैंकले सहजीकरण गर्ने । ज्ञानको कमी तथा लोभका कारण पुँजीबजारबाट जनता नठगिउन् भनेर धितोपत्र बोर्डलाई वित्तीय शिक्षा कार्यक्रम गर्न राष्ट्र बैंकले समेत सहयोग गर्ने ।

८.६. नेपाल राष्ट्र बैंकले तोकेको पुँजीकोष पुऱ्याएका संस्थाहरूलाई लाभांश बाँड्न कुनै पनि रोक नलगाउने ।

८.७. जोखिम भार बासेल मार्गदर्शनअनुरूप गर्ने । अत्यावश्यक भएमा ठोस कारण देखाएर मात्र परिवर्तन गर्ने । निक्षेपकर्ताको हितलाई पहिलो प्राथमिकतामा राखेर मात्र अन्य क्षेत्रलाई सहयोग गर्ने ।

८.८. लामो समयदेखि जग्गाको मूल्य बढेर प्रतिफलसँग तुलनायोग्य नभएका कारण मूलतः विप्रेषणले व्यक्तिगत निक्षेप उच्च दरले बढे पनि जग्गाको कारोबार अपेक्षित बढ्न सकेको छैन । सिमेन्ट, फलाम, होटेललगायत विभिन्न क्षेत्रमा पनि हाल मागभन्दा अधिक क्षमता देखिन्छ । यी क्षेत्रमा माग बढेसँगै बैंकहरूको निष्कृय कर्जा घट्दै जाने

नै छ । बैंकिङ क्षेत्रमा बढ्दो निष्कृय कर्जाले पारेको दबाबलाई न्यूनीकरण गर्न राष्ट्र बैंकको नेतृत्वमा सबै सरोकारवालाहरूको एक उच्च स्तरीय समिति बनाई काम गर्नु जरुरी छ । यो समितिको सिफारिसमा नै सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनीसम्बन्धी कानुनी र अन्य पाटाको बारेमा कदम चाल्न उपयुक्त हुन्छ ।

(९) धेरै मुद्राहरूको आफ्नै सङ्केत भएझैं नेपाली मुद्राको पनि सङ्केत चिह्न बनाउने

अमेरिकी डलर ($), युरो (€), भारतीय मुद्रा (₹) इत्यादि जस्तै नेपाली मुद्राको पनि छुट्टै मुद्रा अङ्कित चिह्न बनाउनु आवश्यक रहेको ।

(१०) मूल्य तथ्याङ्क प्रशोधन गर्ने जिम्मा राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयलाई हस्तान्तरण गर्ने

मूल्य स्थाायित्व कायम गर्ने जिम्मेवारी लिएको नेपाल राष्ट्र बैंकले मूल्य स्तरको समेत सूचकाङ्क निकाल्नु सैद्धान्तिक हिसाबले उपयुक्त नभए तापनि २०३०/३१ सालदेखि नै यस्तो Consumer Price Index (CPI) तयार गरी प्रशोधन गरिरहेको छ । यस विषयमा संसदमा बारम्बार विरोध समेत हुने गरेको साथै यस्तोमा प्रायः देशहरूले छुट्टै निकायबाट गर्ने गरेका सन्दर्भमा हाल त्रैमासिक जिडिपी तथ्याङ्कसमेत प्रकाशन गर्ने क्षमता राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयले विकास गरिसकेको परिप्रेक्ष्यमा यस्तो तथ्याङ्क प्रशोधनको जिम्मा राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयलाई हस्तान्तरण गर्नु उपयुक्त र सामयिक हुने ।

(११) सूचना प्रविधि, साइवर सेक्युरिटी तथा भुक्तानी प्रणाली सुदृढ गर्ने

११.१. Cyber Security विभाग स्थापना गर्ने ।

११.२. Lateral Entry गरेर भए पनि उक्त विभागमा सो विषयको विज्ञ राख्ने सम्बन्धमा आवश्यक अध्ययन गर्ने ।

११.३. उपर्युक्त विभागले सुपरिवेक्षण विभागलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको निरीक्षणमा पनि सहयोग गर्ने ।

११.४. एक वर्षभित्रमा राष्ट्र बैंक तथा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सम्पूर्ण पत्राचार तथा आन्तरिक स्वीकृति Online माध्यमबाट गर्ने

११.५. सूचना प्रविधि, साइबर सेक्युरिटी, Fintech, Regtech, भुक्तानी प्रणाली आदिका सम्बन्धमा संसारमा आएका परिवर्तन AI revolution लगायतको बारेमा निरन्तर

अद्यावधिक भई बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई आवधिक रूपमा सल्लाह सुझाव दिने । गभर्नरलगायत सञ्चालक समितिलाई समयसमयमा यस बारे जानकारी दिने ।

११.६. CBDC का बारेमा अन्तर्राष्ट्रिय अनुभव Cost benefit analysis पश्चात् मात्र निर्णय गर्ने ।

११.७. Crypto Currency का विविध पक्षका बारेमा निरन्तर अध्ययन गर्ने । साथै, नेपालमा बिजुली उत्पादन बढी भएको समयमा कृप्टो माइनिङ गर्दाका विविध पाटा केलाउने ।

(१२) धितो मूल्याङ्कन मापदण्ड

स्थिर सम्पत्ति वा घरजग्गाको धितोमा प्रवाह हुने कर्जामा धितो मूल्याङ्कनको स्पष्ट मापदण्ड नभएका कारण देखिएको समस्या न्यूनीकरण गर्न भ्यालुयर्स एसोसियसनसमेतको समन्वयमा निश्चित मापदण्ड बनाई कार्य गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई प्रोत्साहन गर्ने ।

(१३) बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन

बैंकिङ कसुर गर्ने व्यक्तिले सजाय पाउनुपर्छ भन्नेमा दुई मत हुन सक्दैन तर यो ऐन अहिले इमानदार बैंकरका लागि पनि आतङ्क बन्न पुगेको छ । यस सम्बन्धमा निम्नानुसारको व्यवस्था गर्ने:

- भारत, चीन, संयुक्त राज्य अमेरिका, बेलायत, सिंगापुरजस्ता विकसित देशमा छुट्टै बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन नभएको, बैंकिङ कसुर गर्नेहरूलाई पनि अन्य ऐनअनुसार कारबाही हुने हुनाले नेपालमा पनि सोहीअनुरूप गर्न उपयुक्त हुने र हालको ऐन खारेज गर्ने ।
- ऐन खारेज नहुन्जेलसम्म कुनै पनि बैंकिङ कसुरको अभियोग लागेको व्यक्ति विरुद्धको निवेदनउपर अनुसन्धान गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले नेपाल प्रहरीसँग समन्वय गरी निष्पक्ष, स्वच्छ छवि भएको, बैंकिङको राम्रो ज्ञान भएको लब्धप्रतिष्ठित व्यक्तिको संयोजकत्वमा अनुसन्धान समिति गठन गरी सो समितिको अनुसन्धानका आधारमा दोषी व्यक्ति विरुद्धमात्र अदातलमा मुद्दा दायर गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।

(१४) निक्षेप विमा

निक्षेप विमाको प्रिमियम संस्थाको जोखिमको आधारमा निर्धारण गर्ने व्यवस्था मिलाउने । साथै, नेपाल राष्ट्र बैंकले तोकेको पुँजीकोष अनुपातभन्दा निश्चित प्रतिशत बढी कायम राख्ने संस्थाहरूको लागि यो ऐच्छिक बनाउने व्यवस्था गर्ने ।

(१५) नेपाल सरकारसँग सम्बन्ध

अर्थतन्त्रको दिगो विकासका लागि मूल्य स्थिरता र सोधनान्तर स्थिरता कायम गर्ने, बलियो बैंकिङ प्रणालीमार्फत निक्षेपकर्ताको हित संरक्षण गर्दै गुणस्तरीय सेवा गाउँगाउँ पुऱ्याउने र भुक्तानी प्रणाली स्वस्थ, सक्षम र सुरक्षित बनाउने राष्ट्र बैंकको उद्देश्य नेपाल सरकारको उद्देश्यसँग मेल खाने भएकाले नेपाल राष्ट्र बैंकले नेपाल सरकारसँग समन्वय गरी कार्य गर्ने सम्बन्धमा सरकारका कतिपय मन्त्रीहरूले आफ्नो दल, कार्यकर्ता, निर्वाचन क्षेत्र आदि स्वार्थलाई ध्यान दिई राष्ट्र बैंकको उद्देश्यसँग मेल नखाने गरी दबाब दिइएको अवस्थामा विनम्रतापूर्वक अस्वीकार गर्नुपर्दछ ।

(१६) जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षणलाई प्रभावकारी बनाउने

सन् २०१४ देखि नै नेपाल राष्ट्र बैंकले जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षण गर्दै आएको छ । समग्रमा सुपरिवेक्षण स्थलगत तथा गैर-स्थलगत प्रणाली प्रभावकारी देखिए पनि बेलाबेलामा उल्लेखनीय कमजोरी पनि देखिएको छ । जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षण लागू भएपछि पनि कतिपय बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले हौसिएर धेरै शाखा खोली उच्च दरले कर्जा बढाएर अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई पनि शाखा तथा कर्जा बढाउन प्रेरित गरेका छन् । उच्च दरले कसैले गुणस्तरीय कर्जा बढाउँछ भने त्यसले प्रणालीलाई राम्रो नै गर्छ । कर्जाका आधारभूत मापदण्डलाई अनदेखा गरेर गरिएको कर्जावृद्धिले भने वित्तीय प्रणालीमा नै समस्या ल्याउन सक्ने देखिन्छ ।

संस्थाहरूको तथ्याङ्क नियमित रूपमा गैरस्थलगत सुपरिवेक्षण इकाइमा आउने हुनाले सोको concurrent विश्लेषण गर्दै Special Onsite Inspection गर्न सकेको भए चाल' पुँजी कर्जाको दुरुपयोग समयमै रोकी आज देखिएको समस्या धेरै हदसम्म न्यूनीकरण गर्न सकिन्थ्यो । यस सन्दर्भमा सबै बैंकलाई मार्गदर्शन अनिवार्य हुने थिएन, रियल स्टेटको मूल्य अत्यधिक बढ्दैनथ्यो ।

यस सम्बन्धमा निम्नानुसार गर्ने :

१६.१. कम्तीमा ५ वर्ष राष्ट्र बैंक वा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको अधिकृत तहमा काम गरेका अधिकृतहरूलाई मात्र स्थलगत निरीक्षणमा सहभागी गराउने । सुपरिवेक्षण विभागहरूमा नयाँ आउने अधिकृतहरूलाई सुपरिवेक्षणका सम्बन्धमा आवश्यक तालिम प्रदान गर्ने ।

१६.२. माथिको वर्गीकरणमा तेस्रो वर्गमा परेको संस्था र प्रणालीको लागि महत्वपूर्ण संस्थाको सुपरिवेक्षण गहिरो हिसाबले गर्ने ।

१६.३. सुपरिवेक्षणमा कार्यरत कर्मचारीहरूको extensive relative declaration को आधारमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सुपरिवेक्षणको जिम्मेवारी दिने । साथै, विगतमा कुनै बैंक तथा वित्तीय संस्थामा काम गरी हाल सुपरिवेक्षणमा कार्यरत व्यक्तिहरूलाई निश्चित अवधिसम्म उक्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सुपरिवेक्षकीय जिम्मेवारी दिने ।

१६.४. हाल बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले गर्दै आएको Stress Testing ले सोही बैंकको आन्तरिक सूचकाङ्कमा आउने प्रभावका आधारमा विभिन्न Scenario तय गरी सो सम्बन्धमा आएको परिवर्तनले बैंकलाई पार्ने प्रभाव मात्रलाई अध्ययनको दायरा बनाएकोमा समग्र अर्थतन्त्रका सूचकाङ्क (Macro-Economic Indicators) मा आउने परिवर्तनले बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई अझ बढी प्रभाव पार्ने भएकाले अर्थत्रन्त्रको समग्र सूचकाङ्कहरू समेतका आधारमा विभिन्न Scenario विकास गरी त्रयमासिक रूपमा Stress Testing गर्ने पद्दतीको विकास गर्ने ।

१६.५. सुपरिवेक्षण विभागका कार्यकारी निर्देशकलगायत अन्य कर्मचारीहरूलाई सामान्यतया ३ वर्षअघि सरुवा नगर्ने । साथै, तीन वर्ष अगावै सरुवा गर्नु परे सोको ठोस कारण टिप्पणीमा लेख्ने ।

१६.६. संसारका राम्रा सुपरिवेक्षकीय संस्थाहरूसँग सहकार्य गरी आधुनिक र उच्चस्तरीय तालिम लिने तथा ज्ञान आदान प्रदानसम्बन्धी व्यवस्था गर्ने ।

१६.७. सुपरिवेक्षण विभागका कार्यकारी निर्देशकलगायत सम्पूर्ण कर्मचारीहरूको Job Description along with Annual Goals आर्थिक वर्ष सुरु हुनु अगावै तयार गर्ने ।

१६.८. प्रत्येक तीन महिनामा Job Description along with Annual Goals र Actual Perofrmance सम्बन्धमा सुपरिवेक्षकसँग छलफल गर्ने ।

१६.९. वार्षिक रूपमा सुपरिवेक्षकले सम्बन्धित कर्मचारीसँग छलफल गरी कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन गर्ने । पुनरावलोकन समितिले बढी, घटी वा उपयुक्त के मूल्याङ्कन भएको रहेछ हेरी बढिघटी लागेको अवस्थामा सम्बन्धित सुपरिवेक्षक र कर्मचारीहरूसँग पनि

छलफल गरी अन्तिम रेटिङ दिने । सो रेटिङ कर्मचारीलाई जानकारी दिने । हालको पुनरावलोकन समितिमा Open and transparent performance appraisal culture मा काम गरेको एक जना बाह्य विशेषज्ञ पनि थप्ने । कर्मचारीको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनमा पक्षपात नहोस् भनी सो सम्बन्धमा स्वघोषणा पनि लिने ।

१६.१०. कर्मचारीको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनको आधारमा बढुवा, तलब वृद्धि, पुरस्कार आदिको निर्णय गर्ने ।

१६.११. सुपरिवेक्षण विभागको लागि प्रस्तावित उपर्युक्त व्यवस्थाहरू व्यावहारिक भएसम्म नेपाल राष्ट्र बैंकभर लागु गर्ने ।

१६.१२. डेपुटी गभर्नरको नियुक्ति तथा IMF मा प्रतिनिधि पठाउँदा हुन सक्ने राजनीतिक दबाबलाई हटाउन र गभर्नरप्रति सम्पूर्ण राष्ट्र बैंक परिवार र नेपाली जनताको भरोसा बढाउन स्वच्छ तथा निष्पक्ष छवि भएको पूर्व गभर्नरको संयोजकत्वमा समिति बनाई स्पष्ट मापदण्डका आधारमा गभर्नरसमक्ष सिफारिसको जिम्मेवारी दिने ।

१६.१३. नेपाल राष्ट्र बैंकमा नेपाल सरकारको जस्तै एउटै मात्र आधिकारिक ट्रेड युनियन राख्न उपयुक्त हुने । कर्मचारीका वास्तविक समस्याहरू मानव संसाधन व्यवस्थापन विभागले प्राथमिकताको साथ समाधान गर्ने । आधिकारिक ट्रेड युनियनको प्रमुख र मानव संसाधन विभाग प्रमुखबीच मासिक औपचारिक भेटघाटको व्यवस्था गर्ने । प्रत्येक तीन महिनामा गभर्नर र मानव संशाधन विभाग हेर्ने डेपुटी गभर्नरलाई पनि निम्ता गर्ने । नातावाद, चाकरी, चाप्लुसी, भनसुन, राजनीतिक हस्तक्षेपलाई निर्मूल पार्ने प्रयास जारी राख्दै Work is worship भन्ने संस्कृति विकास गर्ने । उप निर्देशक र निर्देशक तहमा बढुवा गर्दा रिक्त पदको निश्चित प्रतिशत नेपाल राष्ट्र बैंकभन्दा बाहिरका व्यक्तिहरूलाई खुला प्रतिस्पर्धा (लोक सेवा आयोगमार्फत) नियुक्त गर्ने सम्बन्धमा अन्य देशको असल अभ्यासको अध्ययनका आधारमा गर्ने ।

१६.१४. कार्य सम्पादनमा आधारित वार्षिक वृद्धिको अलावा प्रत्येक दुई वर्षमा गभर्नरलगायत सबै कर्मचारीहरूको पारिश्रमिक पुनरावलोकन गर्ने ।

१६.१५. नेपाल राष्ट्र बैंक ऐनले राजनीतिक दबाबबाट टाढा व्यावसायिकताको मात्र कल्पना गरेकाले सञ्चालक समितिका अध्यक्ष तथा सदस्यहरूको निर्णयमा राजनीतिक पक्षधरता नआओस् भन्नेमा आवश्यकता भएमा ध्यानाकर्षण गराउने ।

(१७) ग्राहक मैत्री सेवा

१७.१. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको ब्याजदर र सेवा शुल्कहरूको एउटै ढाँचा बनाउने । सोको जिम्मेबारी नेपाल बैंकर्स सङ्घलाई दिने । नेपाल राष्ट्र बैंकले नेपाल बैंकर्स सङ्घसँगको परामर्शमा आवश्यक परिमार्जन सहित सो ढाँचा जारी गर्ने ।

१७.२. सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको ब्याजदर र सेवा शुल्कहरूको तुलनात्मक तालिका नेपाल राष्ट्र बैंक तथा नेपाल बैंकर्स तथा अन्य सङ्घहरूको वेबसाइटमा हेर्न मिल्ने व्यवस्था गर्ने । सो टेबलमा कुन संस्थाको उच्च तथा कुन संस्थाको न्यून भन्ने कोलम पनि राख्ने । व्यावहारिक भए सम्बन्धित संस्थाहरूको वेबसाइटमा समेत सो तालिकाहरू राख्ने ।

१७.३. संस्थाका प्रत्येक कर्मचारीलाई ग्राहकको उचित सम्मान गर्नुपर्छ भन्ने तालिम सेवा प्रवेशको समय तथा प्रत्येक वर्ष दिने । यस्तो तालिम अस्थायी, आउटसोर्स्ड कर्मचारीहरू (सुरक्षाकर्मी, मेसेन्जर आदि) लाई समेत प्रदान गर्ने । बुद्धको पञ्चशीललगायतका विषयहरू सो कोर्समा राख्ने । No पनि नम्रतापूर्वक भन्न सिकाउने (Smiling face with strong teeth/Polite Denial) ।

१७.४. प्रत्येक संस्थाका कर्मचारीको गुणस्तरमा सम्झौता नहोस् भन्नका लागि भर्ना तथा बढुवा समितिमा निष्पक्ष तथा विज्ञ व्यक्ति राख्ने । समितिका सदस्यहरूले मेरिटबाहेक दबाब र भनसुनका आधारमा कुनै पनि व्यक्ति भर्ना तथा बढुवा नगरेको स्वघोषणा प्रत्येक पटक गर्ने ।

१७.५. ग्राहकले कुन सेवाका लागि के के कागजात बुझाउनु पर्छ र सबै कागजात बुझाए पछि सो कार्य कति दिनमा सम्पन्न हुन्छ सोको जानकारी वेबसाइटमा राख्ने । ढिलो भयो भने प्रत्येक दिनको कति क्षतिपूर्ति दिने सोसमेत वेबसाइटमा राख्ने । यो नियम नेपाल राष्ट्र बैंकको सन्दर्भमा पनि लागु हुने ।

१७.६. Anti Bribery and Corruption Policy बनाई लागु गर्ने । Bribery, Sexual Harassment लगायतका विकृतिहरूको समयमै निदान गर्न Internal Whistleblowing प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउने ।

१७.७. एटिएम, क्युआर, मोबाइल बैंकिङ आदि सेवाहरूमा कहिलेकाहीँ विविध कारणले अवरोध आउछ । यस्तो बेलामा ग्राहकलाई वैकल्पिक व्यवस्थाका बारेमा जानकारी दिने संयन्त्र विकास गर्ने ।

१७.८. पुँजी पलायन हुने जोखिमलाई समेत मध्यनजर गर्दै मुद्दती निक्षेपको ब्याजदर मुद्रास्फीतिको दरभन्दा कम नहुने र ऋणको ब्याजदर पनि उच्च नहोस् भन्ने गरी मौद्रिक उपकरणहरू प्रयोग गर्ने ।

१७.९. ६० वर्ष नाघेका जेष्ठ नागरिकले मुद्दती निक्षेपमा मासिक ब्याज र अन्य नागरिकले भन्दा १ प्रतिशत विन्दु ब्याजदर थप पाउने व्यवस्था गर्ने ।

१७.१०. ग्राहक सोधपुछ गुणस्तरीय र छिटोछरितो बनाउन प्रविधिको पनि पर्योग गर्ने । अन्तर्राष्ट्रिय कार्ड जारी गर्ने संस्थाको कल सेन्टर २४ घण्टा खुला राख्ने ।

१७.११. पत्राचारको भाषा (email/SMS लगायत) नेपाली वा अङ्ग्रेजी ग्राहकलाई छान्न दिने र सोही भाषामा पत्राचार गर्ने । स्थानीय भाषामा समेत यो काम गर्ने संस्थालाई पुरस्कृत गर्ने ।

१७.१२. प्रत्येक कार्यालयमा ग्राहकको गुनासो सुन्ने अधिकारीको नाम र सम्पर्क नम्बर संस्थाको वेबसाइटमा राख्ने । कार्यालयले समाधान नगरे उजुरी गर्ने अधिकारीको नाम र सम्पर्क नम्बर पनि राख्ने । सोबाट पनि समाधान नभए नेपाल राष्ट्र बैंकको गुनासो पोर्टलको जानकारी पनि राख्ने ।

१७.१३. डिजिटल पेमेन्टको सीमा प्रथम वर्गका बैंकहरू स्वयम्ले गर्ने । डिजिटल पेमेन्टको प्रभाव थप बढाउन, लागत तथा शुल्क घटाउन र नोटको प्रयोग घटाउन राष्ट्र बैंकको विकास कोषबाट निश्चित रकम यस्तो प्रडक्ट बनाउने कम्पनी/बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई सहयोग गर्ने ।

१७.१४. नेपाल राष्ट्र बैंकको नेतृत्वमा धितोपत्र बोर्ड, नेपाल बिमा प्राधिकरण तथा सहकारी प्राधिकरणसहितको नेपाल वित्तीय शिक्षा केन्द्र खोल्ने वा नेशनल बैंकिङ इन्सटिच्युटमा यससम्बन्धी क्षमताको विकास गर्ने ।

१७.१५. स्कुलमा वित्तीय शिक्षा पढाउने पहललाई जारी राख्ने ।

१७.१६. नेपाल नगरपालिका तथा गाउँपालिका सङ्घसँग समन्वय गरी प्रत्येक स्थानीय तहको प्रत्येक वडामा कम्तीमा दुई जना स्थानीय शिक्षक वा अन्य उपयुक्त व्यक्तिहरूलाई वित्तीय साक्षरता प्रशिक्षक (उद्यमशीलतासम्बन्धी विषय पनि जोड्ने) बनाउने, उहाँहरूलाई वार्षिक लक्ष्य निर्धारण गर्ने, उहाँहरूको कार्यसम्पादनको पारदर्शी मूल्याङ्कन गर्ने र उहाँहरूलाई वर्षको एक पटक Refresher Course को व्यवस्था गर्ने । उहाँहरूलाई कुनै विषयको थप जानकारी चाहिए सो प्रदान गर्न सम्पर्क व्यक्ति (विज्ञ)/संस्था तोक्ने (नेशनल बैंकिङ इन्सटिच्युट वा अन्य यसै क्षेत्रमा कार्यरत संस्थाहरू) । कार्यसम्पादनको पारदर्शी मूल्याङ्कन तोकिएको संस्थाले गर्ने ।

१७.१७. गाउँपालिकाका बासिन्दाहरूले बैंकका शाखाहरूबाट बैंकासुरेन्स सुविधा लिन सक्ने । संस्थाहरूले सो सेवाको मार्केटिङ भने गर्न नपाउने । निवेदनको पहिलो बुँदामा नै यो सुविधा मलाई आवश्यक परेर निवेदन दिएको हुँ, कुनै बैंकका कर्मचारीको अनुरोध/दवाबमा हैन भन्ने व्यहोराको स्वघोषणा लिने । प्रथम वर्गका संस्थाहरूले भने यो प्रडक्टको मार्केटिङ पनि गर्न पाउने ।

१७.१८. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले छुट्टयाएको सिएसआर फण्डको ५० प्रतिशत नेपाल बैंकर्स सङ्घमा पठाउने । नेपाल राष्ट्र बैंकले पनि त्यसको १० प्रतिशत योगदान गर्ने । सो रकम सङ्घले बनाउने समावेशी CSR समितिको निर्णय बमोजिम ७ प्रदेशमा वित्तीय शिक्षा, स्कूल शिक्षा, उच्च शिक्षा र स्वास्थ्यको क्षेत्रमा खर्च गर्ने । यसलाई विस्तारै ७७ जिल्ला र ७५३ स्थानीय तहमा पुऱ्याउने । नेपाल आर्मी, पुलिसका शिक्षालय, अस्पतालजस्तै बैंकर परिवारहरूलाई यी निकायको सेवा शुल्कमा सहुलियत प्रदान गर्ने ।

१७.१९. रिभर्स मर्गेज (Reverse Mortgage) प्रडक्ट लागू गर्ने सम्बन्धमा युरोप, अमेरिका लगायतका विकसित देशहरूको अभ्यास अध्ययन गरी अगाडि बढ्ने ।

गुनासो सुनुवाइ समिति

१७.२०. नेपाल राष्ट्र बैंक तथा बैंक तथा वित्तीय संस्था तथा त्यहाँका पदाधिकारी/कर्मचारी विरुद्ध परेका गुनासाहरू सुनी सोउपर निर्णय गर्न निस्पक्ष, स्वच्छ छवि भएको, भनसुन र अनावश्यक दबाबलाई चिर्न सक्ने, बैकिङको राम्रो ज्ञान भएको व्यक्ति (नेपाल राष्ट्र बैंकको पूर्व गभर्नर वा सर्वोच्चका न्यायाधीश) को संयोजकत्वमा गुनासो सुनुवाइ समिति गठन गर्ने । समितिका सदस्यहरू संयोजकको सहमतिमा निस्पक्ष, स्वच्छ छवि भएको, भनसुन र अनावश्यक दवाबलाई चिर्न सक्ने, बैंकिङ वा कानुनको राम्रो ज्ञान भएको राष्ट्र बैंकभित्र तथा बाहिरका व्यक्तिहरूलाई छान्ने ।

(१८) विविध

१८.१. नीति नियम जारी गर्दा कसैको लहडमा हैन सोबारेमा विस्तृत अध्ययन गरी मात्र जारी गर्न उपयुक्त हुने ।

१८.२. कतिपय माथि प्रस्तुत सुझावहरू नियमन समितिले निर्देशन/परिपत्र पुनर्लेखन गर्ने नै भए पनि यहाँ पनि उल्लेख गरिएको छ । यसलाई नियमन समितिको काममा हस्तक्षेपको रूपमा नहेरी सुझावको रूपमा हेर्न अनुरोध गरिन्छ ।

१८.३. माथि दिइएका कतिपय सुझावहरू लागु गर्न ऐनमा संशोधन गर्नु पर्ने हुनाले सो कार्य दुई वर्षभित्र सम्पन्न गर्ने गरी कार्य प्रारम्भ गर्ने ।

१८.४. नेपाल राष्ट्र बैंकले गर्न सक्ने कामहरू बढीमा छ महिनाभित्र सम्पन्न गर्ने । बजेट जस्तै मौद्रिक नीति जारी गर्ने मिति पनि तोक्ने ।

१८.५. नेपाल राष्ट्र बैंक ऐनले राष्ट्र बैंक राजनीतिक गन्धबाट पूर्णतः टाढा रहोस् भन्ने परिकल्पना गरेकाले कुनै पनि समितिमा नियुक्ति गर्दा राजनीतिक दलसँग कुनै हिसाबले आबद्ध व्यक्ति नियुक्ति नगर्ने ।

१८.६. सम्पूर्ण समिति, उपसमिति आदिमा नियुक्ति गर्दा खुकुरीलाई अचानोको पीर थाहा हुँदैन (Only the wearer knows where the shoe pinches) भन्ने सत्यलाई मनन गर्दै अनिवार्य रूपमा सरोकारवालालाई भोटिङ राइटसहित नियुक्त गर्ने ।

१८.७. नेपाल राष्ट्र बैंककै कतिपय आन्तरिक समिति/उपसमितिमा पनि बाहिरको एक जना विज्ञ राख्दा फरक दृष्टिकोणसहित आई निर्णय थप परिपक्व भई राष्ट्र बैंकको गुणस्तर बढ्ने हुनाले सोतर्फ ध्यान दिने ।

परिच्छेद-४

दोस्रो एजेण्डा : आर्थिक गतिविधि पूर्ण चलायमान बनाउन बैंकिङ क्षेत्रले खेल्नुपर्ने भूमिका सम्बन्धमा

पृष्ठभूमि तथा समस्याहरू

बैंकिङ क्षेत्र अर्थतन्त्र वा आर्थिक गतिविधिलाई चलायमान गराउन, वित्तीयकरणको साथै मौद्रिकीकरणमार्फत अर्थतन्त्रमा योगदान गर्ने महत्वपूर्ण माध्यम हो । हाम्रो अर्थतन्त्र अझै पनि करिब ५० प्रतिशत मात्र औपचारिक भए तापनि ७७ जिल्लाका सबै ७५३ स्थानीय निकायमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाका शाखा संजाल स्थापना भई हाम्रो देश करिब शत प्रतिशत मौद्रिकीकरण भइसकेको छ भने बैंकिङ क्षेत्रबाट निजी क्षेत्रमा गएको कर्जाको आर्थिक वृद्धि गराउनमा न्यून योगदान भए तापनि यस्तो कर्जा करिब कुल गार्हस्थ्य उत्पादन बराबर (यसको अनुपात ९४ प्रतिशत) अर्थात् वित्तीयकरण भैसकेको छ । तर बैंकिङ/वित्तीय क्षेत्रको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा योगदान ५.६ प्रतिशत मात्र रहेको छ । जबकि छिमेकी देश भारतमा बैंकिङ क्षेत्रको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात १० प्रतिशत र फिलिपिन्समा ११ प्रतिशत रहेको छ ।

कोभिडले विश्वसहित नेपालको अर्थतन्त्रलाई पनि निकै तहसनहस गरेकोमा हाम्रा छिमेकी देशहरूसहित धेरै देशका सरकारहरूले राहत कार्यक्रम लागु गरी कोभिडको असरबाट मुक्त गरिसकेको अवस्था छ तर नेपालको सन्दर्भ फरक छ । कोभिडको असरमा राहत दिने र अर्थतन्त्रको पुनर्स्थापना गर्न सहयोग गर्ने जिम्मेवारी नेपाल सरकारको हो र यसलाई सहयोग गर्ने क्रममा केन्द्रीय बैंकको पनि सहायक जिम्मेवारी हुन्छ । तर आ.व. २०७७/७८ मा नेपाल सरकारले कोभिडको असरबाट अर्थतन्त्र बचाउन र पुनरुत्थान गर्न राहतको नाममा केही कर छुटबाहेक सबै राहतसम्बन्धी जिम्मेवारी गैरजिम्मेवार तबरले केन्द्रीय बैंकमा थोपरेको थियो । यस बैंकले पनि आफ्नो वित्तीय स्थायित्वको सीमित दायरा बिर्सेर यसलाई स्वीकार गरी सहुलियतपूर्ण कर्जा, पुनर्कर्जा प्रदान गर्ने नाममा यसको लागि छुट्याइएको करिब रु ४० अर्बको कोषलाई अतिरिक्त मुद्रासमेत निष्कासन गरी झण्डै रु. २०० अरब रकम बैंकिङ क्षेत्रमा प्रवाह गऱ्यो । अर्कोतर्फ ब्याज छुट, म्याद छुटको साथै खराब कर्जालाई राम्रो गर्ने छुट, ब्याजलाई साँवामा गाभ्ने/पुनःसंरचना गर्ने व्यवस्था इत्यादिले कर्जाप्रवाह व्यापक बढ्यो । त्यसको असर आर्थिक गतिविधिमा नपरे पनि अवाञ्छित नाफा देखिनु र त्यसबाट सरकारले करसमेत पाउने अवाञ्छित अवस्था देखिएको थियो । यसरी बैंकले धान्न नसक्ने गरी सीमित छुट/सुविधा दिनु उचित हो तर

त्यसमा सरकारले यसको भार केही व्यहोरिदिनुपर्नेमा उल्टो अवाञ्छित नाफाबाट करसमेत सरकारले असुलेको थियो । यसले वित्तीय क्षेत्रको सिष्टमिक रिस्क निकै बढाएको र अर्कोतर्फ बैंकको क्षमताभन्दा बढी सहुलियत प्रदान गर्दा त्यसको मौद्रिक तथा वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्वमा गम्भिर असर परेको देखिन्छ ।

यसपश्चात् सरकारले कोभिडमा राहत कार्यक्रम नल्याएको मात्र होइन, त्यसपश्चात् पनि वित्त नीतिमार्फत कोभिड प्रभावित केही क्षेत्रमा कर छुटबाहेक अन्य राहतसम्बन्धी काम गरेको देखिँदैन । उता मौद्रिक नीतिमार्फत यस्तो खुकुलो विस्तारकारी नीतिलाई विस्तारै कसिलो बनाउँदै लैजानुपर्नेमा निकै कडाइ गर्दै चालुपुँजी कर्जा (जो कर्जाको गुणस्तर कायम गरी वित्तीय स्थायित्वका लागि सम्बन्धित ऋणी तथा संस्थालाई अनुशासित बनाउन आवश्यक छ) मार्फत अहिलेको सुस्त आर्थिक अवस्थामा निकै कडाइ गर्न खोज्दा निजी क्षेत्रले लामो समय अर्थात् करिब छ महिनासम्म पहिलो पटक विरोध प्रदर्शन गरे र पछि नयाँ सरकारको आगमनसँगै त्यसलाई केही खुकुलो गरेपछि कर्जा प्रवाह बढ्न थालेको देखिन्छ तर हाल बैंकिङ गतिविधि अरू बढाई अर्थतन्त्र चलायमान गर्न अझै निजी क्षेत्रलाई यो संशोधित व्यवस्था पनि पर्याप्त छैन भनी असन्तुष्टि देखाउँदै यो चालूपुँजी कर्जा नीति करिब दुई वर्षलाई स्थगन गर्न विशेष जोड दिइरहेको छ ।

अर्थतन्त्रको स्थिति (पूर्ण चलायमान नभैसकेको अवस्था)

कोभिडको प्रतिकुल असर परेको बेला लचिलो मौद्रिक नीति दुई वर्षअघि नै ल्याउनुपर्नेमा हाल मात्र ल्याएर निजी क्षेत्रको निर्माणसहित लगानी वृद्धि गर्न खोजे पनि लगानीको वातावरणको अभाव र केही कमजोर नीतिगत कारणले बैंकिङ क्षेत्रमा अधिक तरलताको स्थितिले यस्तो लगानी बढ्न नसकी समस्या झन् बढेको देखिन्छ । यसको मतलब अर्थतन्त्र अझै पूर्ण स्वस्थ वा चलायमान भइसकेको छैन भन्ने हो ।

गत सालको तुलनामा यो वर्ष अर्थतन्त्रमा केही सुधार अवश्य भएको छ तर यसैको आधारमा अर्थतन्त्र पूर्ण चलायमान भएको अर्थात् कोभिडपूर्व अवस्थामा फर्किसकेको भन्नु चाँहि अतिशयोक्ति हुनेछ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको दुई साइडमध्ये समष्टिगत आपूर्ति/उत्पादन पक्षमा गत वर्ष सामान्य आर्थिक वृद्धि (३.८ प्रतिशत) भए तापनि गत वर्षको वृद्धि (३.६ प्रतिशत) को तुलनामा करिब स्थिर नै देखिन्छ तर समष्टिगत माग/उपभोग पक्ष कमजोर अर्थात् सिथिल रहेको आर्थिक परिसूचकले देखाउँछ । यस वर्षमा कुल उपभोग पाँच प्रतिशतले घटेको छ भने

कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको कुल स्थिर लगानी अनुपात २०७७/७८ को २०.०९ प्रतिशत विन्दुबाट यो वर्ष १२.८४ प्रतिशत विन्दु अर्थात् करिब ३६ प्रतिशतले र गत वर्षको तुलनामा ५ प्रतिशतले घटेको छ । कमजोर माग र आयात मूल्य घटेकोले २०८२ वैशाखमा वार्षिक विन्दुगत उपभोक्ता मुद्रास्फीति गत वर्षको ४.४ प्रतिशतबाट २.८ प्रतिशत झरेको छ । यस आर्थिक वर्षको सुरुदेखि नै कर्जा निक्षेप अनुपात कम भई अधिकांश महिनामा लगातार तरलता बढेको छ । यसले बैंकिंङ/अर्थतन्त्रको कमजोर अवस्थालाई इङ्गित गर्दछ । ऋणको ब्याजदर १२/१४ वर्षमा सबैभन्दा कम अर्थात् ६/७ प्रतिशत हुँदा पनि लगानी बढ्न नसक्नु शिथिल स्थिति हो । निजी क्षेत्रमा कर्जा वृद्धि १२ प्रतिशत लक्ष्यको तुलनामा हालसम्म करिव ६ प्रतिशतले मात्र बढ्नु पनि सुस्तताको परिणाम मान्न सकिन्छ ।

बाह्य क्षेत्र अस्थायी रूपमा सुदृढ देखिने क्रममा पर्यटन सङ्ख्या बढे तापनि पर्यटन खर्च निराशाजनक (औसत दैनिक ५० डलरभन्दा कम), रहनु सार्वजानिक ऋण (जुन अनुत्पादक रूपमा प्रयोग भइरहेको छ) रफ्तारमा बढी जिडिपीको ४५ प्रतिशत पुग्दैजानु र यस आ.व. को प्रथम १० महिनामा ४० प्रतिशत मात्र पुँजीगत खर्च हुनु तथा गत वर्षदेखि पुँजीगत खर्चभन्दा वित्तीय व्यवस्था बढी हुन थाल्नु जस्ता समस्याहरूले गर्दा अर्थतन्त्र पूर्ण चलायमान हुन नसकिरहेको देखिन्छ ।

आगामी आर्थिक वर्षका लागि सरकारको बजेटले समेत निर्माण व्यवसायी, दूध र उखु किसानलाई सरकारले भुक्तानी गर्नुपर्ने ठुलो रकम भुक्तानी दिने व्यवस्था गरेको छैन जसबाट अर्थतन्त्र अरू चलायमान हुन वाधा भइरहेको छ । उद्योगधन्दा न्यून क्षमता (४० प्रतिशत) मा चलिरहेका छन् भने विना लगाम बढ्न दिइएको घरजग्गा कर्जामा रोक लगाउदा करावार निकै शिथिल रहेको छ । अर्थतन्त्रलाई परिचालन गर्ने पुँजीबजारमा असामान्य उतारचढाव, समस्यामूलक सहकारी र समस्यामा परिरहेको लघुवित्तले पनि बैंकिङ र अर्थतन्त्रको स्वास्थ्यमा थप समस्या पुऱ्याएका छन् । सरकारले बैंकिङ क्षेत्रलाई दिनुपर्ने सहुलियत कर्जा अझै रु. १० अर्बभन्दा बढी रहेको हुँदा बैकिङ क्षेत्रले यस्तो कर्जा प्रवाह नगर्दा किसानलाई धेरै मर्का परेको छ ।

समस्याहरू

निजी क्षेत्र र विदेशी लगानीलाई प्रोत्साहन र सम्मान नगर्ने देशमा आर्थिक गतिविधि बढ्दैन । लगानी वतावरणको अभावको साथै वित्त तथा कर्जा नीतिसहितका कारणहरूले अर्थतन्त्र पूर्ण चलायमान भई नसकेको हुँदा यी समस्याहरू टड्कारो रूपमा देखिएका छन्ः

१) दुई वर्षदेखि उच्च तरलता भई न्यून कर्जा लगानी ठूलो समस्याको रूपमा देखिएको छ । उच्च तरलताले गर्दा कर्जादर ६/७ प्रतिशतको न्यून हुँदा पनि कर्जा बढ्न नसक्नु भनेको लगानीको लागि ब्याजदर प्रभाव न्यून रहेको तथ्य एकातर्फ पुष्टि गर्दछ । यसमा लगानी वातावरण र नीतिगत व्यवस्थाको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको देखिन्छ । यस्तो उच्च तरलताले बैंकिङ क्षेत्रमा ठूलो वित्तीय दायित्व एकातर्फ थपेको छ भने अर्कोतर्फ यसको व्यवस्थापन गर्नुपर्दा केन्द्रीय बैकमाथि पनि वित्तीय दायित्व बढेको छ । यसको साथै यति ठूलो कोष अपरिचालित हुँदा यसले अर्थतन्त्रका आय, उत्पादन, रोजगारी आदिमा पनि केही मात्रामा नकारात्मक प्रभाव पारिरहेको छ ।

२) कर्जा सूचना केन्द्रको तथ्याङ्कअनुसार कालोसूचीमा परेका ऋणीहरूको सङ्ख्या हालसालका वर्षहरूमा तेब्बर बढी २०७९/८० को ३४,०८१ को सङ्ख्याबाट १०८,९०१ पुगेको छ भने यो वर्षमा पनि यो रफ्तार कायमै छ । यसले गर्दा खराब/निष्कृय कर्जा (Non Performing Loan-NPL) दोब्बरभन्दा बढीले बढ्दै गएको अझ यथार्थमा १० प्रतिशतभन्दा बढी रहेको अनुमान रहेको छ । यथार्थमा बढिरहेको अनुमानको आधारमा अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको Loan Portfolio Review कार्यक्रममा १० ठूला बैंकको अडिट अन्तर्राष्ट्रीय अडिटरले गर्नुपदर्छ भनी सर्त राखेअनुसार यस्ता अडिटरको छनोट नेपाल राष्ट्र बैंकले गरिरहेको छ ।

३) साथै, यसरी निष्कृय कर्जा बढ्दा अर्कोतर्फ गैरबैंकिङ सम्पत्ति पनि त्यसरी नै बढिरहेको हुँदा बैंकहरूलाई यसको व्यवस्थापन निकै चुनौतीपूर्ण हुँदै गएको छ । अर्थतन्त्र पूर्ण चलायमान नहुँदा त्यसले उत्पादन, लगानी, आय र रोजगारीमा प्रतिकूल असर गरिरहेको जगजोहर नै छ । जसबाट अर्थतन्त्रमा बहुपक्षीय असर परिरहेको छ ।

४) अर्थतन्त्र पूर्ण चलायमान हुन नसकी बैंकिङ क्षेत्रमा उच्च तरलता र निष्कृय कर्जा दोब्बरभन्दा बढीले बढेको र बढ्दो गैरबैंकिङ सम्पत्तिको साथै बलियो डिजिटल क्षमताको अभावमा बैंकिङ क्षेत्र सिष्टमिक जोखिम रहेको अवस्था निकै चुनौतीपूर्ण छ ।

समाधानका उपायहरू

यस्ता समस्याहरूलाई क्रमशः समाधान गर्दै गई बैंकिङ क्षेत्रको उच्च तरलतालाई परिचालन गर्दै अर्थतन्त्रलाई दुई किसिमले सुधार गर्न सकिन्छः :

तत्काल, अल्पकाल तथा मध्यकालका उपायहरू

१) सुस्त अर्थतन्त्र उकास्न नीतिनियमनलाई केही Relaxation गरी छुट दिने नीति लिने :

निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहन दिँदै हाल हामीसँग रहेको मध्ये ११/१२ अर्ब डलर मात्र पनि पूर्वाधार निर्माणमा परिचालन गर्ने हो भने हाम्रो अर्थतन्त्रमा हाल देखिएको शिथिलता हराउँछ । अर्थतन्त्र सुस्त/कमजोर भएको अवस्थामा स्वस्थ भएको अवस्थाका उही नीति नियमन लागु गर्नु विवेकपूर्ण हुने छैन । तसर्थ यस्तो अवस्थामा अर्थतन्त्र राम्रो अवस्थामा लागु भएका अधिकांश नीति नियमनले यस्तो कमजोर अवस्था उकास्न सहयोग गरेको छैन । नोबेल पुरस्कार विजेता अर्थशास्त्रका प्राध्यापक प्रा.मोहमद युनुस जो अहिले बङ्गलादेशमा प्रधानमंत्रीको रूपमा प्रमुख सल्लाहकार भई देश सञ्चालन गरिरहेका छन्, भन्नुहुन्छ "First of all, let the the business or economy grow, then regulate and supervise. Too much regulation will lead to disaster nor development or growth". व्यवसाय वा अर्थतन्त्रको राम्रो विकास नभई वा कमजोर अवस्थामै हामीले कडा नीति नियम लागु गर्‍यौं भने सप्रिने होइन, त्यस्ता नीति नियमन र कर छल्ने प्रवृत्ति बढी अवस्था झन् खस्कने हुन्छ । तसर्थ यही नीतिको अनुसरण गरी धेरै देशहरू कोभिड असरबाट करिब पार भैइकेका छन् । तर नेपालले यस्तो नीति हालसम्म स्पष्ट रूपमा लिन नसक्दा अहिले अर्थतन्त्र पूरा सुध्रिन सकिरहेको छैन जो हामी महसुस गर्दैनौं जुन सरकार र नियामकहरूको कमजोरी हो । अहिले नीति नियमन र करमा केही Relaxation र छुटबाट सुध्रिने मौका मिल्छ । जब व्यवसाय वा अर्थतन्त्र बलियो र स्वस्थ हुन्छ तब क्रमशः नीति नियमन लागु गर्दै जाने नीति लिएमा बलियो बैंकिङ क्षेत्र र अर्थतन्त्रले सरकार, नियामक निकाय र जनतालाई निश्चय नै तिर्नेछ अर्थात् सरकारलाई राजस्व र जनतालाई सुविधा प्रदान गर्नेछ । यही परिप्रेक्ष्यमा तत्काल र अल्पकालको लागि नीति नियमन, कर छुट इत्यादि अर्थात् केही Relaxation दिने नीति लिनु आवश्यक छ ।

२) सहुलियतपूर्ण कृषि कर्जाको बाँकी सरकारी अनुदानको जिम्मा लिई तत्काल सञ्चालन गराउने :

दुई तीन वर्षदेखि बन्द जस्तै भएको यो कार्यक्रम (जो सरकारको अनुदानमा बैंकिङ क्षेत्रबाट सञ्चालन भैरहेको छ) सरकारले तिर्न बाँकी करिब रु. १६ अर्बमा यो वर्ष हालसम्म रु ६ अर्ब मात्र तिरी अझै जम्मा रु.१० अर्ब बाँकी रहेको हुँदा यो कर्जाप्रवाह बैंक वित्तीय संस्थाहरूबाट अझै प्रवाह नहुँदा वास्तविक कृषक अर्थात् कृषि क्षेत्र चलायमान हुन प्रतिकूल असर परिहेको छ। बैंकिङ क्षेत्रबाट सञ्चालन हुने यस्तो कार्यक्रमको जिम्मा केन्द्रीय बैंकले लिई सुरुमा केन्द्रीय बैंकले दिई पछि सट्टा भर्ना लिने भारतमा जस्तो व्यवस्था तत्काल सुरु गरी कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिनुपर्छ। तसर्थ अहिले अर्थतन्त्र कमजोर रहेको अवस्थामा यस रकमलाई सरकारसँग समन्वय गरी तत्काल यस बैंकले तिरिदिने र हाल सरकारसँग यसको लागि कोष पर्याप्त नभएमा बैंकले सरकारलाई बुझाउने नाफाबाट लिने व्यवस्था गर्नुपर्दछ। यसबाट बैंकले यसको जिम्मेवारी लिई अगाडि बढाउँदा उपयुक्त पनि हुन्छ। यस्तो सहुलियत कार्यक्रम सञ्चालन हुँदा यसले बैंकिङ क्षेत्रको अरबौं रकम परिचालन भई बहुपक्षीय प्रभाव देखिनेछ।

३) कर्जाको पुनर्तालिकीकरण गर्ने व्यवस्था :

समस्यामा परेका ऋणीहरूलाई धितो र व्यावसायिक सम्भावना हेरी यो कार्य तत्कालै कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ जसबाट आफ्नो व्यवसायलाई अगाडि बढाउन सहुलियत हुनेछ भने बैंकहरूलाई पनि वित्तीय स्थिति सुधार्न राहत हुने देखिन्छ। साथै सुस्त अर्थतन्त्रका कारणले भाका नाघी तिर्न कठिनाइ भएका लघुवित्त संस्थाका ऋणीलाई ब्याज तिरेमा दुई वर्षसम्म पुनःसंरचना गर्न दिने व्यवस्थासमेत गर्दा हाल समस्यामा रहेका लघुवित्त संस्थाले समेत गतिविधि बढाई अर्थतन्त्रलाई केही चलायमान गराउँन मद्दत पुग्दछ।

४) बैंक वित्तीय संस्थाबाट उचित धितोमा ग्रामीण क्षेत्रमा रु. ५ लाख र सहरी क्षेत्रमा रु. १० लाखसम्म व्यवसाय कर्जा सरल र सहज रूपमा पाउने व्यवस्था गर्ने :

हालसम्म अधिकांश बैंकिङ क्षेत्र (सरकारी निजी दुवै) मा थोरै वा धेरै कर्जा लिन लामो प्रक्रिया पुऱ्याउनुपर्ने भएको हुँदा यसलाई सरल र ग्राहकमुखी बनाई कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ जसबाट धितो भएका सामान्य साना ग्राहकले पनि ऋण पाई न्यून सङ्ख्यामा रहेका यस्ता ऋणीको सङ्ख्या बढ्ने र अर्कोतर्फ केही मात्रामा तरलता उपयोग भई आर्थिक गतिविधि बढ्ने देखिन्छ।

५) सेयर कर्जामा रु.१५ करोडको व्यक्तिगत कर्जा सीमा हटाउने साथै धितोपत्रहरू खरिद गर्न दिने बेच्न नदिनुको सट्टा बैंक वित्तीय संस्थालाई अधिकार दिने व्यवस्था गर्ने :

बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट वित्तीय संस्थाबाट सेयर धितोमा प्राथमिक पुँजीको ४० प्रतिशतको क्याप हाल लगाइरहेको हुँदा त्यसमा नियमनबाट रु.१५ करोडको अर्को क्याप लगाइरहनु आवश्यक नभएको हुँदा यसको अधिकार बैंकलाई दिने व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ । अर्कोतर्फ धितोपत्रहरू खरिद गर्न दिने बेच्न नदिनुको साटो यस्तो व्यवस्थापन गर्न सक्ने सक्षम व्यवस्थापन बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू स्वयम् भएको हुँदा धितोपत्रहरूको पोर्टफोलियो म्यानेज गर्ने अधिकार सम्बन्धित संस्थालाई दिनु जायज हुनेछ । यस व्यवस्थाबाट बैंक तथा पुँजीबजार दुवै परिचालित भई अर्थतन्त्रमा पनि केही गतिशीलता आउने अपेक्षा गर्न सकिन्छ । साथै यसलाई मौद्रिक नियामकले बारम्बार हस्तक्षेप गरिरहने प्रथालाई पनि अन्त्य गर्नु आवश्यक छ ।

६) लघुवित्तबाट प्रदान हुने धितोमा आधारित उद्यमशील कर्जा सीमा रु. १० लाख बनाउनेः

केही वर्षअघि रु.१५ लाख कायम गरिएको यस्तो धितोको कर्जालाई घटाई रु.७ लाख बनाइएकोमा यसलाई बढ्दो मुद्रास्फीति र अधिकांश लघुवित्त संस्थाको सुझावलाई समेत दृष्टिगत गरी रु.१० लाख कायम गर्नु उपयुक्त हुनेछ र यसले पनि ठूलो सङ्ख्यामा रहेका सक्षम लघुवित्त सदस्यहरूका साथै संस्था पनि लाभान्वित हुने र यसले आर्थिक गतिविधि बढाउन समेत योगदान पुग्नेछ ।

७) IT र Startup व्यवसायलाई प्रोत्साहन गर्ने :

हाल एक खर्बभन्दा बढी आइटी क्षमता निर्यात भइहेको साथै आइटी उच्च सम्भाव्यताको क्षेत्र भएको परिप्रेक्ष्यमा यस व्यवसायलाई विशेष प्राथमिकता दिनुपर्ने आवश्यक्ता रहेको छ । यस सन्दर्भमा हालै संसदमा प्रस्तुत बजेटले करसमेत छुट दिने उल्लेख भएको छ । यसमा बैंकिङ क्षेत्रबाट लगानी बढाउन मौद्रिक नीतिमार्फत पनि प्रोत्साहन गर्नुपर्दछ जसबाट लगानी बढ्न सक्ने प्रशस्त सम्भावना रहेको छ ।

८) कालो सूचीसम्बन्धी नियमलाई पुनरावलोकन गरी केही संशोधन गर्ने :

कर्जा सूचना केन्द्रको तथ्याङ्कअनुसार कालोसूचीमा परेका ऋणीहरूको सङ्ख्या हालसालका वर्षहरूमा तेब्बर बढेको छ । २०७९/८० को ३४,०८१ बाट १०८,९०१ पुगेको छ भने यो वर्ष पनि वृद्धि कायमै छ । तसर्थ तत्कालको लागि कालो सूचीसम्बन्धी नियमलाई पुनरावलोकन गरी

केही संशोधन गर्ने नीति लिनु आवश्यक छ । यसबाट तत्काल ऋण लिनेको सङ्ख्या बढ्न गई बैंकिङ साधन परिचालन हुनेछ ।

९) बैंकिङ क्षेत्रमा मौलाएको सुक्ष्म व्यवस्थापन निरूपण गर्ने :

नेपालले २०४१/४२ देखि आंशिक र २०४८ सालदेखि वित्तीय/बैंकिङ उदारीकरण अपनाउँदै आएकोमा २०६० सालको उत्तरार्धदेखि उदार नीति विपरीत सुक्ष्म व्यवस्थापन र हस्तक्षेप बढ्दै गई हालसालका वर्षहरूमा निकै बढिरहेको बैंकिङ र निजी क्षेत्रले गुनासो गरिरहेका छन् । यो रोग मौलाउँदै भाइरसको रूप धारण गरी बैंकिङ स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर गरिरहेको छ । बैंक वित्तीय संस्थामा बैंकिङ सञ्चालन गर्ने व्यवस्थापकीय क्षमता, योग्यता, अनुभव र विज्ञता भएको जनशक्ति हुँदाहुँदै यस्तो सुक्ष्म व्यवस्थापन यस्ता संस्था र जनशक्ति दुवैको लागि हानिकारक हो । बैंक व्यवस्थापनले गर्ने आन्तरिक व्यवस्थापनको साथै सानोतिनो कुरोलाई पनि परिपत्रमा राखेर निर्देशनको ठेली तयार गरी जारी गरिन्छ जो हास्यस्पद देखिन्छ । तसर्थ यो हस्तक्षेप/सुक्ष्म व्यवस्थापन तत्कालै हटाई निर्मुल गर्नु आवश्यक छ । यसो भएमा बैंकिङ वातावरणमा निकै सुधारको साथै उदारीकरणको मर्मअनुसार सुधारको सुरुआत हुनेछ ।

१०) निजी क्षेत्रलाई आर्थिक विकासको संवाहक मानी अर्थतन्त्रलाई चलायमान र गतिशील बनाउन लगानी बढाउने कार्यक्रम बनाई अगाडि बढ्ने साथै तत्काललाई बैंकिङ साधनमार्फत आर्थिक आधारशीला मुख्यतः साना तथा मध्यम स्तरका पोडवे तथा सडक यातायात र विद्युत् प्रशारण लाइन निर्माणमा सरकारको समन्वयमा संलग्न गराउने :

यस्ता आधारशीला निर्माणमा सरकारको कमजोर कार्यक्षमता तर निजी क्षेत्रको उच्च कार्यकुशलताको साथै बैंकिङ क्षेत्रको उच्च तरलतालाई दृष्टिगत गरी भारतमा जस्तै निजी क्षेत्रलाई यसमा संलग्न गराउनु आवश्यक छ । यसो गर्न सकेमा पूर्वाधार पनि बन्ने र तरलता पनि प्रशोचन भई अर्थतन्त्रको स्वास्थ्यमा सुधार गर्न विशेष मद्दत पुग्नेछ ।

११) लगानीको लागि वातावरण बनाउन सरकारले निजी क्षेत्रसँग समन्वयात्मक भूमिका निभाउने :

यस्तो वतावरण बनाउने जिम्मा सरकारको भए तापनि सरकारको आर्थिक सल्लाहकार भएको साथै आर्थिक वृद्धि/विकासमा केन्द्रीय बैंकको समेत भूमिका भएको परिप्रेक्ष्यमा यस कार्यमा सरकार र निजी क्षेत्रबीच समन्वय गरी प्रोत्साहनमूलक वातावरण बनाउनेमा सहयोग गर्नु पनि आवश्यक देखिन्छ ।

१२) सहकारी पीडितको सहयोगार्थ तत्काल कार्यक्रम बनाई सरकारलाई सहयोग गर्ने :

नेपाल राष्ट्र बैंकले सहकारीको नियामक निकायमा रहेको साथै रु.५० करोडभन्दा माथिका सहकारीको सुपरिवेक्षण गरिरहेको साथै सरकारको आर्थिक सल्लाहकार पनि भएको हुँदा सहकारी पीडितलाई तत्काल सहयोगार्थ कार्यकम बनाई सरकारलाई सहयोग गर्नु आवश्यक छ । सहकारीलाई सरकारले कुनै न कुनै हिसाबले समस्या समाधान गर्न सकेन भने यस समस्याले बैंकिङको साथै अर्थतन्त्रलाई नोक्सान गर्दछ । सहकारी समस्याले आर्थिक गतिविधिमा असर गरिहेको हुँदा यसका पीडितलाई तत्काल सहयोग हुने गरी कायकम बनाएर सरकारलाई उपलब्ध गराई कार्यान्वयन गराउन सकेमा यसले आर्थिक गतिविधि बढाउन मद्दत गर्दछ ।

अर्थतन्त्र चलायमान बनाउन उपर्युक्त सुझावहरू प्रस्तुत गरिएका हुन् । अर्थतन्त्रको स्वास्थ्य बलियो भएपश्चात् यी सुझावलाई पुनरावलोकन गरी मुख्यतः बैंकिङ र पुँजीबजारमा अनावश्यक हस्तक्षेप नगरी बैंकिङ क्षेत्रमा स्वस्थ नियमन र जोखिममा आधारित कडा सुपरिवेक्षणलाई प्राथमिकता दिने र पुँजीबजारमा समन्वयात्मक र सहयोगात्मक भूमिका निभाउने नीति अनुसरण गर्नु आवश्यक छ । साथै, खासगरी सहुलियतपूर्ण कृषि कर्जा कार्यकममा केही दुरुपयोग भएको परिप्रेक्ष्यमा यसको प्रभावकारिता अध्ययन गराई परिमार्जन गर्नु आवश्यक छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंक सरकारको आर्थिक सल्लाहकार पनि भएकोले अर्थतन्त्रको विकासमा सहयोगात्मक भूमिका निभाउने हिसाबले अर्थतन्त्रलाई गतिशील बनाउन केही कार्यकम बनाई सुझाव दिन उपयुक्त हुनेछ ।

१३) अर्थतन्त्र चलायमान बनाउन अन्य सुझावहरू :

मन्त्री, राजदूतहरूलाई लगानी, रोजगारी, आर्थिक वृद्धि आदिको लक्ष्य निर्धारण, सोको आवधिक मूल्याङ्कन, सोका आधारमा पुरस्कार र दण्डको व्यवस्था आदि गर्न सके निजी क्षेत्रलाई सम्मान गर्ने, व्यवसायका व्यवधानहरू हटाउने (जमिन, वन आदि), कम्पनी प्रशासन, कर प्रशासनमा सहजता आई आर्थिक गतिविधि तीव्र हुने थियो ।

नेपाल राष्ट्र बैंक एक्लैको प्रयासले अर्थतन्त्र पूर्ण चलायमान बनाउन सम्भव हुन्न तर केही गतिविधि बढाउन सक्छ ।

१. FNCCI, CNI, NCC र NBA का अध्यक्ष तथा अर्थ र उद्योग सचिवसँग गभर्नरले तिन महिनामा कम्तीमा एक पटक agenda सहित meeting गर्ने । Action Points, Timeline,

Accountable Person सहितको मिटिङको माइन्युट नियमन विभाग प्रमुखले बनाउने र सोको अनुगमन गभर्नर स्वयम्ले गर्ने ।

२. पहिलो चरणमा प्रथम वर्गमा परेको संस्थाले चालु पुँजीसम्बन्धी नियम आफै बनाएर लागु गर्ने, संस्थाले लिएको ऋण सदुपयोगिताको जाँच कम्तीमा त्रैमासिक रूपमा गर्ने र दुरुपयोग भएको पाइए ऋणीलाई आर्थिक जरिवाना लगाउने । दुरुपयोग रोक्नका लागि वार्षिक १ प्रतिशतसम्म जरिवाना लगाउन सकिन्छ । सो रकम ऋणीलगायत सर्वसाधारणको वित्तीय शिक्षामा प्रयोग गर्ने ।

३. सरकारलाई सस्तोमा ऋण उठाउन सहयोग गरी निर्माण व्यवसायी, विमा कम्पनी लगायत सबैको वक्यौता चुक्ता गर्ने ।

४. कोभिडपछि कतिपय व्यवसाय बन्द छ, सानो स्केलमा चलेको छ जसलाई चलाउन तथा ठुलो बनाउन चाहनेलाई व्यावसयिक सम्भावना र धितो हेरी थप कर्जाको व्यवस्था गर्ने ।

५. आ.व.२०८२/८३ तथा २०८३/८४ मा भित्रिने सम्पूर्ण विदेशी मुद्रा लगानीको (एसडिआरअन्तर्गतको सबै मुद्रामा) हेजिङ सुविधा प्रदान गर्ने । प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रको हकमा हेजिङबापत लाग्ने प्रिमियममा ०.५ प्रतिशत विन्दुले छुट दिने ।

६. बाह्य लगानीकर्तालाई सकारात्मक सन्देश दिन नेपाल राष्ट्र बैंकले पनि केन्द्रमा २४ घन्टा खुला रहने विदेशी लगानी/NRN Desk सुरु गर्ने जसमार्फत लगानी, रेमिट्यान्स, स्वदेशी रोजगार तथा वैदेशिक रोजगारसम्बन्धी जानकारी दिने । नेपाल राष्ट्र बैंकको प्रत्येक प्रादेशिक कार्यालयबाट पनि यो सेवा अफिस समयमा प्रदान गर्ने । एकदमै नम्र तथा नेपाली, अङ्ग्रेजीको अलावा स्थानीय भाषामा समेत पकड भएको कर्मचारी छान्ने ।

७. भारतका विद्यार्थीहरू समेतलाई आकर्षण गर्ने गरी गुणस्तरीय विध्यालयहरू खोल्ने संस्थाहरूलाई प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा राख्ने । इलामदेखि डडेल्धुराको मौसमले गर्दा पहाडी क्षेत्रमा यो सम्भावना ज्यादा देखिन्छ । बिहार तथा उत्तर प्रदेशका धनी अभिभावकमा निजी क्षेत्रले पहुँच र विश्वास जगाउन सक्छ ।

८. पुँजीकोष बढाउन चाहने संस्थाहरूलाई माथि उल्लेख गरे झैँ कुनै रोकटोक नगरी सहजीकरण गर्ने ।

९. विदेशी विनिमय भित्र्याउने : Equity (स्वपुजी), ऋण(debt), Remuneration (पारिश्रमिक), लाभांश (Dividend), Remittance (विप्रेषण), पर्यटन (Tourism; Hotel, Travel Agency, Trekking Agency) आदि शीर्षकमा शीर्ष ५ निकाय/व्यक्तिलाई प्रत्येक वर्ष सम्मान गर्ने ।

१०. Innovation तथा अन्य उपायहरूद्वारा वस्तु तथा सेवाको मूल्य घटाउन सहयोग गर्ने निकाय/व्यक्तिलाई सम्मान गर्ने ।

११. भुक्तानी प्रणालीमा सुधार ल्याई efficiency and cost reduction गर्ने शीर्ष ५ निकाय/व्यक्तिलाई प्रत्येक वर्ष सम्मान गर्ने

१२. लगानी र वित्तीय पहुँच विस्तारका क्षेत्रमा ख्याति कमाएका अन्तर्राष्ट्रियस्तरका गैरबैंकिङ संस्थाहरू विशेषतः Impact Fund, Climate Fund, Investment Companies, Development Finance Institutions जस्ता संस्थाहरूले समेत राष्ट्र बैंकको स्वीकृतिमा नेपालका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा लगानी गर्न पाउने व्यवस्था गर्ने ।

१३. किसानहरू, ठूला व्यवसायी तथा बैंकहरूसमेतको सहभागितामा नेपालभरि सञ्जाल भएका ठूला कृषि कम्पनी खोल्न सहजीकरण गर्ने जसले उत्पादन, कोल्ड स्टोरेज, वेयरहाउस, बजार व्यवस्थापन सम्पूर्ण कार्य एक्लै गर्न सकोस् ।

१४. नेपाल राष्ट्र बैंकले ठूला ठूला वेयरहाउस/गोदाममा कृषकले राखेको उपजको आधारमा वेयरहाउस रिसिप्ट कर्जा दिने व्यवस्था मिलाउने ।

नेपाल सरकारसँग मिली निम्न कार्य गर्ने :

१. भारतसँग जोडिने तराई/मधेशका धेरै सडकहरू राम्रा छन् तर पर्याप्त पर्यटक आकर्षण गर्न सकिने पहाडका प्रमुख स्थल रारा, पोखरा, मुक्तिनाथ/कोरोला, काठमाडौँ, रसुवागढी, तातोपानी र सगरमाथा (नाम्चेसम्म मात्र त्यहाँबाट ट्रेकिङ, केबलकार, हेलिकप्टर आदिको प्रयोग गर्ने) जोड्ने सडकहरू गुणस्तरीय छैनन् । ती सडकहरू BOOT मोडेलमा निजी क्षेत्रले बनाउन नेपाल सरकारसँग समन्वय गर्ने । अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको सडक बनाउन निजी क्षेत्रले चीन/भारत लगायतका राम्रा कम्पनीसँग सहकार्य गर्ने । यी सडक बनाउन लिने ऋणलाई राष्ट्र बैंकले प्राथमिकता क्षेत्रमा राख्ने र उल्लिखित सहुलियतहरू प्रदान गर्ने । वैकल्पिक रूपमा, नेपाल सरकारले दीर्घकालीन ऋण लिई इच्छुक तथा सक्षम निजी क्षेत्रलाई मापदण्ड बनाई ४/५ प्रतिशतमा ऋण प्रतिष्पर्धामा प्रदान गर्ने । नेपाल

सरकारले बनाएका मेलम्ची खानेपानी योजना, पोखरा एअरपोर्ट, भैरहवा एअरपोर्ट, विद्युत् योजना आदिको लागत हेर्दा नेपाल सरकार सस्तो मूल्यमा गुणस्तरीय योजना बनाउन हालसम्म सक्षम देखिँदैन । नेपाल सरकारको संयन्त्र सक्षम नहुन्जेल व्यावहारिक भएसम्म सरकारले पुँजीगत खर्च नगरी निजी क्षेत्रबाट गराउने । विद्युत्को Power Purchase Agreement जस्तै Road Purchase Agreement वा निजी क्षेत्रलाई नै सडकको भाडा उठाउन दिने र यस कार्यमा राष्ट्र बैंकले सहजीकरण गर्न सक्ने ।

२. काठमाडौँ उपत्यकामा मेट्रो रेल, दैलेखको ग्यास उत्खनन, धौबोदिको फलाम उत्खननमा निजी क्षेत्रलाई संलग्न गर्न अर्थ मन्त्रालयलाई सुझाव दिने । यस्ता उद्योगहरू बनाउन लिने ऋणलाई प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा राख्ने; माथि उल्लिखित सहुलियतहरू प्रदान गर्ने ।

३. स्मार्ट नगर (सफा र सम्पूर्ण आधुनिक सुविधा सहितको) बनाउन इच्छुक पालिकाले निजी क्षेत्रसँग समन्वय गरी काम गरे त्यस्तो क्षेत्रमा प्रभाहित कर्जालाई प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा कर्जामा राख्ने र सो अनुरूपको सुविधा दिने । यस्ता पालिकाहरूमा तोकिएको सङ्ख्यामा विदेशीहरूले पनि घर किन्न पाउने व्यवस्था गर्न नेपाल सरकारसँग राष्ट्र बैंकले समन्वय गर्ने । Work from home को चलन संसारभरि भएको तथा हाम्रो मौसम राम्रो भएकाले धनी देशमा काम गर्ने NRN/विदेशी नागरिक आकर्षित गर्न सक्ने सम्भावना रहेको ।

४. जग्गाको हदबन्दीको व्यवस्था खारेज (भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा आवश्यक संशोधन) गर्न नेपाल सरकारसँग समन्वय गर्ने ।

५. इच्छुक पालिकाले Solid Waste Management द्वारा मल तथा बिजुली उत्पादन गर्ने कार्यका लागि प्रदान गरिने ऋण प्राथमिकता क्षेत्रमा पर्ने हुनाले माथि उल्लिखित जोखिम भार तथा कर्जा नोक्सानी व्यवस्थामा सहुलियत प्रदान गर्ने ।

६. Transmission Line निजी क्षेत्रले बनाउने अवस्थाको लागि सहजीकरण गर्ने ।

७. बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन खारेज गरी इमान्दार बैंकरहरूको Morale boost गर्ने ।

८. घर जग्गाको नामसारी (रजिष्ट्रेशन) र दृष्टिबन्धक (रोक्का) एकै दिन हुने व्यवस्थाका लागि पहल गर्ने ।

९. वातावरणीय स्वीकृति समयभित्र गर्न नेपाल सरकारको सम्बन्धित संयन्त्रलाई बलियो बनाउन ऋण चाहिए सहुलियतपूर्ण दरमा दिने व्यवस्था गर्ने ।

१०. निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषबाट सुरक्षण गरिएका कर्जाहरूको क्षतिपूर्ति दाबी भुक्तानी कर्जाको अन्तिम भुक्तानी मितिले दुई वर्षभित्र गर्नुपर्ने व्यवस्थामा संशोधन गरी कर्जाको कुनै किस्ताले भाका नाघी कर्जा खराब वर्गमा वर्गीकरण भएमा उक्त कोषबाट क्षतिपूर्ति लिन पाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

परिच्छेद-५

तेस्रो एजेण्डा : ग्रामीण क्षेत्रमा कर्जा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउन चाल्नुपर्ने कदमका सम्बन्धमा

पृष्ठभूमि तथा समस्याहरू

बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट प्रवाह हुने कर्जाले उद्यमीहरूलाई वित्तीय साधन उपलब्ध गराउनुका अतिरिक्त अर्थतन्त्रको मौद्रिकीकरणलाई समेत सघाउ पुऱ्याइरहेको हुन्छ । त्यसका अतिरिक्त उत्पादन, आय, रोजगारी वृद्धि, उद्यमशीलता र व्यावसायिकता विकासमा समेत उक्तिकै भूमिका खेलेको हुन्छ । नेपालको अर्थतन्त्रको संरचना उत्पादनमा आधारित ग्रामीण अर्थतन्त्र र उपभोगमा आधारित सहरी अर्थतन्त्रबीचमा सन्तुलन ल्याउन लामो समयदेखि ग्रामीण क्षेत्रमा कर्जाको उपलब्धतालाई प्रवर्द्धन गरिँदै आएको छ । यद्यपि, वि.सं. २०५० को दशकपछि ग्रामीण क्षेत्रबाट भएको श्रमशक्ति र जनसङ्ख्या पलायन तथा बसाइसराइका कारण उत्पादन र वितरण प्रणालीमा समस्या उत्पन्न भई देश आयात र व्यापारमा आधारित अर्थतन्त्रमा रूपान्तरण हुन पुग्यो ।

विगतमा नेपाल औद्योगिक विकास निगम, कृषि विकास बैंकजस्ता विशिष्टीकृत वित्तीय संस्थाहरू स्थापना गरी कृषि तथा औद्योगिक क्षेत्रमा वित्तीय साधनको उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने प्रयास गरिएको थियो । त्यसैगरी ग्रामीण क्षेत्रमा वसोवास गर्ने वित्तीय पहुँच नभएका पिछडिएको वर्ग, महिला तथा कर्जाका लागि धितो नहुने वर्गलाई लक्षित गरी ग्रामीण विकास बैंकको अवधारणा विकास भएको थियो ।

वि.सं.२०४० को दशकमा सुरु गरिएको वित्तीय क्षेत्रको उदारीकरणसँगै लक्षित वर्ग अनुसारका बैंक तथा वित्तीय संस्थाको प्रकार परिकल्पना गरियो । यसै सिलसिलामा ग्रामीण तथा अर्धसहरी क्षेत्रमा कृषि, साना, पूर्वाधार र उत्पादन क्षेत्रमा लगानी वृद्धि गर्न वित्त कम्पनी ऐन, २०४२, विकास बैंक ऐन, २०५२ जारी गरी वित्त कम्पनी तथा विकास बैंकमार्फत विशिष्टीकृत वित्तीय संस्थाको स्थापना तथा प्रवर्द्धन गरी ग्रामीण क्षेत्रमा वित्तीय साधनको प्रवाह बढाउने व्यवस्था गरिएको थियो । तहगत बैंकिङ प्रणाली अवलम्बन गरियो । फलस्वरूप: बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई वाणिज्य बैंक, विकास बैंक, वित्त कम्पनी र लघुवित्त संस्थाहरूमा वर्गीकरण गरियो र संस्थाहरू स्थापना हुँदै गए ।

उदार वित्तीय प्रणाली अवलम्बन गरे पश्चात् वाणिज्य बैंकहरूलाई विगतमा गरिएको निर्देशित प्राथमिकता प्राप्त कर्जा कार्यक्रमबाट क्रमशः हटाउँदै लैजान आवश्यक देखियो । विशिष्टीकृत बैंक तथा वित्तीय संस्थाको विस्तारसँगै अर्थतन्त्रका सबै क्षेत्रमा वित्तीय साधन सहज रूपमा प्रवाह हुन्छ भन्ने मान्यताबमोजिम बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले तोकिएका क्षेत्रमा अनिवार्य कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने सीमालाई ६० को दशकमा स्थगन गरियो । तर ग्रामीण कर्जा र लघु कर्जामा विकास बैंक, वित्त कम्पनी एवं लघुवित्त वित्तीय संस्था मार्फतबाट ती संस्थाको कार्यप्रकृतिमा भिन्नता कायम गरे तापनि अर्थतन्त्रमा प्रभावकारी हस्तक्षेप गर्न सकिएन । कृषि कर्जा, ग्रामीण कर्जा तथा लघु कर्जाहरू बैंक तथा वित्तीय संस्थाको प्राथमिकतामा पर्न सकेनन् । परिणामस्वरूप बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रवाह गरेको कुल कर्जामा कृषिलगायतका क्षेत्रमा प्रवाह गरेको कर्जाको अंश त्यस समयमा १० प्रतिशतभन्दा कम हुनपुग्यो ।

विकास बैंक, वित्त कम्पनी एवं लघुवित्त वित्तीय संस्थालाई साना मझौला तथा ग्रामीण कर्जामा प्रभावकारी रूपमा निर्देशित गरी वाणिज्य बैंकहरूलाई ठूला परियोजनासँग सम्बन्धित कर्जामा जोड्न आवश्यकता महसुस भए तापनि अपेक्षाकृत उपलब्धि हासिल हुन सकेन । अर्थतन्त्रको विस्तारको तुलनामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सङ्ख्यामा भएको बढोत्तरी र सहर केन्द्रित भई वित्तीय संस्थाहरू सञ्चालन भएका कारण सीमित क्षेत्रमा अधिक प्रतिस्पर्धाको अवस्था सिर्जना भयो । साथै, संस्थागत सुशासन तथा जोखिम व्यवस्थापनजस्ता क्षेत्रमा कमजोरी देखापर्न थाले । फलस्वरूप बैंक तथा वित्तीय संस्था गाभ्ने, गाभिन वा प्राप्ति गर्ने नीतिगत व्यवस्था गर्नुपर्ने अवस्था सिर्जना भयो । लक्षित क्षेत्र प्रवर्द्धन गरी अर्थतन्त्र सवलीकरण गर्न खुलेका संस्थाहरू कमजोर साबित भए, गाभ्ने, गाभिन वा प्राप्तिका कारण विलय भएर गए ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट ग्रामीण, कृषि तथा उत्पादनमूलक क्षेत्रमा प्रर्याप्त कर्जा प्रवाह नभई त्यस क्षेत्रमा पुँजी निर्माण कम भएको आभास हुन गयो । त्यस अवस्थामा नेपाल राष्ट्र बैंकले प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह बढाउन आफ्नो कुल कर्जाको निश्चित हिस्सा तोकिएको क्षेत्रमा प्रवाह गर्नुपर्ने वाध्यकारी व्यवस्था कार्यान्वयनमा ल्यायो । यसै क्रममा वाणिज्य बैंकले वि.सं. २०८४ असार मसान्तसम्म आफ्नो कुल कर्जाको १५ प्रतिशत कृषिमा, १० प्रतिशत ऊर्जामा र १५ प्रतिशत साना तथा मझौला क्षेत्रमा लगानी गर्नुपर्ने व्यवस्था छ भने सबै वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाले पाँच प्रतिशत विपन्न वर्गमा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । यसरी विपन्न वर्गसहित तोकिएको क्षेत्रमा ४५ प्रतिशत कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

यसरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको विशिष्टीकृत क्षमता र सम्बन्धित क्षेत्रसम्बन्धी दक्षतालाई आधार नलिई निर्देशित क्षेत्र सम्बन्धमा बाध्यकारी व्यवस्थाको कार्यान्वयन गर्दै गर्दा सबै प्रकृतिका बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई एकै प्रकारको निर्देशन लागु भई बैंकहरूको व्यावसायिकतामा पर्ने असर, कर्जाको सदुपयोगिता आदि जस्ता विषयहरूमा अध्ययन हुन जरुरी छ । साथै, मुलुकमा कृषि क्षेत्रतर्फ कर्जा बढाई ग्रामीण अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउन तथा साना मझौला उद्यम क्षेत्रलाई आकर्षक बनाई आय, उत्पादन र रोजगारी बढाउन देहायबमोजिमका नियामकीय व्यवस्थाहरूमा परिमार्जन गर्न उपयुक्त देखिएको छ ।

समाधानका उपायहरू

१) तोकिएको क्षेत्र कर्जा सम्बन्धमा

तोकिएको क्षेत्र कर्जा कार्यक्रमलाई अग्र-पृष्ठसम्बन्धी, मूल्य शृङ्खला बढाउने खालका व्यवसायहरूमा जोड्दै कर्जा विस्तारको माध्यमबाट अर्थतन्त्रमा सकारात्मक हस्तक्षेप गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ । तोकिएको क्षेत्र कर्जा कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउदै अर्थतन्त्रमा आय, उत्पादन र रोजगारी वृद्धिका लागि देहायबमोजिमका कार्यहरू गर्न आवश्यक रहेको छः

- साना तथा लघु कर्जामा विकास बैंक, वित्त कम्पनी र लघु वित्त संस्थाहरूलाई प्रभावकारी ढङ्गले कर्जा प्रवाहका लागि जिम्मेवार बनाउने ।
- वाणिज्य बैंकहरूलाई निर्देशित कर्जाको हालको प्रतिशतबाट विस्तारै कम गरी उत्पादनमूलक क्षेत्रमा प्रोत्साहित गर्ने,
- विपन्न वर्ग कर्जाको हालको पाँच प्रतिशतलाई १ प्रतिशत विन्दुले कम गर्ने ।

क) कृषि कर्जा

- बैंक तथा वित्तीय संस्थाले अवलम्बन गरेको कर्जा नीतिले कृषि क्षेत्रमा किसानको फसल तथा उत्पादनलाई सम्बोधन भएको पाइएन । कृषि उत्पादनको चक्र र बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रवाह गर्ने कर्जाको मोराटोरिएम पिरिएड र साँवा-ब्याज भुक्तानीको चक्रबीचमा तालमेल नहुँदा वास्तविक कृषकलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट कृषिका लागि कर्जा लिन सहज भइरहेको देखिँदैन । अतः कृषि कर्जाको भुक्तानीलाई कृषि उत्पादनको चक्रसँग समन्वय हुने गरी कर्जा नीति तयार गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई निर्देशन दिन जरुरी छ ।

- नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् (नार्क) ले सिफारिस गरेका जातका कृषि उपजहरूको उत्पादन अभिवृद्धि गर्न त्यस्ता कृषि उपजहरू उत्पादन गर्ने उद्देश्य राखी आफ्नो व्यवसाय दर्ता गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट कर्जा सुविधा लिन चाहने कृषकहरूलाई प्रवाह हुने कर्जामा विशेष व्यवस्थाहरू गर्ने ।

- बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट प्रवाह हुने कर्जाको लागत उच्च रहेको देखिन्छ । धितो मूल्याङ्कन, घरबाटो सिफारिस, कर्जा सूचना, बीमा, मालपोत रोक्का तथा प्रशासनिक शुल्कजस्ता विषयमा लाग्ने शुल्कले समेत कर्जाको लागत बढाइरहेको छ । अतः कृषि पेसाका लागि विभिन्न तहका सरकारसँग आवश्यक समन्वय गरी यी लागतमा सहजीकरण गर्नु आवश्यक छ ।

- कृषि क्षेत्र राष्ट्रिय प्राथमिकताको क्षेत्र भएको कारण यस क्षेत्रमा प्रवाह भएको धितोले खामेको सुरक्षित कर्जालाई कर्जा नोक्सानी व्यवस्था, जोखिम भार गणना आदिमा सहजीकरण गर्न आवश्यक देखिएकाले आवश्यक व्यवस्था मिलाउने ।

- बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कार्य वित्तीय साधन प्रवाह गर्ने मात्रै नभएर त्यसको उपयुक्त प्रयोगका बारेमा ऋणीलाई शिक्षित बनाउने समेत हो । त्यसैगरी, कर्जा प्रवाहमा संलग्न जनशक्तिमा लक्षित वर्गको पेसागत ज्ञानको समेत अभाव रहेको छ । कूल कर्जा लगानीको ठूलो हिस्सा निर्देशित कर्जा भएको परिप्रेक्ष्यमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सम्बन्धित क्षेत्रको विशिष्टीकृत ज्ञान भएको जनशक्ति भर्नासम्म गरेको देखिएन । यसबाट सम्बन्धित क्षेत्रका ऋणीले बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट अपेक्षित लाभ लिन सकेनन् । यथोचित व्यवस्था गरी यसको सम्बोधन हुन जरुरी छ ।

- कृषिको मुख्य समस्या उत्पादनको बजारीकरण भएकाले कतिपय कृषि सहकारीहरूले एग्रो मार्टलगायतका कृषि उत्पादनलाई बजारीकरण गर्ने व्यवसायहरू सञ्चालन गरिरहेका छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफै वा बहुउद्देश्यीय कृषि सहकारीमार्फत गरिएको यस्तो कर्जालाई कृषिमा गणना गर्न सकिने व्यवस्था छ तर त्यसको प्रभावकारी उपयोग हुन सकेको देखिएन ।

- कृषिलाई उत्पादन तथा खेतीसँग मात्र समावेश नगरी एग्रो टुरिजम समेतलाई एकसाथ प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक देखिएको छ । पछिल्लो समय एग्रो पार्क, एग्रो

रिसोर्टमा सम्भाव्यता बढेको देखिएको हुँदा त्यस प्रकारका क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गर्न प्रोत्साहन हुने नीतिगत व्यवस्था हुन जरुरी छ ।

- कृषि उत्पादनका लागि आवश्यक मल, बीऊ, सिचाई, भण्डारण, बजारीकरण जस्ता गैर-वित्तीय पक्षहरूमा अध्ययन गरी आवश्यक सुधार गर्न नेपाल सरकारसँग समन्वय गर्न आवश्यक छ ।

ख) साना तथा मझौला कर्जा

- नेपालको सन्दर्भमा औद्योगिक व्यवसाय ऐनले वर्गीकरण गरेको साना तथा मझौला क्षेत्रमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले रु.२ करोडसम्मका कर्जालाई यस क्षेत्रमा उल्लेख गरेका छन् । उल्लिखित सीमा रु. २ करोडमा नेपाली बजारमा प्रतिस्पर्धा गरी गुणस्तरीय उत्पादनमूलक उद्योग सञ्चालन गर्न कठिन छ । सुरक्षण गरी परियोजना नै धितोमा लिई गरिने कर्जाको हकमा यो सीमा वृद्धि गर्नु आवश्यक रहेको छ । यसले एकातर्फ बैंकहरू घरजग्गा धितोलाई निरुत्साहन गर्दछन् भने अर्कोतर्फ उत्पादनमूलक उद्योग प्रवर्द्धन गर्न मद्दत हुन्छ । वाणिज्य बैंकहरूले प्रवाह गर्नुपर्ने एमएसएमई कर्जासम्बन्धी व्यवस्थालाई परिमार्जन गरी रु. ५ करोडसम्म उत्पादनमूलक उद्योगहरूमा गरिएको प्रोजेक्ट फाइनान्स कर्जाहरूलाई समेट्न उपयुक्त हुने देखिन्छ । विकास बैंक, वित्त कम्पनी र लघुवित्त संस्थाहरूबाट प्रवाह भएको रु.२ करोडसम्मका कर्जाहरूलाई भने हाललाई यथावत् नै राख्न उचित देखिन्छ ।
- पूर्व पश्चिम राजमार्ग तथा मध्य-पहाडी लोकमार्ग आसपासका क्षेत्रमा खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग (DFTQC) बाट खाद्य स्वच्छता स्तरीकरण लोगो (सङ्केत) लिएका होटल तथा रेष्टुरेन्टहरू तथा उक्त लोकमार्गको मुख्य बजार आसपासका क्षेत्रमा उद्योग व्यवसायहरूलाई प्रवर्द्धन गर्न उक्त क्षेत्रका उद्योग व्यवसायीहरूलाई प्रवाह हुने कर्जामा देहाय बमोजिमका छुट तथा सुविधाहरू उपलब्ध गराउने :
- रु. ५ करोडसम्म प्रवाह भएको कर्जालाई साना तथा मझौला उद्यममा प्रवाह भएको कर्जामा समावेश गरी तोकिएको क्षेत्रमा प्रवाह हुने कर्जामा गणना गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।

- रु. ५ करोडसम्म प्रवाह भएको कर्जालाई रेगुलेटरी रिटेल पोर्टफोलियो वर्गअन्तर्गत वर्गीकरण हुने व्यवस्था गर्ने ।
- यस्ता कर्जामा आधार दरमा बढीमा २ प्रतिशत विन्दुमात्र प्रिमियम थप गरी कर्जा प्रवाह गने व्यवस्था गर्ने ।
- हाल पर्याप्त धितो नभएका तर व्यावसायिक सम्भावना उच्च भएका लघु, घरेलु, साना तथा मझौला व्यवसायीहरूलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट ऋण पाउन थप सहजीकरण गर्न आवश्यक छ । उद्यमशीलता प्रवर्द्धन गर्ने र वित्तीय समावेशीकरणलाई सघाउने उद्देश्यले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले लघु, घरेलु, साना, मझौला उद्यमहरूलाई वित्तीय पहुँचमा ल्याउन परियोजनाको धितोमा कर्जा प्रवाह गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई प्रोत्साहन गर्नु अपरिहार्य छ ।
- साना कर्जाहरू लघुवित्तमार्फत प्रोत्साहन गर्ने नीतिगत व्यवस्था गर्न जरुरी छ । लघुवित्त संस्थाहरूले कृषि र साना तथा मझौला क्षेत्रमा गरेको कर्जा प्रवाह बराबरको रकम सर्टिफिकेट जारी गरी वाणिज्य बैंकहरूलाई बिक्री गरी सो रकमले पुनः कृषिलगायतका एमएसएमई कर्जामा लगानी बढाउन प्रोत्साहन गर्न आवश्यक देखिएको छ ।
- साना किसान तथा लघुकर्जा प्रवाह गर्न लघुवित्त संस्थाहरूलाई समेत स्वीकृति दिनु उपयुक्त हुने देखिन्छ । कतिपय लघुवित्त संस्थाहरूले मजबुत आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली भएका र उत्कृष्ट सामाजिक बैंकिङको कार्य गर्दै आएका छन् । त्यस प्रकारका लघुवित्त संस्थाहरूको कर्जा विश्लेषण गर्ने क्षमता र कर्जा जोखिम न्यूनीकरण गर्ने दक्षतासमेत रहेको अवस्थामा लघुवित्तले प्रवाह गर्ने हालको सीमालाई धितो लिएर प्रवाह हुने र समूहको जमानतमा प्रवाह हुने भनी फरक फरक सीमाको व्यवस्था गर्न जरुरी छ ।
- बैंकहरूलाई यस प्रकारको कर्जा प्रवाह गर्न वाध्यकारी बनाउनुको साटो प्रोत्साहन विधिमार्फत यस क्षेत्रमा कर्जा विस्तार गर्न जरुरी छ ।
- ग्रामीण क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गर्दा त्यसको लागत बढी हुन्छ । त्यस्तो अवस्था ग्रामीण क्षेत्रमा कृषि तथा साना-मझौला कर्जालाई प्रोत्साहन गर्न त्यस क्षेत्रमा

प्रवाह भएको कर्जालाई निर्देशित क्षेत्रअन्तर्गतको कर्जा गणना गर्दा कम भार प्रदान गर्न सकिन्छ । क

- 'ग्रामीण क्षेत्रमा राष्ट्र बैंक' भन्ने कार्यक्रम सुरु गर्ने । गभर्नरले महिनामा एक पटक ग्रामीण भेगमा (हिमाल, पहाड र मधेश) भेटघाट गर्ने । वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी एउटा कार्यक्रमका अलावा बैंकर, व्यवसायी र सर्वसाधारणसँग अन्तरक्रिया गर्ने । यसले ग्रामीण क्षेत्रको वास्तविक समस्याबारे जानकारी लिन र सोअनुरूप नीति बनाउन सहयोग गर्दछ ।

- वित्तीय गुरुको व्यवस्था - माथि भने झै ऋण दिएर मात्र विकास हुँदैन । ऋण उच्च प्रतिफल दिने ठाउमा प्रयोग भयो भने मात्र विकास हुने हो । देश राम्ररी बनेन भनेर चिन्ता गर्ने, देशलाई योगदान गर्न चाहने देशभित्र र बाहिर सक्षम व्यक्ति तथा संस्थाको सङ्ख्या ठुलो छ । देशको आर्थिक विकासका लागि ७५३ पालिकामा उच्च मूल्य थप्न सक्ने (High Value Addition) वस्तु तथा सेवाका ठुलासाना उद्योग/व्यवसायहरू खोल्नु जरुरी छ । यसका लागि नगरपालिका तथा गाउँपालिका सङ्घ/महासङ्घसँगको समन्वयमा नेपाल राष्ट बैंकले इच्छुक पालिकाको लागि सफल संस्थाहरू तथा व्यक्तिहरू छान्ने : १ व्यवसायी, १ एनआरएन र १ पूर्व बैंकर । यस्ता व्यक्तिहरूलाई मासिक निश्चित रकम खान बस्न यातायातको व्यवस्था सम्बन्धित पालिका तथा राष्ट्र बैंकले ५०-५० प्रतिशत गर्ने (यी व्यक्तिहरू तथा संस्थाहरू योगदानका लागि लालायित हुने हुनाले सो खर्चसमेत आफै गर्न सक्नुहुन्छ) । पालिकाले यी व्यक्तिहरूको सदुपयोग गर्न सके पालिकामा राम्रो व्यवसायको पहिचान, वित्तीय व्यवस्थापन र सफल सञ्चालन हुन गई पालिकाको मुहार नै परिवर्तन हुनसक्दछ ।

- प्रत्येक पालिकामा कम्तीमा एक हप्ताको उद्यमशीलतासहितको वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम प्रत्येक वर्ष सञ्चालन गर्ने । स्थानीय तहमा कार्यरत बैंकको सक्रियतामा स्थानीय तहको सहकार्यमा यो कार्यक्रम गर्नु उपयुक्त हुने ।

- घरजग्गा धितोमा कम र नगदप्रवाहमा बढी जोड दिनेतर्फ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई प्रोत्साहित गर्ने ।

परिच्छेद-६

चौथो एजेण्डा : बैंक तथा वित्तीय संस्था गाभ्ने र प्राप्ति तथा उक्त कार्यपछिका (merger and post merger) समस्याहरूको पहिचान तथा समाधानको सुझावका सम्बन्धमा ।

पृष्ठभूमि तथा समस्याहरू

२०६६ असार मसान्तसम्म आइपुग्दा राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्था (क, ख र ग वर्ग) को सङ्ख्या धेरै भएको र नयाँ लाइसेन्स जारी गर्नेसम्बन्धी नीति पुनर्विचार गर्नुपर्ने निष्कर्षमा पुगेको कुरा आर्थिक वर्ष २०६६/६७ का लागि जारी गरेको मौद्रिक नीतिमा उल्लिखित निम्न व्यवस्थाले देखाउँछः

"बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण र वित्तीय सुदृढीकरणको कार्य चुनौतीपूर्ण बन्दै गएकोप्रति यस बैंक सजग रहेको छ । यसका अतिरिक्त बैंक तथा वित्तीय संस्थामा संस्थागत सुशासन कायम राख्न थप प्रयास गरिनेछ । समस्याग्रस्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका समस्या पहिचान गरी सुधारका लागि पहल गरिनेछ । यसका साथै सर्वसाधारणको निक्षेप र लगानीप्रति गैर-जिम्मेवार बन्ने र बैंकिङजस्तो संवेदनशील क्षेत्रमा वदनियतपूर्वक स्वार्थ राखी संस्थालाई हानी नोक्सानी पुऱ्याउने सम्बन्धित सरोकारवालाहरूलाई समेत कारबाहीको दायरामा ल्याइनेछ ।"

२०६६ असारमा १८१ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्था सञ्चालनमा थिए, जसमध्ये २६ वाणिज्य बैंक, ६३ विकास बैंक, ७७ फाइनान्स कम्पनी र १५ लघुवित्त संस्था रहेका थिए । मौद्रिक नीति जारी भएको एक हप्ताभित्रै २०६६ साउन १५ मा बसेको सञ्चालक समितिको १०७९ औं बैठकको निर्णयानुसार बैंक तथा वित्तीय संस्था संस्थापनासम्बन्धी निवेदन दर्ता स्थगित गरिएको भन्दै राष्ट्र बैंकले निम्न सूचना जारी गऱ्योः

"यस बैंकद्वारा जारी विद्यमान बैंक तथा वित्तीय संस्था संस्थापना एवं वित्तीय कारोबार गर्ने इजाजत पत्रसम्बन्धी नीतिगत एवं प्रक्रियागत व्यवस्था २०६३ मा पुनरावलोकन गर्न आवश्यक देखिएकाले यस सम्बन्धमा अध्ययन गरी प्रतिवेदन प्राप्त नभएसम्मका लागि हाललाई बैंक तथा वित्तीय संस्था संस्थापनाको नयाँ निवेदन दर्ता गर्ने कार्य स्थगित गरिएको छ । तर, चालु आर्थिक वर्षको मौद्रिक नीतिमा व्यवस्था भएबमोजिम 'क', 'ख' र 'ग' वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले विपन्न वर्गमा कर्जा प्रवाह गर्ने प्रयोजनका लागि आफ्नो सहायक कम्पनीका रूपमा छुट्टै 'घ' वर्गको लघुवित्त संस्था संस्थापनाका लागि निवेदन दिएमा त्यस्तो निवेदनको हकमा भने

नियमानुसार कारबाही अगाडि बढाइने व्यहोरासमेत सम्बन्धित सबैंको जानकारीको लागि यो सूचना प्रकाशित गरिएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्था संस्थापना एवं वित्तीय कारोबार गर्ने इजाजतपत्रका लागि यसअघि नै निवेदन दिएकामध्ये चुक्ता पुँजीको ५ प्रतिशत रकम जम्मा गरी सार्वजनिक सूचना प्रकाशित भइसकेका हकमा बाँकी कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइनेछ भने निवेदन दस्तुरसहित आवेदन मात्र पेस गरेकाको हकमा प्रस्तावित बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले यस्तो निवेदन दस्तुर फिर्ता माग गरेमा उक्त रकम फिर्ता गरी निवेदन रद्द गर्ने व्यवस्था गरिएको व्यहोरासमेत जानकारी गराइन्छ ।"

सूचना जारी भएपछि नयाँ संस्था खोल्न निवेदन लिने काम रोकियो । तर, उल्लिखित व्यहोरा पूरा गरेका निवेदक संस्थाहरू सञ्चालनमा आउने क्रम केही समयसम्म जारी रह्यो । आफैले इजाजत दिएका संस्थाहरूलाई जबर्जस्ती बन्द गर्न पनि मिलेन तर कतिपय संस्थामा समस्या यति धेरै बढिसकेको थियो कि बैंकिङ प्रणालीप्रति जनताको विश्वास धराशयी होला कि भन्ने भय थियो । २०६८ वैशाख २५ मा राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई मर्जरमा जान प्रेरित गर्ने गरी विविध सुविधासहित मर्जर विनियमावली ल्यायो । सरकारले पनि मर्जरमा जाने संस्थालाई केही शीर्षकमा कर छुट तथा सहुलियत प्रदान गऱ्यो । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा राष्ट्र बैंकले एक्विजिसन (प्राप्ति) गर्न सहज होस् भनेर विविध सुविधासहित प्राप्ति (एक्विजिसन) विनियमावली पनि ल्यायो ।

२०७२ साउन ७ गते जारी मौद्रिक नीतिको ६९ बुँदा नम्बरमा निम्न व्यवस्था थियो :

"बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको पुँजीगत आधार सुदृढ गरी दीर्घकालीन विकासका लागि आवश्यक पर्ने स्रोत परिचालन गर्न तथा वित्तीय स्थायित्व प्रवर्धन गर्न न्यूनतम चुक्ता पुँजी वृद्धि गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिनेछ । यसअनुसार २०७४ असार मसान्तसम्म चुक्ता पुँजी वृद्धि गरी वाणिज्य बैंकहरूले रु. ८ अर्ब, राष्ट्रिय स्तरका विकास बैंकहरूले रु. २ अर्ब ५० करोड, ४ देखि १० जिल्ला कार्यक्षेत्र भएका विकास बैंकहरूले रु. १ अर्ब २० करोड, १ देखि ३ जिल्ला कार्यक्षेत्र भएका विकास बैंकहरूले रु. ५० करोड तथा राष्ट्रिय स्तरका र ४ देखि १० जिल्ला कार्यक्षेत्र भएका वित्त कम्पनीहरूले रु. ८० करोड एवं १ देखि ३ जिल्ला कार्यक्षेत्र भएका वित्त कम्पनीहरूले रु. ४० करोड रुपैयाँ पुऱ्याउनुपर्ने व्यवस्था गरिनेछ । साथै, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई एक-आपसमा गाभ्न-गाभिन र प्राप्ति गर्न थप प्रोत्साहन गरिनेछ ।"

विगतमा पुँजी बढाउन पर्याप्त समय दिइएको परिप्रेक्ष्यमा २०७२ साउनमा घोषणा गरेर २०७४ असारमै वाणिज्य बैंकहरूले न्यूनतम चुक्ता पुँजी ८ अर्ब रुपैयाँ पुऱ्याउनु भन्ने निर्देशन अनपेक्षित थियो । २०७२ साउन २१ गते राष्ट्र बैंकले जारी गरेको परिपत्रअनुसार २०७४ असारभित्र निम्नानुसार न्यूनतम चुक्ता पुँजी पुऱ्याउनुपर्ने थियो :

वाणिज्य बैंक	२ अर्बबाट ८ अर्ब रुपैयाँ अर्थात् ३०० प्रतिशतले बढाउनुपर्ने ।
राष्ट्रिय स्तरका विकास बैंक	६४ करोडबाट २ अर्ब ५० करोड रुपैयाँ अर्थात् २९० प्रतिशतले बढाउनुपर्ने ।
राष्ट्रिय स्तरका वित्त कम्पनी	३० करोडबाट ८० करोड रुपैयाँ अर्थात् १६६ प्रतिशतले बढाउनुपर्ने ।

१ करोड चुक्ता पुँजीमा काम गरिरहेका १ जिल्ले फाइनान्स कम्पनीले ४० करोड र विकास बैंकले ५० करोड चुक्ता पुँजी २ वर्षभित्र पुऱ्याउनुपर्ने महत्वाकाङ्क्षी नीति आयो । न्यूनतम चुक्ता पुँजी नपुऱ्याउने बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई निक्षेप सङ्कलन तथा कर्जा प्रवाहसमेत गर्न नपाउने भनेर परिपत्रमा स्पष्ट उल्लेख गरिएको थियो ।

तालिका ७ : बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सङ्ख्या

वर्ग	२०४७	२०५७	२०६७	२०६८	२०७२	२०७४	२०७७	२०८१
क	५	१३	२७	३१	३०	२८	२७	२०
ख	२	७	७९	८७	७६	४०	२०	१७
ग	०	४७	७९	७९	४८	२८	२२	१६
जम्मा	**७**	**६७**	**१८५**	**१९७**	**१५४**	**९६**	**६९**	**५४**
घ	०	७	१८	२१	३८	५३	८५	५२
घ सहित जम्मा	**७**	**७४**	**२०३**	**२१८**	**१९२**	**१४९**	**१५४**	**१०६**

हालसम्मको एक्लो पूर्वाधार विकास बैंक नेपाल इन्फ्रास्टक्चर बैंक लिमिटेड पनि कार्यरत छ ।

मर्जर तथा एक्विजिसनले संस्थाहरूको सङ्ख्या घटे पनि बैंक तथा वित्तीय संस्था गाउँगाउँ पुगेकाले वित्तीय पहुँच थप बढेको देखिन्छ । सम्भावनाको तुलनामा नेपालको आर्थिक विकास एकदमै सुस्त भएकाले अब आवश्यकता छ, विद्यालयदेखि नै उद्यमशीलता तथा वित्तीय शिक्षामा ध्यान दिने र प्रत्येक पालिकामा (क्रमशः वडामा पनि) बैंकर तथा व्यवसायी सम्मिलित समिति गठन गरी इमानदारीसाथ आर्थिक विकासमा लाग्ने ।

उच्च पुँजीवृद्धिको नीति आएपछि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले मर्जर तथा एक्विजिसनका लागि हतारिएर पार्टनर खोज्नु पऱ्यो । मर्जर तथा एक्विजिसन हतारिएर हैन, सतर्कतासाथ गर्नुपर्ने

विषय हो । यसमा सञ्चालन, सफ्टवेयर, प्रडक्ट आदिको एकीकरणको अलावा मानव संसाधन (सञ्चालक समितिदेखि तल्लो तहसम्मको) को संयोजन गर्नुपर्ने हुन्छ । जुन संस्थाहरूले यी सबै पक्षमा ध्यान दिए, ती संस्थाहरू तुलनात्मक रूपमा सफल भएका छन् । हाल मर्जर भएका भन्दा नभएका अधिकांश संस्थाहरूको समग्र कार्यसम्पादन राम्रो देखिन्छ ।

मूल समस्या : मानव संशाधन संयोजन र मर्जर तथा एक्विजिसनपश्चात् कम सिनर्जी

समाधानका उपायहरू :

१. सञ्चालक समितिको अध्यक्ष तथा प्रमुख कार्यकारी अधिकृत नयाँ व्यक्ति चयन गर्दा मर्जरपछि पनि राम्रो हुन सक्ने देखिएकाले संस्थाहरूलाई सोबारेमा अध्ययन गर्न सुझाव दिने ।

२. नयाँ संस्थामा समान तहमा काम गर्ने कर्मचारीहरूको पारिश्रमिक निश्चित अवधिभित्रमा समान बनाउन सुझाव दिने ।

३. संस्थाहरूले प्रशस्त समय लिएर मर्जरको निर्णय गर्ने ।

४. मर्जर तथा एक्विजिसनमा जाने सम्बन्धित संस्थाहरूले नै स्वाप रेसिओलगायत सम्पूर्ण प्रक्रियाको बारेमा प्रचलित कानुनअनुसार निर्णय गर्न सक्ने अधिकार प्रदान गर्ने ।

५. राष्ट्र बैंकले सो प्रक्रिया चाँडो सम्पन्न गर्न सहजीकरण गर्ने । मर्जर तथा एक्विजिसनमा जाने संस्थाहरूले नेपाल राष्ट्र बैंकको कार्यबोझ घटाउनसमेत सहयोग गर्ने हुनाले नेपाल सरकारसँग समन्वय गरी कम्तीमा २ वर्षको आयकर घटाउन पहल गर्ने तर प्रणालीमा जोखिम थप्ने कुनै पनि सुविधा नदिने ।

परिच्छेद-७

पाँचौ एजण्डाः ग्रे लिष्टबाट हटाउन केन्द्रीय बैंकले खेल्नुपर्ने भूमिका सम्बन्धमा

पृष्ठभूमि तथा समस्याहरू

नेपालले सन् २००२ मा Financial Action Task Force (FATF)-Style Regional Body (FSRB), the Asia Pacific Group on Money Laundering (APG) को सदस्यता प्राप्त गरी सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारणका लागि आवश्यक कानुनी तथा नीतिगत आवश्यकता बोध गरी सोसम्बन्धी कार्यहरू प्रारम्भ गरेको पाइन्छ। FATF का मापदण्डहरू सम्पूर्ण देशहरूले परिपालना गर्दै जाने मात्र नभई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घसंस्था जस्तैः World Bank, IMF ले समेत यसका मूल्य मान्यतालाई अनुमोदन गरेको पाइन्छ। सोअनुसार नेपालको सन् २००५, सन् २०१० र सन् २०२३ मा गरी तीन पटक यस प्रणालीको कानुनी र व्यावहारिक अवस्था यकिन गर्न पारस्परिक मूल्याङ्कन समेत सम्पन्न गरिसकेको छ । सन् २०१२ मा परिवर्तन भएको FATF का पारस्परिक मूल्याङ्कन (Mutual Evaluation) पद्धतिले देशको कानुनी तथा संरचनागत अवस्था (Technical Compliance) मात्र यकिन नगरी सोको कार्यान्वयन अवस्थासमेत मूल्याङ्कन गर्ने गरेको छ।

नेपालले मूल्याङ्कनमा प्राप्त गरेको Rating Status केलाउँदा कानुनी तथा संस्थागत (Technical Compliance) विषयमा उल्लेखनीय प्रगति गरेको पाइन्छ।

तालिका ८ : नेपालले मूल्याङ्कनमा प्राप्त गरेको Rating Status

Ratings/Year	2005	2011	2023
Compliant	0	1	5
Largely Compliant	4	3	16
Partially Compliant	8	10	16
Non-Compliant	33	33	3
Not Applicable	3	2	0
Total	**48**	**49**	**40**

सन् २०२३ को पारस्परिक मूल्याङ्कनपश्चात् सन् २०२४ को Follow Up Report मा थप स्तरोन्नति भई हालको Rating Status देहायबमोजिम रहेको छः

तालिका ९ : हालको Rating Status

Ratings/Year	2024
Compliant	5
Largely Compliant	23
Partially Compliant	11
Non-Compliant	1
Not Applicable	0
Total	**40**

सन् २०१२ मा परिवर्तन भएको FATF को पारस्परिक मूल्याङ्कन पद्धतिअनुसार नेपालको तेस्रो पारस्परिक मूल्याङ्कनमा कानुन कार्यान्वयनको प्रभावकारितासमेत मूल्याङ्कन भएको र सोको Rating Status देहायबमोजिम रहेको छः

तालिका १० : कानुनको कार्यान्वयनको प्रभावकारितामा प्राप्त गरेको Rating Status

Ratings\ Year	2023
High	0
Substantial	0
Medium	4
Low	7
Total	**11**

उल्लिखित रेटिङ अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुसार सन्तोषजनक नरहेको साथै, नेपालको पारस्परिक मूल्याङ्कन प्रतिवेदन प्रकाशनपश्चात् प्राप्त एक वर्षको Observation Period मा समेत थप प्रभावकारिता प्रदर्शन गर्न नसक्दा २१ फेब्रुअरी २०२५ मा नेपाललाई FATF ले Countries under Increased Monitoring अर्थात् Grey List मा वर्गीकरण गरेको छ । यसरी वर्गीकरण गरे पश्चात् नेपालले प्राप्त गरेको FATF को कार्ययोजनामा देहायका कार्यहरू गर्न आवश्यक भनी औंल्याइएको छः

१. सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारणका विषयको बुझाइमा सुधार गर्नुपर्ने ।

२. वाणिज्य बैंक, उच्च जोखिमका सहकारी संस्था, क्यासिनो, बहुमूल्य धातु व्यवसायी तथा घरजग्गाको क्षेत्रमा नियमनकारी निकायहरूले जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षण प्रणालीको सुधार गर्नुपर्ने ।

३. गैर कानुनी हुण्डी कारोबार गर्ने व्यक्ति पहिचान गरी कारबाही गर्नुपर्ने ।

४. सम्पत्ति शुद्धीकरणको अनुसन्धानका लागि अनुसन्धानकारी निकायहरूको क्षमता अभिवृद्धि गरी समन्वय बढाउने ।

५. सम्पत्ति शुद्धीकरणको अनुसन्धान तथा अभियोजनमा सुधार गर्नुपर्ने ।

६. कसुरजन्य सम्पत्ति, कोष तथा साधनको पहिचान, रोक्का, नियन्त्रण तथा जफत गर्ने विषयमा प्रभावकारिता प्रदर्शन गर्नुपर्ने ।

७. लक्षित वित्तीय कारवाहीसम्बन्धी कानुनी कमजोरीहरूलाई कानुनी परिमार्जनसहित सम्बोधन गर्नुपर्ने ।

Technical Compliance को अवस्था :

सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापका सम्बन्धमा विभिन्न वित्तीय तथा गैर वित्तीय क्षेत्रका सुपरिवेक्षकीय (बैंकिङ्ग क्षेत्रसमेत) विषय तथा विभिन्न सूचक संस्थाले अपनाउने निरोधात्मक उपायहरू (Preventive measures) सम्बन्धी कानुनी तथा कार्यान्वयनतर्फको रेटिङ देहायबमोजिम रहेको:

तालिका ११ : कानुनी तथा कार्यान्वयनतर्फको रेटिङको अवस्था

Technical Compliance		
	Name of Recommendation/IO and Number	**Rating**
Preventive Measures	#9- Financial Institution Secrecy Laws	Largely Compliant
	#10- Customer Due Diligence	Largely Compliant
	#11- Record Keeping	Compliant
	#12- Politically Exposed Persons	Largely Compliant
	#13- Correspondent Banking	Largely Compliant
	#14- Money or Value Transfer Services	Largely Compliant
	#15- New Technologies	Partially Compliant
	#16- Wire Transfers	Largely Compliant
	#17- Reliance on Third Parties	Largely Compliant
	#18- Internal Controls and Foreign Branches and Subsidiaries	Largely Compliant
	#19- Higher risk countries	Largely Compliant
	#20- Reporting of Suspicious Transactions	Compliant
	#21- Tipping-off and Confidentiality	Compliant
	#22- DNFBPs- Customer Due Diligence	Largely Compliant
	#23- DNFBPs- Other Measures	Largely Compliant
	#26- Regulation and Supervision of Financial	Partially Compliant

Supervision	Institutions	
	#27- Power of Supervisors	Compliant
	#28- Regulation and Supervision of DNFBPs	Partially Compliant
	#34- Guidance and feedback	Partially Compliant
	#35- Sanctions	Largely Compliant
	#35- Sanctions	Largely Compliant
Effectiveness of Implementation		
Preventive Measures	Immediate Outcome 4	Low level of effectiveness
Supervision	Immediate Outcome 3	Low level of effectiveness

उल्लिखित रेटिङका आधारमा विभिन्न सूचक संस्था (reporting entities) ले अपनाउने निरोधात्मक उपायहरूको सम्बन्धमा कानुनी एवं नीतिगत संरचना सन्तोषजनक देखिन्छ तर अवलम्बन गरिएका निरोधात्मक उपायहरूको प्रभावकारिता कम रहेको देखिन्छ । साथै, वित्तीय तथा गैर वित्तीय क्षेत्रका सुपरिवेक्षकीय (बैंकिङ क्षेत्रसमेत) विषयका सम्बन्धमा कानुनी एवं नीतिगत संरचना तथा कार्यान्वयनको प्रभावकारिता कमजोर रहेको देखिन्छ ।

नेपाललाई Increased Monitoring अर्थात Grey List बाट हटाउन बैंकिङ क्षेत्रले खेल्नुपर्ने भूमिका :

समाधानका उपायहरू

सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन, २०६४ को पाँचौ संशोधनले साबिक नेपाल राष्ट्र बैंकअन्तर्गत रहेको वित्तीय जानकारी इकाईलाई छुट्टै स्वतन्त्र इकाइको रूपमा विकास गर्न खोजेको छ । यस अनुसार नेपाल राष्ट्र बैंकको जिम्मेवारी यसबाट सामान्यतया केही बाहिर भए पनि यसका आफ्नै जिम्मेवारी र थप सशक्त बनाई ग्रेलिष्टबाट नेपाललाई शीघ्र हटाउन विशेष भूमिका खेल्नु पर्नेछ । मुद्रा निर्मलीकरणको मुख्य तत्व नै भुक्तानी अर्थात् रकमसँग सम्बन्धित छ । तसर्थ यस विषयलाई दृष्टिगत गरी बैंकिङ क्षेत्रबाट सम्पादन गरिनुपर्ने केही महत्वपूर्ण कार्यहरू देहायबमोजिम छन्:

१. ग्रे लिष्टबाट बाहिरिने शीघ्र सुधारात्मक क्रियाकलापको विस्तृतीकरण, २०८२ बमोजिम नेपाल राष्ट्र बैंकले गर्नु गराउनुपर्ने कार्यहरू तोकिएको समयअगावै सम्पन्न गरी अग्रणी भूमिका निर्वाह गर्न आर्थिक, संस्थागत र नीतिगत व्यवस्था एक महिनाभित्र सम्पन्न गर्ने ।

२. सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणको समग्र नियमन सुपरिवेक्षण प्रणालीलाई सकारात्मक प्रभाव पार्ने, सरकारी लागत कम रहने, कम सरकारी लागतमा स्वतन्त्र र AML Professional नेपाली विज्ञलाई सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन, २०६४ को दफा ३५ङ देखि ३५झ. बमोजिम परिपालना परीक्षकको रूपमा कार्य गर्न वित्तीय जानकारी इकाइबाट तीन महिनाभित्र सूचीकृत गरी त्यस्ता विज्ञबाट परिपालना परीक्षण गराउने र सोउपर निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण हुने व्यवस्था यसै वर्षदेखि गर्ने । यसबाट नियमनकारी निकायको दुई तिहाई काम र लागत कम हुने र सदाका लागि देशमा नेपाली विज्ञ उत्पादन हुने ।

३. जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षण प्रणाली अवलम्बन गरी सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन, २०६४ को दफा ७फ. को कार्यान्वयनमा साधन स्रोत परिचालन गरी नेपाल जोखिममा आधारित भएर सूचक संस्थाउपर प्रभावकारी, अनुपातिक र निरुत्साहनात्मक कारवाही गर्न सक्षम छ भनी स्थापित आगामी ६ महिनाभित्र गरिसक्ने ।

४. वित्तीय जानकारी इकाइको संरचना सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन, २०६४ को दफा ९ बमोजिम स्वीकृत हुन आवश्यक समन्वय गर्ने र बढीभन्दा बढी सूचक संस्थालाई goAML को दायरामा ल्याउन साधन स्रोत र व्यवस्थापन केन्द्रित गर्ने ।

५. मौजुदा कानुन र सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्ककारी कार्यमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीति तथा कार्ययोजना (२०८१-२०८६) बमोजिम नेपाल राष्ट्र बैंकले गर्नु गराउनुपर्ने कार्यहरू तोकिएको समयअगावै सम्पन्न गरी अग्रणी भूमिका निर्वाह गर्ने ।

६. FATF बाट प्राप्त कार्ययोजना तथा नेपालको पारस्परिक मूल्याङ्कन प्रतिवेदन तथा Follow Up Report का आधारमा वित्तीय क्षेत्रले सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापका विषयमा थप प्रभावकारी कार्यहरू सम्पन्न गर्नुपर्ने देखिएको छ । नेपालको चौंथो पारस्परिक मूल्याङ्कन सन् २०३० मा हुने तय भएको छ ।

७. अतः FATF को आगामी चरणको पारस्परिक मूल्याङ्कनमा आधारभूत आवश्यकताहरू थप भएको सन्दर्भमा बैंकिङ क्षेत्रले Forward Looking Approach मा कार्यहरू गर्नुपर्ने टड्कारो महसुस गरिएको छ ।

बैंकिङ क्षेत्रअन्तर्गत केन्द्रीय बैंकको भूमिका :

१. बैकिङ्ग क्षेत्र तथा केन्द्रीय बैंकको नियामकीय क्षेत्राधिकारभित्र रहेका सम्पूर्ण क्षेत्रको सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धमा क्षेत्रगत जोखिम मूल्याङ्कन (Sectoral Risk Assessment-SRA) मा अपरिहार्य छ । सन् २०१५ देखि २०१८ सम्मको तथ्याङ्क प्रयोग गरी तयार गरिएको राष्ट्रिय जोखिम मूल्याङ्कन २०२० (National Risk Assessment – NRA 2020) ले वित्तीय क्षेत्रका सबै उपक्षेत्रहरू नसमेटेको तथा Covid पछि अन्तर्राष्ट्रिय जगत्मै विद्युतीय भुक्तानीमा बढोत्तरी भएको परिप्रेक्ष्यमा जोखिमका परिवर्तित आयामहरू समेटी जोखिम मूल्याङ्कन सम्पन्न गर्न आवश्यक छ ।

२. जोखिमको सामूहिक तथा समान बुझाई कायम गर्नका लागि विभिन्न प्रकाशन तथा कार्यक्रमहरू आयोजना गरी सम्बद्ध सरोकारवाला व्यक्ति तथा निकायमा उल्लिखित जोखिम मूल्याङ्कनअनुरूप जोखिमको बुझाई सम्प्रेषण गर्न आवश्यक छ । बैंक तथा वित्तीय संस्था एवं अन्य इजाजतप्राप्त संस्थालाई आफ्नो बजेटको प्रयोग गरी यससम्बन्धी कार्यमा लाग्न निर्देशन दिन जरुरी देखिन्छ ।

३. नेपालको पारस्परिक मूल्याङ्कन प्रतिवेदनमा मिति २०७९ माघ १ गतेदेखि नेपाल राष्ट्र बैंकमा स्थापना गरिएको सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण सुपरिवेक्षण महाशाखाले वाणिज्य बैंकहरूमा गरेका सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धी विशिष्टीकृत सुपरिवेक्षकीय कार्यहरू सराहनीय भनी प्रशंसा गरेको पाइएकाले यस महाशाखालाई स्तरोन्नति गरी विभागको रूपमा सञ्चालनमा ल्याउने । सबै सुपरिवेक्षकको तालिम तथा क्षमता अभिवृद्धि सुनिश्चित गर्ने । साथै, जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षणलाई थप परिष्कृत बनाउँदै सो कार्यलाई निरन्तरता दिने ।

४. नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन तथा सहकारी ऐनमा भएका पछिल्ला संशोधनले नेपाल राष्ट्र बैंकले सहकारी संस्थाहरूको सुपरिवेक्षण गर्न सक्ने दायरा तथा भूमिका थप गरेको सन्दर्भमा उक्त क्षेत्रमा सुपरिवेक्षकीय प्रविधि हस्तान्तरण (Supervisory Technology Transfer) गरी सहकारी नियमन प्राधिकरणलाई जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षण प्रारम्भ गर्न सघाउन जरुरी छ ।

५. व्यापारको माध्यमबाट हुन सक्ने सम्पत्ति शुद्धीकरण (Trade Based Money Laundering) को पहिचान तथा निरोधात्मक उपायका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट प्राप्त गर्ने Trade तथ्याङ्कको एकीकृत database बनाई सोमा बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई Tiered access उपलब्ध गराउन आवश्यक छ ।

६. न्यून वा अधिक विजकीकरण, हुण्डी, क्रिप्टो, अनलाइन गेमिङ एवं व्यावसायिक कारोबार संस्थागत खाताभन्दा बाहिरबाट हुने अवस्थाको सम्भावनाबारे अध्ययन गर्न सम्बन्धित मन्त्रालय एवं सरोकारवाला निकायहरूसँग समन्वय गरी जोखिम न्यूनीकरणका उपायहरू अवलम्बन गर्न आवश्यक छ ।

७. नेपाल प्रहरीसँगको समन्वयमा बैंक तथा वित्तीय संस्था एवं भुक्तानी सेवा प्रदायक तथा प्रणालीसम्बन्धी संस्थाहरूमा रहेको खाता रोक्का फुकुवाको लागि ढाँचामा एकरूपता ल्याई Online System को माध्यमबाट Real Time मा सूचना प्रवाह हुने प्रणालीको विकास गर्न आवश्यक छ ।

८. कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयसँगको समन्वयमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई आवश्यक विवरण (जस्तै सेयर लगत, वास्तविक धनीको विवरण, कम्पनीको सक्रिय अवस्थाको यकीन, प्रबन्धपत्र, नियमावली) को Real Time Data मा Access प्रदान गर्न आवश्यक छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाको भूमिका

१. केन्द्रीय बैंकले तयार गर्ने क्षेत्रगत जोखिम मूल्याङ्कनमा सक्रिय सहभागिता जनाई आफ्नो संस्थाको सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धी संस्थागत जोखिम मूल्याङ्कनलाई थप परिष्कृत गर्दै जोखिम न्यूनीकरणका उपायहरू अवलम्बन गर्न आवश्यक छ ।

२. अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा नै बैंकिङ क्षेत्रको दायरा तथा आकार फराकिलो हुने तथा अन्य वित्तीय क्षेत्र तथा गैर वित्तीय क्षेत्रसँग प्रत्यक्ष कारोबार हुने हुँदा यस क्षेत्रले उच्च जोखिमका क्षेत्रहरू पहिचान गरी गाम्भीर्यका आधारमा निरोधात्मक उपायहरू अवलम्बन गर्न आवश्यक छ । अन्य क्षेत्रका कारोबारहरूसमेत यस क्षेत्रमा आई ठोक्किने हुँदा थप सतर्कता अपनाउने अपेक्षा रहन्छ ।

३. सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारणका लागि आवश्यक थप Softwares तथा tools (साधन स्रोत) हरू खरिद तथा खोज गरी सोको प्रभावकारी प्रयोग गर्न आवश्यक छ ।

उपर्युक्त विषयहरूले मूर्तरूप पाउन अन्य क्षेत्रको सहयोग

१. नेपाल प्रहरी लगायत अन्य अनुसन्धानकारी निकायसँगको समन्वयमा सूचक संस्थामा रहेका खाता रोक्का फुकुवा (कसुरजन्य सम्पत्ति, कोष तथा साधनको पहिचान, रोक्का, नियन्त्रण तथा जफतका लागि समेत) को लागि ढाँचामा एकरूपता ल्याई System को माध्यमबाट Real Time सूचना प्रवाह हुने उपाय अवलम्बन गरी आर्थिक अपराध न्यूनीकरण गर्ने संयन्त्र बनाई काम गर्नुपर्ने ।

२. कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयजस्ता कानुनी व्यक्तिको दर्ता गर्ने निकायसँगको समन्वयमा सूचक संस्थाहरूलाई आवश्यक विवरण (जस्तै सेयर लगत, वास्तविक धनीको विवरण, कम्पनीको सक्रिय अवस्थाको यकीन, प्रबन्धपत्र, नियमावली) मा पहुँच उपलब्ध गराउनुपर्ने ।

३. नेपाल प्रहरीलगायत अन्य अनुसन्धानकारी निकायसँगको समन्वयमा आपराधिक पृष्ठभूमि भएका व्यक्तिहरूको एकीकृत विवरणमा नियमनकारी निकायको पहुँच कायम गरी प्रभावकारी Fit and Proper Test लागू गर्नुपर्ने ।

४. गृह मन्त्रालयले प्रारम्भिक रूपमा सञ्चालनमा ल्याएको Web Based Portal को माध्यमबाट लक्षित वित्तीय कारबाहीको सूचना वित्तीय तथा गैर वित्तीय संस्थामा तुरुन्त उपलब्ध हुने प्रक्रियालाई छिटो सम्पन्न गर्न आवश्यक छ ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारणको विषय एक क्षेत्रसँग मात्र सम्बन्धित नभई अर्थतन्त्र एवम् सुशासनका विभिन्न पक्षहरू जोडिने भएको हुँदा यस क्षेत्रमा आवश्यक प्रभावकारिता हासिल गर्न सम्बन्धित सबै सरोकारवाला निकायहरूबीच आपसी सहयोग र समन्वय अत्यन्त आवश्यक विषय हो । साथै, यस विषयलाई एक छुट्टै विधाको रूपमा बुझाई कायम हुँदै आएकोमा हाल सरोकारवाला निकायहरूले सम्पन्न गर्दै आएका कार्यहरूमा थप सहायक कार्यको रूपमा रहेको र यस विषयलाई तदर्थ कार्य नठानी नियमित कार्यका रूपमा संस्थागत गरी निरन्तरता दिन अपरिहार्य छ ।

परिच्छेद- ८

छैटौं एजेण्डा : पुँजीबजार विकासमा केन्द्रीय बैंकको समन्वयात्मक भूमिका सम्बन्धमा

पृष्ठभूमि तथा समस्याहरू

अर्थतन्त्रका चार आयामहरू (वास्तविक, सरकारी वित्त, वित्तीय र बाह्य)मा पुँजीबजार वित्तीय क्षेत्रको महत्वपूर्ण अवयव मानिन्छ । पुँजीबजार अर्थतन्त्रको एक अवयब भए तापनि अर्थतन्त्र र पुँजीबजार एक अर्काका पूरकको रूपमा रहेका छन् । आधुनिक अर्थतन्त्रको विकाससँगै पुँजीबजारको पनि विकास हुँदै जान्छ भने अर्थतन्त्रको विकास क्रममा पुँजीबजारको भूमिका महत्वपूर्ण रहेको हुन्छ । आर्थिक विकासको लागि पुँजी परिचालन गर्ने महत्वपूर्ण माध्यमको रूपमा रहेको पुँजीबजारको महत्व र विकास मुलुकको विकासँगै अगाडि बढेको देखिन्छ । हाल पुँजीबजार (नेप्से परिसूचक) अर्थतन्त्रको अवस्थाको ऐनाको रूपमा लिई अर्थतन्त्रको महत्वपूर्ण क्षेत्रको रूपमा काम गरिरहेको छ । यसमा वास्तविक क्षेत्र प्रवेश गराई यस ऐनालाई थप यथार्थवादी बनाउन आवश्यक छ ।

धितोपत्र बजार/पुँजीबजारको प्राथमिक बजारको विकास नेपालमा १९९४ सालमा आरम्भ भए तापनि निष्कासित सेयरको कारोवार गर्ने दोस्रो बजारको खास संस्थागत विकास आर्थिक उदारीकरणको नीति अवलम्बन गरेपश्चात् २०५० सालमा पुँजीबजारको निमायक निकायको रूपमा नेपाल धितोपत्र बोर्ड (सेबोन)को साथसाथै दोस्रो बजार सञ्चालकको रूपमा नेपाल स्टक एक्स्चेन्ज लिमिटेड (नेप्से) को स्थापनासँगै भएको हो । यसरी विगत तीन दशकभन्दा बढी अवधिमा देशको आर्थिक विकाससँगै पुँजीबजारको महत्व र विकास पनि केही अगाडि बढ्दै गई विगत १०/१२ वर्षमा यो बजार आधुनिकीकरण भई अगाडि बढिरहेको देखिन्छ ।

पुँजीबजारको सङ्ख्यात्मक तथा गुणात्मक आकार

नेपालको पुँजीबजारले सङ्ख्यात्मक तथा गुणात्मक दुवै हिसाबले उल्लेख्य विकास गरेको छ भन्नु अत्युक्ति नहोला । हालसाल ६७ लाख सेयर लगानीकर्ताहरूले डिम्याट खाता खोलिसकेका छन् जनसङ्ख्याको करिव २३ प्रतिशतले सेवा पाएका छन् । त्यस्तै ५८ लाखले मेरो सेयर खातामा दर्ता भई करिव २७ लाख अनलाइन लगानीकर्ता पुगिसकेका छन् । पहिले प्राथमिक बजारको आइपिओ प्रक्रिया पालना गर्न छ महिना लाग्नेमा हाल आश्वा प्रणालीमार्फत दुई हप्तामा सिद्धिन्छ भने टिप्लस ३ र अनलाइन कारोवारले बजार आधुनिकीकरण भइसकेको स्थिति छ । प्राथमिक बजार

मार्फत रु.९ खर्ब सेयरपुँजी र करिव दुई खर्ब ऋणपत्र परिचालन गरी आर्थिक विकासको लागि पुँजी परिचालन गरिसकेको छ ।

नेपाल स्टक एक्स्चेञ्ज (नेप्से) र सिडिएससी बाहेक, क्रेडिट रेटिङ कम्पनी ३, बैंक वित्तीय संस्था, वीमा कम्पनीसहित सूचीकृत संस्थाहरू २७१, धितोपत्र डिलर २, धितोपत्र दलाल व्यवसायी ९०, मर्चेन्ट बैंक ३१, निक्षेप सदस्य ११९, आस्वा सदस्य संस्था ४३ र योग्य संस्थागत लगानीकता १५० सहित बजार सहभागी ७४७ पुगिसकेको अवस्था छ भने दैनिक कारोबार रु.३२ अर्ब र नेप्से परिसूचक ३२०० पुगी बजार पुँजीकरण करिव कुल गार्हस्थ्य उत्पादन बराबरसमेत पुगिसकेको थियो तर यसमा विगत केही वर्षदेखि धेरै अस्थिरता देखिइरहेको छ । दोस्रो बजार कारोवारबाट वार्षिक करिब रु.१६ अर्ब (आ.व. २०७७/७८ मा) र चालु आ.व. २०८१/८२ को १० महिनासम्म रु.१४ अर्ब पुँजीगत लाभकर नाघिसकेको छ । यो बजार बृहत्तर क्षेत्र बन्दै गइरहेको छ । मुख्यगरी सेयर लगानीकर्ता, बजार सहभागी, प्राविधिक क्षमता, अस्थिर नियमन र बजार यसका मुख्य चुनौती रहेका छन् । यसमा संलग्न सम्बन्धित तालिकाहरूले यससम्बन्धी विकास र सम्बन्धलाई देखाउने छ ।

दक्षिण एसियामा नेपालको पुँजीबजारः

- २०७२ माघदेखि पूर्णरूपमा अभौतिक धितोपत्रको मात्र कारोवार प्रारम्भ भई धितोपत्रको दोस्रो बजार पूर्ण स्वचालित भएको साथै २०७५ सालदेखि दोस्रो बजारमा सेयर कारोबार अनलाइन गर्न पाउने व्यवस्था भएको ।
- नेपालको पुँजीबजारलाई अन्तर्राष्ट्रियकरण मान्यताप्राप्त बनाउने जुलाई २०१६ मा पुँजीबजार सम्बन्धी नियामक निकायहरूको अन्तर्राष्ट्रिय सङ्गठन-IOSCO (Internatonal Organization of Commissions) को सदस्यता र जुन २०१६ मा अन्तर्राष्ट्रिय नेटवर्किङ संस्था-ANNA (Association of National Numbering Agency) को सदस्यता प्राप्त गरी अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा मान्यता प्राप्त ।
- यी कार्यहरू भएका साथै पूर्वाधार, बजार पुँजीकरण, कारोवार रकम, सूचीकृत कम्पनीको सङ्ख्या र नियमन विकासको आधारमा बजारले आफ्नो स्थान लिएको ।
- ६७ लाख सेयर लगानीकर्ताहरू डिम्याट खाता खोली जनसङ्ख्याको करिब २३ प्रतिशतले सेवा पाएका छन् ।

- यीसहित अन्य परिमाणात्मक र गुणात्मक परिसूकहरूले नेपालको पुँजीबजार हालसाल दक्षिण एसियामा भारत, पाकिस्तान, बङ्गलादेशपछि श्रीलङ्काअघि चौथो स्थानमा पुगिसकेको छ ।

बजार विकास र सञ्चालनका मुख्य कारक तत्वहरू : बजार विकास, सेबोन र नेपाल राष्ट्र बैंकको नीति :

दोस्रो बजार सञ्चालक नेप्से स्थापनार्थ नेपाल सरकारले ५८ प्रतिशत, नेपाल राष्ट्र बैंकले ३४ प्रतिशत, एनआइडिसीले करिव ७ र ब्रोकरले १ प्रतिशत सेयर स्वामित्व लिई स्थापनामा योगदान गरेका छन् । नेपाल राष्ट्र बैंकले नेप्सेमा दुई सञ्चालकको प्रतिनिधित्व सुरुदेखि गरेकोमा यसको सेयर संरचना १० प्रतिशतमा घटाइए तापनि अझै दुई जनाले नै प्रतिनिधित्व गरिरहेका छन् जसमा स्वार्थ बाझिन्छ किनकि यसको मुख्य नियामक सेबोनको स्थापना वर्ष २०५० देखि नै सञ्चालक समितिमा प्रतिनिधित्व गरिरहेको छ । सुरुमा बजार राम्रो विकास नभैसकेको अवस्थामा नेप्सेमा प्रतिनिधित्व हुनु उपयुक्त नै भए तापनि नियामक र नियमन गरिने दुबै संस्थामा प्रतिनिधित्व गराउँदा अब बजार विकास भैसकेको अवस्थामा स्वार्थ बाझिने देखिन्छ ।

२०५० को दशकमा बजार विकासको क्रममा Open Cry सिष्टममा आधारित कारोबारको सुरुआतसहित केही पूर्वाधार तयार गरियो जसमा सरकार, सेबोन र नेप्सेको योगदान रहेको छ । २०६० सालको दशकमा नेप्सेमा आधुनिक Automated Trading System विकास, नेप्से र ब्रोकरबीच इन्टरनेट कारोबार र सर्किटब्रेकर सिष्टमको सुरुआत इत्यादिले गर्दा २०५० सालमा सुरु गरिएको नेप्से परिसूचक २०६५ सालमा ऐतिहासिक रूपमा ११७५ पुगेको थियो । त्यस बेलासम्म ने.रा.बैंक वा मौद्रिक नीतिको खासै प्रभाव थिएन तर सरकारको नीतिगत अस्थिरता (सेयर बजारलाई जुवा घर भनी कम महत्व दिँदा) को प्रभाव २०६० को पूर्वाद्धमा रहेको थियो । तर २०७३ सालमा दोस्रो बजारमा कारोबारको अतिरिक्त सेयर स्वामित्व र राफसाफसहितको फुल अटोमेशन भएपश्चात् बजारले फड्को मार्दै नेप्से परिसूचक पहिलो पटक १८०० अङ्क नाघ्न पुगेको थियो । २०७० को पूर्वाद्धदेखि नै नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंकलाई ब्रोकर लाइसेन्स दिने सम्बन्धी, सेयर कर्जा इत्यदिबाट केही हस्तक्षेपको सुरुआत गरेको थियो । तर २०७० सालको उत्तरार्ध त पूरै मोद्रिक नीतिले सेयरबजारलाई असर गर्ने गरी सेयर कर्जा, जोखिम, पोर्टफोलियो म्यानेजमेण्ट विभिन्न विषयमा नियमनमार्फत बजारलाई अनुकूल प्रतिकूल प्रभाव पारेको देखिन्छ । १८०० अङ्कपछि ३२०० अङ्कसम्म सेयर कर्जाको कारणले पुगेको थियो र सेयर कर्जासहित बैंकबाट गरिने सेयर लगानीसम्बन्धी नियमनमा उथलपुथल गर्दैगर्दा यो

सूचकाङ्क १८०० अङ्कमा समेत झरेको थियो जुन संलग्न तालिकाले देखाउछ । मौद्रिक नीति र नियमनले गर्दा बजार निकै उतारचढावमा गयो भने लगानीकर्ताले लामो आन्दोलन गर्दै गभर्नरको राजिनामा समेत मागेका थिए । बैंकहरू नै यस्तो पोर्टफेलियो म्यानेजमेण्ट गर्न सक्षम हुँदाहुँदा उदार नीतिको मर्म विपरीत सानोतिनो विषयमा त्यसमा पनि अर्को नियामकको क्षेत्रमा समन्वय विना नै यस्तो हस्तक्षेपकारी नियमन सान्दर्भिक होला त ?

समस्याहरू :

बैंकिङ तथा मौद्रिक क्षेत्रको नियामक नेपाल राष्ट्र बैंकले मौद्रिक नीतिमार्फत पुँजीबजारलाई हस्तक्षेप गर्दा धेरै समस्याहरू देखापरेका छन् :

१) बजार विकासको क्रममा पहिले नै स्थापित नियामक निकाय नेपाल राष्ट्र बैंकले सुरुमा विशेष भूमिका निर्वाह गरेको भए तापनि त्यसैका अधारमा अहिले अर्थात् नेप्से स्थापना भएको ३०/३२ वर्षसम्म पनि नियामक सेबोन एक र नेप्सेमा सुरुदेखि नै दुई सञ्चालकको प्रतिनिधित्व गराँउदा ठूलो विचलन र स्वार्थ बाझिने हुन्छ । सेबोनले नेप्सेलाई कारबाही गर्दा नेपाल राष्ट्र बैंकको सञ्चालकलाई कसरी कारबाही गर्ने समस्या देखिन्छ । बोक्सी र झाँक्री दुवै रूप नेपाल राष्ट्र बैंकले लिएपछि गम्भिर समस्या उत्पन्न भएको छ ।

२) सेबोनको सल्लाह र समन्वयबिना हरबखत पुँजीबजारलाई प्रभावित गर्ने नीति ल्याउनु आधारभूत सिद्धान्त र उदारताको विपरीत नीति हो ।

३) बाारम्बार कहिले सेयरकर्जाको सीमा र संरचना परिवर्तन, कहिले जोखिम परिवर्तन, कहिले बैंकको पोर्टफोलियो परिवर्तन गरी कुनै न कुनै हिसाबले पुँजीबजारलाई हस्तक्षेप गरिरहनु अपरिपक्व नियमनलाई इङ्गित गर्दछ । यसरी हस्तक्षेप गरिरहँदा पुँजीबजारको नियामक नै नेपाल राष्ट्र बैंक हो कि जस्तो देखिएको छ । यसबाट नियमन होइन, बैंक र पुँजीबजारमा सुक्ष्म व्यवस्थापन र नियन्त्रण गरेको देखिन्छ जुन दुःखदायी स्थिति हो ।

४) सेयर किन्न दिने तर बेच्न नदिने एवं सानोतिनो विषयमा नियामकले डिक्टेट गर्न खोज्दा व्यवस्थापन क्षमता र विज्ञता भएका बैंकमा यस्तो कार्यले बैंक र जनशक्ति दुवैलाई प्रतिकूल असर गरिरहेको छ ।

५) एक्काइसौं शताब्दीको केन्द्रीय बैंकले अहिलेसम्म यस्तो किसिमको कार्य गर्दा २०४० साल पूर्वको नियन्त्राणात्मक नीतिको झझल्को दिइरहेको छ ।

६) बारम्बारको नियमन परिवर्तनले कतिपय लगानीकर्ताका पोर्टफोलियोमा आन कि तान असर गरी आत्महत्यासमेत गरेका अर्थात् सामाजिक द्वन्द्वमा फसेका उदाहरण छन् ।

समाधानका उपायहरू

पुँजीबजार विकासमा केन्द्रीय बैंकको समन्वयात्मक भूमिकाको सम्बन्धमा एजेण्डा हुनुको अर्थ अहिलेसम्म केन्द्रीय बैंक सहज भूमिकामा छैन भन्ने देखाँउछ । यसमा नियन्त्रणात्मक मानसिकता सहित धेरै समस्याहरू छन् । तसर्थ यसमा सुधार गर्नको लागि दुई मुख्य सुधारका सुझावहरू प्रस्तुत गरिन्छ :

क. तत्काल र अल्पकालीन सुधारका उपायहरू :

केन्द्रीय बैंकले यससम्बन्धी सुधारको कार्य तत्कालै सुरुआत गरी बैंकिङ र पुँजीबजारमा सन्देश दिनु आवश्यक छ । यस क्रममा देहायका सुझावहरू प्रस्तुत गरिन्छः

१) नेपाल राष्ट्र बैंकबाट नेप्सेमा सञ्चालक प्रतिनिधित्व स्वार्थ बाझिने हुनाले हटाउने :

नेपाल राष्ट्र बैंकले नेप्सेमा दुई सञ्चालकको प्रतिनिधित्व सुरुदेखि गराइरहेको छ । यसको सेयर संरचना ३४ प्रतिशतबाट १० प्रतिशतमा घटाइएको साथै नियामक सेबोनको अतिरिक्त बजार सञ्चालकमा पनि प्रतिनिधित्व (अहिले पनि दुई जना) गराइरहेको छ । यसमा स्वार्थ बाझिन्छ किनकि यसको मुख्य नियामक सेबोनको स्थापना वर्ष २०५० देखि नै सञ्चालक समितिमा प्रतिनिधित्व गरिरहेको छ र पुँजीबजार र मुद्राबजारबीच समन्वय गर्न यो प्रतिनिधित्व आवश्यक छ । सुरुमा बजार राम्रो विकास नभैसकेको अवस्थामा नेप्सेमा प्रतिनिधित्व हुनु उचित नै भए तापनि अब बजार विकास भैसकेको अवस्थामा नेप्सेमा प्रतिनिधित्व उचित होइन । सेबोन र नेप्से स्थापना भएको ३२ वर्षपश्चात् पुँजीबजारमा व्यापक परिमाणात्मक र गुणात्मक वृद्धि भई जिडिपीसँग उल्लेख्य अनुपातमा पुगिसक्दा पनि बजार सञ्चालकमा प्रतिनिधित्व गराइरहनु स्वार्थ बाझिने तथा नियामक र उदारीकरणको आधारभूत सिद्धान्त विपरीत छ (नियामक र नियमन गरिने दुवै संस्थामा प्रतिनिधित्व गराउँदा) । नेप्सेको सञ्चालक समितिलाई सेबोनले कारवाही गर्नु पर्दा कसरी गर्ने ? आफै बोक्सी आफै धामीको रूपमा गर्न मिल्छ (स्वार्थ बाझिने भनेको यही हो) । वित्तीय क्षेत्रको अगुवा र सशक्त रहेको केन्द्रीय बैंकले नै यस्तो स्वार्थ बाझिने नमिल्दो काम गरिरहँदा वित्तीय क्षेत्रमा नै विचलन आइरहेको छ र आँउछ । स्मरणीय छः केन्द्रीय बैंकले उदारीकरण

अघिसम्म प्रायशः सबै वाणिज्य बैंकहरूमा प्रतिनिधित्व गरेकोमा सोपछि स्वार्थ बाझिने हुनाले सबैमा हटिसकेको स्थिति छ ।

२) **सेयर कर्जा सम्बन्धमा :**

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई सेयर धितो कर्जामा प्राथमिक पुँजीको ४० प्रतिशतको क्याप लगाइरहेको हुँदा अन्य नियमन (व्यक्तिगत कर्जाको क्याप, गणना विधि आदि) जरुरी नभएकाले सोसम्बन्धी निर्णय बैंक तथा वित्तीय संस्थाले नै गर्ने अधिकार दिने व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ । यस व्यवस्थाबाट बैंक तथा पुँजीबजार दुवै परिचालित भई अर्थतन्त्रमा पनि केही गतिशीलता आउने अपेक्षा गरिन्छ । साथै यसलाई मौद्रिक नियामकले बारम्बार हस्तक्षेप गरिरहने प्रथाको पनि अन्त्य हुन्छ ।

३) बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐनमा भएको व्यवस्थानुसार संस्थापक सेयरलाई साधारणमा परिणत गर्ने व्यवस्था गरेको विषयमा कानुनी परामर्श लिई बैंकिङ र सेयरबजारको अवस्थालाई दृष्टिगत गरी १० वर्षभित्रमा ऐच्छिक रूपमा गर्न सकिने व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ जसबाट बैंकिङ स्वामित्वमा सर्वसाधारणको स्वामित्व बढ्ने साथै व्यवसायी र बैंकर पनि छुट्टिदै जाने छ ।

४) इक्विटीमा भएको लगानीलाई नियामकीय पुँजीबाट घटाउने वा जोखिम भार कायम गर्ने सम्बन्धमा बासेल कमिटी अन बैंकिङ सुपरभिजनको रेगुलेटरी अडजस्टमेन्ट फ्रेमवर्क अनुरूप गर्ने ।

ख. मध्यकालीन सुधारका सुझावहरू :

उक्त अल्पकालीन सुझावहरू तत्काल लागू गरी पुँजीबजारमा तत्कालै सुधार गर्ने, अर्को नियामक क्षेत्रमा हस्तक्षेप नगरी समन्वयात्मक नीति लिन सुझाव गरिएको छ भने अब मध्यकालीन अवधिमा यससम्बन्धी स्पष्ट अवधारणा र नीति लिई देहायअनुसार अगाडि बढ्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ :

१. Bank for International Settlement को सिद्धान्तअनुसार बैंक वित्तीय संस्थाको समष्टिगत सुरक्षणको लागि केन्द्रीय बैंकले सेयर कर्जा सम्बन्धमा गर्नुपने जोखिम इत्यादिमा नियमन गर्नेबाहेकका कुराहरू सम्बन्धित बैंक वित्तीय संस्थाहरूलाई स्वनियम बनाई गर्न अधिकार दिनु उपयुक्त हुन्छ । साथै, सेयरबजारलाई असर गर्ने अरू विषयमा ३२ वर्षअघि स्थापित

नियामक निकाय सेबोनको सल्लाह र समन्वयमा गरिनु मुद्राबजार र पुँजीबजार दुवैको हितमा हुनेछ ।

२. पुँजीबजारमा कर्जा प्रवाहको लागि विश्वको असल अभ्यास (जसमा केन्द्रीय बैंकले ब्रोकरमार्फत हुने मार्जिन कर्जालाई प्राथमिकता दिई बैंकिङ र पुँजीबजार दुवैको विकास गरेका छन्) लाई अनुसरण गर्नु उपयुक्त हुनेछ ।

३. बण्ड मार्केटको विकासका लागि धितोपत्र बोर्डलाई आवश्यक सहयोग गर्ने ।

४. संस्थापक सेयर बिक्री प्रक्रिया हाल लामो भएकाले यसलाई छिटोछरितो बनाउनु पर्ने ।

५. गैरआवासीय नेपालीले धितोपत्र कारोबार गर्न बैंकिङ क्षेत्रबाट पनि केही प्रक्रियागत सहजीकरण गरिदिनुपर्ने विषयहरू भएकाले नेपाल धितोपत्र बोर्डसँग समन्वय गरी यस सम्बन्धमा बैंकिङ क्षेत्रले गर्नुपर्ने सम्पूर्ण सहजीकरण गर्ने ।

६. नेपाल राष्ट्र बैंकले धितोपत्र बोर्ड तथा विमा प्राधिकरणसँग समन्वय गर्ने संयन्त्र बनाउने ।

७. पुँजीबजारमा जान चाहने कम्पनीहरूको पुँजीबजारसम्बन्धी लागत न्यूनीकरण गर्न माथिको संयन्त्रले काम गर्ने ।

८. सानो पुँजी भएका कम्पनीहरूको सेयर मूल्य प्रतिफलसँग नजोडिएको गुनासोको सन्दर्भमा धितोपत्र बोर्डलाई वित्तीय साक्षरता प्रवर्द्धन गर्न सहयोग गर्ने ।

अन्य तालिकाहरू :

Table 1: Major Macroeconomic Indicators

Description / Fiscal Year	2019/20	2020/21	2021/22	2022/23	2023/24	2024/25
Real Sector						
Gross Domestic Product (Rs in Billion)						
GDP (Current Price)	3888.7	4352.55	4976.56	5348.53	5704.84	6107.22
Annual Percentage Change						
GDP (Constant Price)	-2.37	4.84	5.63	1.95	3.87	3.99
Agriculture GDP	2.43	2.85	2.35	3.02	3.35	3.28
Industry	-4.02	6.95	10.7	1.29	0.11	4.53
Service	-4.53	4.71	5.32	2.19	4.35	4.21
Consumer Price Inflation	6.15	3.6	6.32	7.74	5.44	4.9
As Percentage of Gross Domestic Product						
Gross Fixed Capital Investment	20.48	20.09	18.17	14.18	13.59	12.89
Public Investment	5.18	5.22	4.57	5.11	5.21	5.04
Private Investment	15.30	14.87	13.60	9.07	8.38	7.85
Consumption	94.28	93.63	93.42	92.78	92.78	93.45
Gross Domestic Savings	5.72	6.37	6.58	7.22	6.22	6.55
Gross National Savings	32.16	31.52	29.63	33.91	35.39	36.24
Public Finance						
Annual Percentage Change						
Total Revenue	-4.33	17.91	13.94	-10.22	10.61	-
Total Tax	-5.22	24.29	13.13	-12.06	9.12	-
Total Non-Tax	2.92	-29.79	24.68	11.83	24.66	-
Total Expenditure	-1.74	9.65	9.47	8.5	-0.88	
Recurrent Expenditure	9.45	7.9	12.77	3.9	-3.94	-
Capital Expenditure	-21.72	20.99	-5.52	8.52	-18.29	-
Financing	-22.68	3.16	14.68	39.95	35.57	-
As Percentage of Gross Domestic Product						
Total Revenue	20.41	21.5	21.43	17.9	18.56	-
Total Tax	18	19.99	19.78	16.18	16.56	-
Total Non-Tax	2.41	1.51	1.65	1.71	2	-
Total Expenditure	28.06	27.49	26.32	26.57	24.69	
Recurrent Expenditure	20.16	19.44	19.18	18.54	16.69	-
Capital Expenditure	4.86	5.26	4.34	4.39	3.36	-
Financing	3.03	2.79	2.8	3.65	4.64	-
Total Public Debt	36.86	39.92	40.46	42.92	42.65	-
Outstanding Domestic Debt	15.78	18.45	19.84	21.04	20.7	-
Outstanding Foreign Debt	21.08	21.47	20.61	21.88	21.95	-

	2019/20	2020/21	2021/22	2022/23	2023/24	2024/2025
Monetary Sector						
Annual Percentage Change						
Domestic Credit	14.03	27.14	14.52	8.82	6.11	7.71
Private Sector Credit	12.6	26.33	13.27	4.57	6.1	8.25
Net Government Credit	22.77	27.72	26.88	35.44	3.97	3.40
Narrow Money (M1)	17.84	22.82	-9.3	-0.31	-1.28	7.00
Broad Money (M2)	18.11	22.69	6.81	11.19	12.96	15
As Percentage of Gross Domestic Product						
Domestic Credit	100.23	113.85	114.03	115.46	114.86	115.83
Private Sector Credit	84.27	95.11	94.22	91.68	91.19	92.22
Net Government Credit	11.86	13.53	15.01	18.92	18.44	18.06
Narrow Money (M1)	22.02	24.16	19.17	17.78	16.45	16.62
Broad Money (M2)	108.8	119.26	111.41	115.26	122.07	10.95
External Sector						
Amount (Rs in Billion)						
Current Account Balance	-33.76	-333.67	-623.38	-46.57	221.34	141.51
Balance of Payments	282.41	1.23	-255.26	290.52	502.49	300.36
Remittances	875.03	961.05	1007.31	1240.69	1445.32	1577.00
Foreign Exchange Reserve	1401.84	1399.03	1215.8	1539.36	2041.1	2409.30
Annual Percentage Change						
Export	0.62	44.43	41.74	-21.44	-3.03	64.38
Import	-15.63	28.66	24.72	-16.08	-1.16	14.78
Trade Balance	-16.83	27.26	23	-15.45	-0.96	9.54
Remittances	-0.49	9.83	4.81	23.17	16.49	9.11
As Percentage of Gross Domestic Product						
Export	2.51	3.24	4.02	2.94	2.67	4.10
Import	30.78	35.38	38.59	30.13	27.92	29.94
Trade Balance	28.26	32.14	34.57	27.2	25.25	25.84
Remittances	22.5	22.08	20.24	23.2	25.33	25.82

Source: Economic Survey 2023/34, Governemt of Nepal, Ministry of Finance

Table 2: Structure of the Nepalese Financial Sector (Total Assets)

Institutions	(Rs. Billion)				
	2020	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**
Commercial Banks	4,413.57	5420.35	6020.6	6465.9	7242.7
Development Banks	413.42	521.95	612.7	669.9	717.3
Finance Companies	126.75	126.68	152.0	155.2	171.31
Microfinance Financial Institutions	325.16	445.5	519.7	507.7	553.7
Infrastructure Development Bank	13.97	24.42	26.4	29.1	29.5
National Cooperative Bank	50.80	51.26	57.87	63.48	64.66
Cooperatives	383.14	383.14	383.1	383.1#	383.1#
Employees Provident Fund	388.71	444.47	459.0	515.0	574.02
Citizen Investment Trust	180.71	197.67	247.5	265.6	308.31
Insurance Companies	437.32	542.65	624.1	810.61	939.21
Reinsurance Companies	15.09	29.33	38.2	41.3	54.12
Social Security Fund	28.96	38.69	54.7	74.80	98.07
Total	**6777.60**	**8226.11**	**9195.87**	**9981.69**	**11136.00**
Market capitalization (NEPSE)	1,792.76	4010.96	2869.34	3082.52	3553.67
Total (incl. market capitalization)	**8570.36**	**12237.07**	**12065.21**	**13064.21**	**14689.67**
Percentage Share (Excluding NEPSE Market Capitalization)					
Commercial Banks	65.12	65.89	65.47	64.78	65.04
Development Banks	6.10	6.35	6.66	6.71	6.44
Finance Companies	1.87	1.54	1.65	1.55	1.54
Microfinance Financial Institutions	4.80	5.42	5.65	5.09	4.97
Infrastructure Development Bank	0.21	0.30	0.29	0.29	0.26
National Cooperative Bank	0.75	0.62	0.63	0.64	0.58
Cooperatives	5.65	4.66	4.17	3.84	3.44
Employees Provident Fund	5.74	5.40	4.99	5.16	5.15
Citizen Investment Trust	2.67	2.40	2.69	2.66	2.77
Insurance Companies	6.45	6.60	6.79	8.12	8.43
Reinsurance Company	0.22	0.36	0.42	0.41	0.49
Social Security Fund	0.43	0.47	0.59	0.75	0.88

Figures used the same as in earlier years due to the unavailability of updated figures on Cooperatives

Source: Financial Stability Report, Nepal Rastra Bank, 2024

Table 3: Interest Rate Structures

Fiscal Year	Mid-Month	Weighted Average Interest Rate on Deposit	Saving Deposit	Fixed Deposit	Call Deposit	Weighted Average Interest Rate on Credit
2019/20	August	6.77	5.02	9.89	4.28	12.09
	September	6.80	4.85	9.87	4.23	11.97
	October	6.75	5.09	9.78	4.39	11.97
	November	6.81	5.06	9.82	4.34	12.02
	December	6.80	4.99	9.72	4.16	11.93
	January	6.79	4.97	9.71	4.19	11.94
	February	6.78	4.78	9.69	4.14	11.94
	March	6.77	4.78	9.74	4.32	11.80
	April	6.74	4.78	9.74	4.32	11.77
	May	6.44	4.27	9.45	2.83	10.99
	June	6.17	4.19	9.26	2.76	10.43
	July	6.01	4.16	9.02	2.37	10.11
2020/21	August	5.77	3.64	8.79	1.73	10.47
	September	5.61	3.33	8.68	1.36	10.18
	October	5.45	3.22	8.46	1.22	9.83
	November	5.31	3.11	8.37	1.09	9.52
	December	5.14	2.85	8.20	1.00	9.37
	January	5.00	2.78	8.01	0.98	9.09
	February	4.86	2.76	8.04	0.84	8.89
	March	4.68	2.64	7.75	0.90	8.73
	April	4.79	2.93	7.66	1.04	8.61
	May	4.81	2.84	7.63	1.00	8.53
	June	4.72	2.72	7.66	0.96	8.46
	July	4.76	3.01	7.72	0.93	8.43
2021/22	August	4.76	2.92	7.77	0.94	8.48
	September	4.92	3.05	7.80	0.97	8.57
	October	5.43	4.13	7.96	1.11	8.69
	November	5.80	4.49	8.26	1.32	9.02
	December	6.24	5.17	8.61	1.42	9.29
	January	6.37	5.26	8.92	1.54	9.44
	February	6.49	5.23	9.13	1.62	10.31
	March	6.93	6.24	9.44	1.86	10.60
	April	7.11	6.24	9.67	2.02	10.78
	May	7.25	6.23	9.86	2.13	11.42
	June	7.34	6.23	9.96	2.18	11.54
	July	7.41	6.24	10.12	2.29	11.62
2022/23	August	7.64	6.29	10.23	2.25	11.94
	September	7.81	6.27	10.34	2.38	12.06
	October	8.16	7.37	10.55	2.69	12.19

	November	8.32	7.42	10.65	2.73	12.65
	December	8.46	7.46	10.91	2.69	12.74
	January	8.51	7.44	11.06	2.83	12.79
	February	8.41	6.93	11.06	2.62	13.03
	March	8.37	6.78	10.99	2.67	13.03
	April	8.26	6.50	10.88	2.63	12.84
	May	8.08	6.10	10.76	2.42	12.65
	June	7.99	5.84	10.27	2.31	12.53
	July	7.86	5.81	10.13	2.34	12.30
2023/24	August	8.00	5.31	9.98	2.34	12.24
	September	8.06	5.70	10.00	2.34	12.23
	October	7.90	5.94	10.26	2.43	12.11
	November	7.76	5.58	10.25	2.36	11.96
	December	7.62	5.13	9.69	2.08	11.85
	January	7.32	4.61	9.45	2.12	11.38
	February	7.01	4.42	9.51	1.83	11.08
	March	6.74	4.10	9.22	1.82	10.78
	April	6.53	4.01	8.72	1.70	10.55
	May	6.35	3.78	8.59	1.66	10.34
	June	6.06	3.77	8.38	1.66	10.15
	July	5.77	3.69	8.15	1.60	9.93
2024/25	August	5.66	3.43	7.93	1.45	9.68
	September	5.48	3.38	7.71	1.39	9.52
	October	5.24	3.32	7.43	1.67	9.33
	November	5.01	3.34	7.08	1.36	9.07
	December	4.78	3.35	6.80	1.28	8.90
	January	4.75	3.34	6.51	1.21	8.69
	February	4.62	3.36	6.32	1.25	8.55
	March	4.54	3.36	6.27	1.27	8.40
	April	4.45	3.39	6.10	1.23	8.22
	May	4.37	3.38	5.97	1.10	8.11

Source: Banking and Financial Statistics, Nepal Rastra Bank, 2025

Table 4: Stock Market Indicators

Mid-Month	No. of Listed Companies	Paid-up Value of Listed Shares	Market Capitalization	NEPSE Index
1994 Jul	66.0	2,182.2	13,872.0	226.0
1995 Jul	79.0	2,961.8	12,963.0	195.5
1996 Jul	89.0	3,358.5	12,295.0	185.6
1997 Jul	95.0	4,476.5	12,698.0	176.3
1998 Jul	101.0	4,959.8	14,289.0	163.4
1999 Jul	107.0	6,487.4	23,508.0	216.9
2000 Jul	110.0	7,347.4	43,123.3	360.7
2001 Jul	115.0	7,939.0	46,349.4	348.4
2002 Jul	96.0	8,680.2	34,704.0	227.5
2003 Jul	108.0	11,898.0	35,240.0	204.9
2004 Jul	114.0	12,016.0	41,425.0	222.0
2005 Jul	125.0	16,776.0	61,365.9	286.7
2006 Jul	134.0	19,958.0	96,763.8	386.8
2007 Jul	135.0	21,746.0	186,301.3	683.9
2008 Jul	142.0	29,465.0	366,247.6	963.4
2009 Jul	159.0	61,140.0	512,939.1	749.1
2010 Jul	176.0	79,786.0	376,871.4	477.7
2011 Jul	209.0	100,238.0	323,484.3	362.9
2012 Jul	216.0	110,610.0	368,262.1	389.7
2013 Jul	230.0	126,064.0	514,492.1	518.3
2014 Jul	237.0	146,519.7	1,057,165.8	1,036.1
2015 Jul	232.0	179,689.7	989,404.0	961.2
2016 Jul	230.0	204,019.6	1,890,130.0	1,718.2
2017 Jul	208.0	289,590.4	1,856,829.4	1,582.7
2018 Jul	196.0	352,094.6	1,435,137.7	1,212.4
2019 Jul	215.0	412,280.7	1,567,499.4	1,259.0
2020 Jul	212.0	473,389.6	1,792,762.7	1,362.4
2021 Jul	219.0	573,236.2	4,010,957.8	2,883.4
2022 Jul	234.0	667,754.0	2,869,344.2	2,009.5
2023 Jul	254.0	728,952.8	3,082,519.5	2,097.1
2024 Jul	270.0	825,048.6	3,553,677.2	2,240.4

Source: Database of Nepalese Economy, Nepal Rastra Bank

Table 5: NEPSE Index and Fixed Deposit Rate

Fiscal Year	Mid-Month	Weighted average Fixed Deposit	NEPSE Index	Fiscal Year	Mid-Month	Weighted average Fixed Deposit	NEPSE Index
2019/20	August	9.89	1224.04	2022/23	August	10.23	2041.06
	September	9.87	1150.74		September	10.34	1910.38
	October	9.78	1137.75		October	10.55	1858.33
	November	9.82	1135.95		November	10.65	1911.26
	December	9.72	1154.12		December	10.91	1882.61
	January	9.71	1263.38		January	11.06	2149.39
	February	9.69	1345.98		February	11.06	2121.87
	March	9.74	1377.18		March	10.99	1953.06
	April	9.74	1251.46		April	10.88	1934.48
	May	9.45	1201.58		May	10.76	1821.65
	June	9.26	1201.58		June	10.27	2042.07
	July	9.02	1362.35		July	10.13	2097.1
2020/21	August	8.79	1391.46	2023/24	August	9.98	2033.14
	September	8.68	1541.4		September	10.00	1964.92
	October	8.46	1562.46		October	10.26	1864.62
	November	8.37	1718.5		November	10.25	1852.09
	December	8.20	2061.42		December	9.69	1994.6
	January	8.01	2286.55		January	9.45	2120.62
	February	8.04	2526.92		February	9.51	2101.16
	March	7.75	2458.49		March	9.22	2108.73
	April	7.66	2714.79		April	8.72	2025.71
	May	7.63	2684.09		May	8.59	1998.89
	June	7.66	3025.83		June	8.38	2112.3
	July	7.72	2883.41		July	8.15	2240.41
2021/22	August	7.77		2024/25	August	7.93	3000.81
	September	7.80	3160.09		September	7.71	2580.76
	October	7.96	2812.26		October	7.43	2742.89
	November	8.26	2656.97		November	7.08	2748.79
	December	8.61	2784.58		December	6.80	2682.29
	January	8.92	2414.62		January	6.51	2594.13
	February	9.13	2857.75		February	6.32	2685.73
	March	9.44	2801.57		March	6.27	2736.49
	April	9.67	2668.12		April	6.10	2662.08
	May	9.86	2415.25		May	5.97	2620.27
	June	9.96	2350.43		August	10.23	2041.06
	July	10.12	1996.26				

Source: Database of Nepalese Economy, 2025, Nepal Rastra Bank

Table 6: Liquidity Absorption/Injection

Date (Nepali)	Date (English)	BFIs' Balance at NRB (LCY) (A)	NRB Claims(+)/Liabilities (-) on BFIs (B)	Liquidity Absorption (-)/Injection(+) through Autonomous Factors (C) = A-B	Average Deposit of Public in BFIs (LCY Only) (D)
2081.11.02	February 14, 2025	263,677.19	(249,000.00)	512,677.19	6,711,871.76
2082.02.01	May 15, 2025	289,600.63	(326,050.00)	615,650.63	6,673,839.76
2082.02.02	May 16, 2025	288,694.26	(326,050.00)	614,744.26	6,673,839.76
2082.02.03	May 17, 2025	287,486.89	(326,050.00)	613,536.89	6,673,839.76
2082.02.04	May 17, 2025	287,486.89	(359,550.00)	647,036.89	6,697,850.26
2082.02.05	May 18, 2025	275,886.18	(359,550.00)	635,436.18	6,697,850.26
2082.02.06	May 19, 2025	252,639.77	(374,600.00)	627,239.77	6,697,850.26
2082.02.07	May 20, 2025	258,572.98	(374,600.00)	633,172.98	6,697,850.26
2082.02.08	May 21, 2025	272,564.57	(363,450.00)	636,014.57	6,697,850.26
2082.02.09	May 21, 2025	278,948.54	(363,450.00)	642,398.54	6,697,850.26
2082.02.10	May 24, 2025	278,948.54	(363,450.00)	642,398.54	6,697,850.26
2082.02.11	May 25, 2025	312,269.37	(329,750.00)	642,019.37	6,697,850.26
2082.02.12	May 26, 2025	323,648.81	(329,750.00)	653,398.81	6,697,850.26
2082.02.13	May 27, 2025	271,931.51	(372,950.00)	644,881.51	6,697,850.26
2082.02.14	May 28, 2025	412,511.70	(241,350.00)	653,861.70	6,697,850.26
2082.02.15	May 29, 2025	412,530.02	(241,350.00)	653,880.02	6,697,850.26
2082.02.16	May 30, 2025	411,200.95	(241,350.00)	652,550.95	6,697,850.26
2082.02.17	May 31, 2025	411,200.95	(241,350.00)	652,550.95	6,697,850.26
2082.02.18	June 1, 2025	440,874.28	(241,350.00)	682,224.28	6,733,348.02
2082.02.19	June 2, 2025	305,793.79	(369,400.00)	675,193.79	6,733,348.02
2082.02.20	June 3, 2025	302,663.89	(368,450.00)	671,113.89	6,733,348.02
2082.02.21	June 4, 2025	298,418.14	(368,650.00)	667,068.14	6,733,348.02
2082.02.22	June 5, 2025	290,101.20	(385,800.00)	675,901.20	6,733,348.02
2082.02.23	June 6, 2025	307,568.73	(385,800.00)	693,368.73	6,733,348.02
2082.02.24	June 7, 2025	307,568.73	(385,800.00)	693,368.73	6,733,348.02
2082.02.25	June 8, 2025	299,322.49	(392,500.00)	691,822.49	6,733,348.02
2082.02.26	June 9, 2025	295,102.03	(392,500.00)	687,602.03	6,733,348.02
2082.02.27	June 10, 2025	293,364.57	(397,100.00)	690,464.57	6,733,348.02
2082.02.28	June 11, 2025	313,339.61	(387,100.00)	700,439.61	6,733,348.02
2082.02.28	June 11, 2025	313,339.61	(387,100.00)	700,439.61	6,733,348.02
2082.02.29	June 12, 2025	301,427.54	(403,400.00)	704,827.54	6,733,348.02
2082.02.30	June 13, 2025	305,018.13	(403,400.00)	708,418.13	6,733,348.02
2082.02.31	June 14, 2025	305,018.13	(403,400.00)	708,418.13	6,733,348.02
2082.03.01	June 15, 2025	298,769.14	(414,050.00)	712,819.14	6,796,885.34
2082.03.02	June 16, 2025	311,356.28	(414,050.00)	725,406.28	6,796,885.34
2082.03.03	June 17, 2025	294,558.54	(428,950.00)	723,508.54	6,796,885.34

2082.03.04	June 18, 2025	308,298.44	(430,100.00)	738,398.44	6,796,885.34
2082.03.05	June 19, 2025	301,474.85	(436,000.00)	737,474.85	6,796,885.34
2082.03.06	June 20, 2025	305,183.95	(436,000.00)	741,183.95	6,796,885.34
2082.03.07	June 21, 2025	305,183.95	(436,000.00)	741,183.95	6,796,885.34
2082.03.08	June 22, 2025	308,997.40	(435,500.00)	744,497.40	6,796,885.34
2082.03.10	June 24, 2025	292,686.33	(455,700.00)	748,386.33	6,796,885.34
2082.03.11	June 25, 2025	294,430.45	(461,500.00)	755,930.45	6,796,885.34
2082.03.12	June 26, 2025	298,500.39	(464,550.00)	763,050.39	6,796,885.34
2082.03.13	June 27, 2025	304,505.72	(464,550.00)	769,055.72	6,796,885.34
2082.03.14	June 28, 2025	304,505.72	(464,550.00)	769,055.72	6,796,885.34
2082.03.15	June 29, 2025	306,368.61	(472,150.00)	778,518.61	6,851,561.37
2082.03.16	June 30, 2025	325,185.97	(472,150.00)	797,335.97	6,851,561.37
2082.03.17	July 1, 2025	302,345.33	(501,850.00)	804,195.33	6,851,561.37
2082.03.18	July 2, 2025	298,127.09	(520,300.00)	818,427.09	6,851,561.37

Source: Nepal Rastra Bank

Table 7: Summary of Monetary Operation

(Rs. in Million)

Details	2021/22	2022/23	2023/24	Mid-June	
				2023/24	2024/25
A. Liquidity Injection	**9,702,410.00**	**5,518,186.20**	**804,762.58**	**804,762.58**	**2,700.00**
1. Repo	270,000.00	316,500.00	-	-	-
2. Outright Purchase	55,915.90	89,700.00	-	-	-
3. Repo Auction *	206,388.00	97,972.60	-	-	-
4. Standing Liquidity Facility	9,170,106.10	2,727,112.30	1,200.00	1,200.00	-
5. OLF	-	2,286,901.30	803,562.58	803,562.58	2,700.00
B. Liquidity Absorption	**60,000.00**	**108,200.00**	**4,673,600.00**	**2,705,600.00**	**21,343,500.00**
1. Reverse Repo	28,350.00	88,200.00	-	-	-
2. Outright Sale	-	-	-	-	-
3. Deposit Collection Auction	31,650.00	20,000.00	1,151,250.00	1,060,300.00	2,784,800.00
4. Deposit Collection Auction *	-	-	-	-	-
5. Standing Deposit Facility	-	-	3,522,350.00	1,645,300.00	18,558,700.00
C. Net Liquidity Injection (+) / Absorption (-)	**9,642,410.00**	**5,409,986.20**	**(3,868,837.42)**	**(1,900,837.42)**	**(21,340,800.00)**

* Transaction under Interest Rate Corridor

Source: Current Macroeconomic Indicators, Nepal Rastra Bank

Table 8: Number of Banks and Financial Institutions

Year	Commercial Banks	Development Banks	Finance Companies	Microfinance Financial Institutions	Total No. of BFIs	Insurance Companies
2001 Jul	15	8	48	8	79	14
2002 Jul	16	11	54	11	92	17
2003 Jul	17	11	57	11	96	17
2004 Jul	17	14	58	11	100	17
2005 Jul	17	26	60	11	114	19
2006 Jul	18	29	70	11	128	21
2007 Jul	20	38	74	12	144	21
2008 Jul	25	58	78	12	173	25
2009 Jul	26	63	77	15	181	25
2010 Jul	27	79	79	18	203	25
2011 Jul	31	87	79	21	218	25
2012 Jul	32	88	70	24	214	25
2013 Jul	31	86	59	31	207	25
2014 Jul	30	84	53	37	204	25
2015 Jul	30	76	48	38	192	26
2016 Jul	28	67	42	42	179	26
2017 Jul	28	40	28	53	149	28
2018 Jul	28	33	25	65	151	39
2019 Jul	28	29	23	90	170	40
2020 Jul	27	20	22	85	154	40
2021 Jul	27	18	17	70	132	41
2022 Jul	26	17	17	65	125	40
2023 Jul	20	17	17	57	111	34
2024 Jul	20	17	17	52	106	37

Source: Database of Nepalese Economy, Nepal Rastra Bank

अनुसूची

अनुसूची १ : कोभिडको प्रभावबाट अर्थतन्त्रको पुनरउत्थानको लागि अवलम्बन गरिएका नीतिगत व्यवस्था

कर्जा पुनरतालिकीकरण/पुनरसंरचनासम्बन्धी व्यवस्था

देशको अर्थतन्त्रमा देखिएको शिथिलताका कारण ऋणीहरूलाई कर्जा तिर्नमा परेको कठिनाइलाई मध्यनजर गर्दै आवश्यक सहजीकरण गर्न परिस्थितिवश समस्यामा परेका ऋणीहरूको तोकिएको व्यवस्थाको अधीनमा रही ब्याजको १० प्रतिशत रकम असुल उपर गरी पुनरतालिकीकरण र पुनरसंरचना गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको । त्यस्तै, ५ करोडमाथिका कर्जाको पुनरसंरचना र पुनरतालिकीकरणसम्बन्धी व्यवस्थामा शिक्षा, स्वास्थ्य तथा प्राकृतिक प्रकोपबाट प्रभावित परियोजना थप गरिएको ।

पुनरकर्जा कार्यविधि,२०७७

कोभिड-१९ ले अर्थतन्त्रमा पारेको प्रभावलाई सम्बोधन गरी उद्योग, पेसा, व्यवसायको पुनरुत्थानमा सहयोग पुऱ्याउन पुनरकर्जामा पहुँच अभिवृद्धि गरी विद्यमान पुनरकर्जा सुविधालाई थप व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउने उद्देश्यले पुनरकर्जा कार्यविधि, २०७७ जारी गरिएको ।

व्यावसायिक निरन्तरता कर्जा प्रवाह कार्यविधि, २०७७

नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७७/०७/२७ को निर्णयबाट स्वीकृत "व्यावसायिक निरन्तरता कर्जा प्रवाह कार्यविधि, २०७७" मा उल्लिखित व्यवस्थाहरूअनुरूप व्यावसायिक निरन्तरता कर्जा प्रवाहसम्बन्धी कार्यविधि तर्जुमा गरिएको ।

अन्य नीतिगत व्यवस्थाहरू

१. कोभिड-१९ बाट अति प्रभावित उद्योग व्यवसाय सुचारु गर्न सहजीकरण गर्ने उद्देश्यले चालु पुँजी कर्जा उपयोग गरेका ऋणीलाई चालु पुँजी कर्जाको अधिकतम २० प्रतिशत थप कर्जा उपलब्ध गराउन सक्ने व्यवस्था गरिएको । साथै, यस बैंकबाट प्रदान गरिने पुनरकर्जा सुविधा Covid-19 बाट प्रभावित साना तथा मझौला उद्यमीलाई प्राथमिकता दिई यस्तो पुनरकर्जा सुविधा चालु पुँजी कर्जाको लागि समेत प्रदान गरिने व्यवस्था मिलाइएको ।

२. यस बैंकबाट इजाजतपत्रप्राप्त "क", "ख" र "ग" वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कोभिड-१९ बाट उत्पन्न परिस्थितिबाट प्रभावित होटेल, रेष्टुरेन्ट, रिसोर्ट, ट्राभल, ट्रेकिङलगायतका पर्यटन क्षेत्र तथा हवाइ उड्डयन, व्यावसायिक प्रयोजनका सवारी साधन, साना तथा मझौला उद्योग, निर्यात उद्योग, मनोरञ्जन उद्योग, अस्पताल, पोल्ट्री व्यवसाय आदिमा सकृय वर्गमा वर्गीकृत ऋणीको परियोजना वा व्यवसायमा परेको प्रभाव तथा वित्तीय अवस्थाको आधारमा ऋण प्रदान गर्ने संस्था आश्वस्त भएमा आवश्यकता पहिचान गरी कर्जा स्वपुँजी अनुपातको व्यवस्था अनिवार्य नहुने तथा बढीमा एक वर्षसम्मको भुक्तानी अवधि रहने गरी स्वीकृत सीमाको १० प्रतिशतसम्म थप चालु पुँजी कर्जा प्रदान गर्न सकिने व्यवस्था मिलाइएको ।

३. कोभिड-१९ महामारीबाट प्रभावित अर्थतन्त्रको पुनरुत्थानको लागि तोकिएका पेसा, उद्यम र व्यवसायहरूलाई कर्जामा पहुँच अभिवृद्धि गर्दै आर्थिक क्रियाकलाप विस्तारका लागि सहुलियत ब्याजदरमा कर्जा उपलब्ध गराउन र देशका दुर्गम स्थानसम्म कर्जा सुविधा सहज गर्ने उद्देश्यले पुनरकर्जा सम्बन्धी विद्यमान व्यवस्थामा परिमार्जन गरी उपलब्ध कोषको ५ गुणासम्म पुनरकर्जा उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिएको । साथै, कोभिड-१९ महामारीको रोकथाम र उपचारको लागि स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्था, अस्पताल वा उद्योगहरूले लिक्विड अक्सिजन प्लाण्ट स्थापना गर्न रु.

५० करोडसम्म र अक्सिजन प्लाण्ट स्थापना गर्न रु. २० करोडसम्मको कर्जा उपलब्ध हुने व्यवस्था कार्यान्वयनमा ल्याइएको ।

४. कोभिड-१९ महामारीको कारण परियोजना निर्माण सम्पन्न/सञ्चालन हुन नसकेको अवस्थामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कर्जाको ग्रेस अवधि थप गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको ।

५. कोभिड-१९ को कारणले विगतमा कायम गरिएको ग्रेस अवधिभित्र उद्योग वा परियोजनाको निर्माण सम्पन्न/सञ्चालन हुन नसकेको अवस्थामा निर्माण सम्पन्न हुन/सञ्चालनमा आउन लाग्ने थप समय यकिन गरी ग्राहकको अनुरोधमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले एक पटकका अधिकतम २ वर्षसम्म ग्रेस अवधि थप गर्न सक्ने व्यवस्था गरिनुका साथै थप भएको ग्रेस अवधिको ब्याजलाई पुंजीकरण नगरी ग्रेस अवधिभित्र कम्तीमा ३ किस्तामा भुक्तानी हुने गरी असुलीको व्यवस्था गर्नुपर्ने र तोकिएको तालिकाबमोजिम भुक्तानी गर्ने ऋणीसँग कुनै किसिमको पेनाल ब्याज/शुल्क/हर्जाना/ब्याजको ब्याज (Interest on interest) लिन नपाइने व्यवस्था गरिएको ।

६. कोभिड-१९ बाट न्यून प्रभावित, मध्यम प्रभावित तथा अति प्रभावित क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जाको साँवा तथा ब्याज रकमलाई कुनै किसिमको थप पेनाल ब्याज/शुल्क/हर्जाना/ब्याजको ब्याज (Interest on interest) नलिई समय थप (Time Extension) गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको ।

७. उत्पादन अभिवृद्धि, रोजगारी सिर्जना र उद्यमशीलता विकासका लागि नेपाल सरकारको ब्याज अनुदानमा सञ्चालित सहुलियतपूर्ण कर्जामध्ये कृषि तथा पशुपन्छी कर्जाबाहेक अन्य कर्जा शीर्षकमा ग्रामीण इलाकालाई प्राथमिकतामा राखी २०७८ असार मसान्तसम्ममा वाणिज्य बैंकले ५०० वा न्यूनतम प्रतिशाखा १० तथा राष्ट्रियस्तरका विकास बैंकले ३०० वा न्यूनतम प्रतिशाखा ५ मध्ये जुन बढी हुन्छ सोहीबमोजिम सहुलियतपूर्ण कर्जा प्रदान गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको ।

८. एक वर्षभन्दा बढी ग्रेस अवधि भएका ऊर्जालगायतका पूर्वाधार निर्माणसँग सम्बन्धित परियोजनाहरूमा प्रवाहित असल कर्जाहरूको ग्रेस अवधिसम्म प्रत्येक वर्ष समानुपातिक रूपमा कर्जा नोक्सानी व्यवस्था गरी अन्तिम वर्ष १ प्रतिशत सामान्य कर्जा नोक्सानी व्यवस्था कायम गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको । साथै, रेशम, जुट, कपासलगायतका कृषि खेती र व्यावसायिक रूपमा गरिने आँप, सुन्तला, जुनार, मौसम, किवी, ड्रयागन फ्रुट, कागती, लिची, एभोकाडो जस्ता फलफूल खेतीका लागि प्रदान गरिएको कर्जामा पहिलो वर्ष ०.२ प्रतिशत, दोस्रो वर्ष ०.६ प्रतिशत र तेस्रो वर्षदेखि १ प्रतिशत साधारण कर्जा नोक्सानी व्यवस्था कायम गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको ।

९. कोभिड-१९ संक्रमणका कारण प्रभावित अर्थतन्त्र पुनरुत्थान गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको साधन प्रवाह अभिवृद्धि गर्न कर्जा स्रोत परिचालन अनुपात (CCD Ratio) को सीमा २०७८ असार मसान्तसम्मको लागि ८० प्रतिशतबाट वृद्धि गरी ८५ प्रतिशत कायम गरिएको ।

१०. Covid-19 को असरलाई मध्यनजर गरी यस बैंकबाट इजाजतपत्रप्राप्त "क", "ख" र "ग" वर्गका संस्थाले कायम गर्नुपर्ने अनिवार्य नगद मौज्दात कुल निक्षेप दायित्वको ३ (तीन) प्रतिशत कायम गरिएको छ । (यस अघि ४ प्रतिशत रहेको) साथै, यस बैंकबाट इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाहरूलाई प्रचलित ऐनमा भएको व्यवस्थाअनुसार उपलब्ध गराइने कर्जाको ब्याजदर (बैंकदर) ५ प्रतिशत कायम गरिएको छ । (यस अघि ६ प्रतिशत रहेको) । ब्याजदर करिडोरको माथिल्लो सीमाको रूपमा स्थायी तरलता सुविधा दर ५ प्रतिशत, नीतिगत दरको रूपमा रिपो दरलाई ३.५ प्रतिशत र तल्लो सीमाको निक्षेप सङ्कलन दरलाई २ प्रतिशत कायम गरिएको ।

११. सञ्चालनमा रहेका स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्था, अस्पताल वा उद्योगहरूलाई लिक्विड अक्सिजन प्लाण्ट वा अक्सिजन प्लाण्ट स्थापना गर्ने प्रयोजनको लागि कर्जा माग भएमा आधार दरमा कर्जा

उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको ।

१२. महामारीजन्य रोगको उपचारको लागि नेपाल सरकारबाट मान्यता प्राप्त खोप उत्पादन गर्ने उद्योग तथा बायोलोजिकल्स सम्बन्धी उद्योग स्थापना गर्ने प्रयोजनको लागि कर्जा माग भएमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले व्यावसायिक योजना मूल्याङ्कन गरी आधार दरमा कर्जा उपलब्ध गराउनु पर्ने व्यवस्था गरिएको ।

१३. इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले २०७६ चैत्रदेखि २०७७ जेठ महिनामा असुल गर्नुपर्ने मासिक/त्रयमासिक किस्ताहरूको भुक्तानी २०७७ असार मसान्तसम्ममा हुने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको । साथै, सो किस्ताको हकमा कुनै किसिमको थप शुल्क वा हर्जाना (Penal Charges, Penal Interest etc.) लिन नपाइने र किस्ता असुल नभएको कारणले कर्जालाई तल्लो वर्गमा वर्गीकरण गर्नु नपर्ने व्यवस्था गरिएको ।

१४. Covid-19 को रोकथाम, नियन्त्रण तथा उपचारमा प्रयोग हुने स्वास्थ्य सेवा विभागले सूचीकृत एवं सिफारिस गरेको स्वास्थोपचार सम्बन्धी वस्तु तथा उपकरणहरू, औषधी, खाद्यान्नलगायत अत्यावश्यकीय मालवस्तु पैठारी तथा बिक्री वितरण सहज बनाउने प्रयोजनका लागि कर्जाको माग भएमा सङ्क्षिप्त प्रक्रिया पूरा गरी ५ दिनभित्र कर्जा प्रदान गर्नुपर्ने व्यवस्था मिलाइएको ।

अनुसूची २ : सेयर कर्जाको जोखिमभार सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट गरिएको निर्देशन

Circular Date	Regulation on Risk Weights
Circular Issued 2075/09/11	Lending against securities (bonds and shares) shall attract risk weight of 100 %
Circular Issued 2078/11/11	Lending against shares shall attract risk weight of 150%
Circular Issued 2079/04/18	Lending against shares (above Rs. 2.5 Million) shall attract risk weight of 150%. Circular Issued 2079/04/18 Lending against shares (upto Rs. 2.5 Million) shall attract risk weight of 100%.
Circular Issued 2080/04/12	Lending against shares (above Rs. 5 Million) shall attract risk weight of 150%. Lending against shares (upto Rs. 5 Million) shall attract risk weight of 100%.
Circular Issued 2080/09/08	Lending against shares (above Rs. 5 Million) shall attract risk weight of 125%. Lending against shares (upto Rs. 5 Million) shall attract risk weight of 100%.
Circular Issued 2082/02/14	Lending against shares shall attract risk weight of 100%.

अनुसूची ३ : सम्बन्धित संस्थाका केही सुझावहरू

	Suggestions
1.	
2.	नीतिगत सुधारको तुलनामा आवश्यक प्रतिफल प्राप्त हुन नसक्नुको मुख्य कारण सुशासन र पूर्वाधारको कमी रहेको सन्दर्भमा पूर्वाधार निर्माण र सुशासन प्रत्याभूति सम्बन्धी आवश्यक बैकिङ नीतिहरू तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने ।
3.	समग्र मागमा कमी आई बजारमा मन्दी आएको कारणले बैंकको ऋण तथा ब्याज समयमै बुझाउन नसकेको हुँदा निश्चित समयसम्मको लागि कर्जाको पुनर्तालिकीकरण तथा ब्याज जरिवानामा सहुलियत प्रदान गर्ने ।
4.	चालुपुँजी कर्जा निर्देशिका, २०७९ मा हालै मात्र परिपत्रमार्फत पुनरावलोकन गरिएको हुँदा यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि व्यवसायको प्रकृतिअनुसार सम्बन्धित बैंक र व्यवसायी स्वयम्ले निर्धारण गर्न पाउनुपर्ने ।
5.	चलु पुँजी कर्जासम्बन्धी मार्गदर्शन, २०७९ को Variance Analysis श्रावण १, २०८२ देखि लागु हुने व्यवस्था केही समयलाई स्थगित गरिनु पर्दछ ।
6.	अर्थतन्त्रमा उद्योग क्षेत्रको हिस्सा निरन्तर घटी १२.४ प्रतिशत कायम भएको विद्यमान अवस्थामा यस क्षेत्रको प्रवर्द्धनको लागि उद्योग क्षेत्रमा प्रवाह हुने कर्जाको ब्याजदर व्यापार क्षेत्रभन्दा १ देखि २ प्रतिशतसम्म कम हुनुपर्ने ।
7.	हालै भएको बजेट घोषणामा नेपाली नागरिकले विदेशी कम्पनीलाई विशिष्ट प्रविधिको ज्ञान वा सेवा उपलब्ध गराए वापत स्वेट लिन पाउने व्यवस्था उल्लेख भएको हुँदा लगानीमा सकारात्मक प्रभाव पर्ने गरी सहज कार्यान्वयनको लागि उपयुक्त नीतिहरू लागू हुनुपर्ने ।
8.	बजेटमा घोषित विश्वविद्यालय तथा निजी क्षेत्रसँगको सहकार्यमा Green Hydrogen को उत्पादनको लागि लगानी आकिर्षत गर्ने नीति आएको छ । लगानीका वैकल्पिक स्रोत जुटाउन, जलवायु परिवर्तनसँग जुध्नको लागि आवश्यक स्रोत साधनहरूको लागि अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा सहजीकरण गर्ने नीतिहरू आउनुपर्ने ।
9.	आर्थिक शिथिलता, प्राकृतिक प्रकोप वा अन्य विशेष परिस्थितिजन्य कारणले समस्यामा परेका ऋणीहरूको कर्जा पुनरसंरचनाका लागि Stressed Loan Resolution Framework लागू गर्नुपर्ने ।
10.	नेपाल अतिकम विकसित मुलुकबाट स्तरोन्नति हुन गइरहेको सन्दर्भमा साना एवं महिलाद्वारा सञ्चालित निर्यातजन्य उद्योगहरूलाई तीन प्रतिशत ब्याजदरमा पुनर्कर्जा सुविधा उपलब्ध गराउनुपर्ने
11.	उद्यमी व्यवसायीहरूलाई प्रवाह हुने रु ५ करोडसम्मको कर्जामा अधिकतम २ प्रतिशतसम्म प्रिमियममा कर्जा पाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
12.	कर्जा नोक्सानी व्यवस्थाअन्तर्गत असल वर्गमा रहेको कर्जाको अतिरिक्त कर्जा नोक्सानी ०.५ प्रतिशत तथा सुक्ष्म निगरानीमा रहेको कर्जाको नोक्सानी व्यवस्थालाई ५ बाट २.५ प्रतिशत कायम गर्नुपर्ने । हालको विशेष परिस्थितलाई बिचार गरी Watch List को प्रावधानमा सहजीकरण गर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
13.	जेन जी पुस्तालाई लक्षित गरी विभिन्न नीति तथा कार्यक्रमहरू बजेटले समेटेको छ । युवा पुस्तालाई उद्यम व्यवसायमा संलग्न गर्न, व्यवसाय सञ्चालनसम्बन्धी प्रक्रियाहरू स्वचालित बनाई नागरिक एपभित्र नै समावेश गर्ने गरी नागरिक एपको स्तरोन्नति तथा विस्तार गरिनु पर्दछ । व्यवसाय दर्ता, कर्जा प्रवाहको सुविधासमेत यसै एपबाट उपलब्ध गराई परियोजना सम्भाव्यताको आधारमा बढीमा १ करोड रुपैयासम्मको परियोजना कर्जा उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ । साना तथा मझौला उद्यमलाई यस्तो कर्जा उपलब्ध गराउने सम्बन्धमा नेपाल उद्योग वाणिज्य महासङ्घले केन्द्रीय बैंकमा पेस गरेको प्रतिवेदन कार्यान्वयन हुनुपर्दछ ।
14.	बैदेशिक रोजगारबाट फर्किएपछि पाउने हालको सहुलियतपूर्ण कर्जा सुविधालाई वैदेशिक रोजगारमा रहेकै बखत औपचारिक माध्यमबाट रेमिट्यान्स उठाउने व्यक्तिको आश्रित परिवारको सदस्यलाई दिने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
15.	हालको लक्षित कर्जा (Directed lending) नीतिलाई परिमार्जन गरी लक्षित कर्जा लगानीलाई सम्पूर्ण उत्पादनमूलक उद्योगहरूलाई प्राथमिकतामा राखी लगानी गर्ने व्यवस्था Indicative not directive हुनुपर्दछ । हालको व्यवस्थालाई परिमार्जन गरी साना, मझौला वा ठूला उद्योगलगायत सम्पूर्ण उत्पादनमूलक उद्योग, पर्यटन पूर्वाधार तथा अन्य प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा लगानी विस्तार तथा प्रवाह भए पनि हुने गरी परिमार्जन गरिनु पर्दछ ।

	Suggestions
16.	कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोष र सामाजिक सुरक्षा कोषजस्ता संस्थागत लगानीकर्ताहरूलाई प्राइभेट इक्विटी र भेन्चर्स क्यापिटलमा लगानी गर्न सक्ने गरी कानुन बनाउने भनी बजेटमा गरिएको घोषणा कार्यान्वयनको लागि आवश्यक नीतिहरू ल्याउनुपर्ने ।
17.	हाल सहकारी तथा लघुवित्त क्षेत्रमा देखिएको समस्यालाई स्थायी रूपमा समाधान गरी बैंकहरूलाई गाऊँ तथा साना सहरहरूमा लगानी परिचालन गर्न प्रेरित गर्ने योजना ल्याउनु पर्दछ ।
18.	रेमिट्यान्स कम्पनीमार्फत परिचयपत्र हेरी आन्तरिक रूपमा कम्तीमा एक लाख रुपैयासम्म पाउने/पठाउने व्यवस्था गर्नुपर्दछ । गाउँसम्म सहजै रकम पुग्ने संयन्त्र रोकिनु हुँदैन
19.	लघु, घरेलु, साना एवम् मझौला उद्यमका क्षेत्रमा हाल कायम गरिएको रु.२ करोडको सीमालाई समयसापेक्ष रूपमा पुनरावलोकन गरी वृद्धि गरिनु पर्दछ ।
20.	लगानीका लागि सम्भावनायुक्त नयाँ क्षेत्रहरू नवीकरणीय ऊर्जा, पर्यटन, निर्माण, हरित ऊर्जा, सूचना प्रविधि, लगायतका क्षेत्रहरूमा लगानी प्रोत्साहित गरिनुपर्दछ ।
21.	रु. २ करोडको विद्यमान सीमालाइ वृद्धि गरी रु. ३ करोड कायम गर्दा अझ प्रभावकारी हुने ।
22.	QR प्रयोगका लागि अलग-अलग Operators को प्रयोग गर्नुपरेको अवस्थालाई मध्यनजर गर्दै निशुल्क रूपमा Interoperability कार्यान्वयन गर्नुपर्ने ।
23.	विदेशबाट संस्थागत रूपमा वित्तीय संस्थाहरूले मात्र कर्जा लिन पाउने व्यवस्था भएकोमा अन्य व्यवसायीहरूले समेत कर्जा लिन पाउने (External Commercial Borrowing) व्यवस्था हुनुपर्दछ
24.	बैंकहरूसँग पर्याप्त मौजदात भई अधिक तरलता भएको अवस्थामा निश्चित सीमा तोकी भारतलगायतका अन्य मुलुकका ट्रेजरी विल्समा लगानी गर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने ।
25.	कर्जा चुक्तापश्चात् पनि कालोसूचीमा परेका ऋणीलाई कालोसूचीबाट तत्कालै हटाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
26.	रियल इस्टेट कम्पनीहरूलाई प्रवाह हुँदै आएको कर्जामा कर्जा र धितोको अनुपात ८० प्रतिशत कायम गरिदिनुपर्ने ।
27.	राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त उद्योगको स्वःपुँजी, ऋणपत्र र अन्य धितोपत्रमा संस्थागत लगानीकर्तालाई लगानी गर्न सहजीकरण गरिने र कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोष र सामाजिक सुरक्षा कोषलाई प्राइभेट इक्विटी र भेन्चर्स क्यापिटलमा लगानी गर्न सक्ने गरी कानुन बनाउने भन्ने बजेटमा गरिएको व्यवस्था कार्यान्वयन हुनुपर्ने ।
28.	Systemically important banks to be identified and be subject to relatively stringent macro prudential norms and tighter/frequent supervision
29.	Asset management company backed by strong legal framework for aiding the piling illiquid real estate sector (mounting NBAs/NPAs).
30.	Majority of Independent directors in BoDs of BFIs
31.	SME sector lending to be based on credit scoring model, with no weightage to collateral comfort
32.	LTV norms for first time home buyers could be relaxed further, subject to debt servicing capacity.
33.	Infra sector operational projects like Hydropower, if damaged by natural calamities, should also be allowed for rescheduling/restructuring at lower provisioning norms (vs. 12.5% in general) until a reasonable timeframe required to restore the damaged project.
34.	Compulsory annual credit ratings of all NRB licensed BFIs
35.	Pricing of borrowers to be based on credit rating levels
36.	Risk weightages of higher rated borrowers could be revised further in line with international practices. Eg: AAA rated borrowers are currently subject to 50% risk weight in Nepal, as against 20% in India.

	Suggestions
37.	संघीय सरकारको बजेट जारी हुने मिति संविधानमै तोकिए जस्तै केन्द्रीय बैंकले जारी गर्ने Monetary Policy तथा सोउपर हुने Review सम्बन्धमा वार्षिक क्यालेन्डर (Monetary Policy Announcement Date or Advance Calendar) नै जारी भएमा नीतिगत परिमार्जन/पुनरावलोकन हुने सम्बन्धमा पूर्व आँकलन हुने र अनिश्चितता हटेर जाने हुन्छ।
38.	बढ्दो Digital Habits का कारण केन्द्रीय बैंकले जारी गरेको Monetary Policy Statement को Audio Visual Content समेत जारी गरेमा अध्यनकर्ताहरूकालागि अझ सहज हुने देखिन्छ। यस्तो प्रचलन अन्य देशका केन्द्रीय बैंकहरूको समेत रहेको देखिन्छ।
39.	हाल बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले गर्दै आएको Stress Testing ले सोही बैंकको आन्तरिक सूचकाङ्कमा आउने प्रभावका आधारमा विभिन्न Scenario तय गरी सोमा आएको परिवर्तनले बैंकलाई पार्ने प्रभाव मात्रलाई अध्ययनको दायरा बनाएकोमा समग्र अर्थतन्त्रका विभिन्न सूचकाङ्क (Macro Economic Indicators) मा आउने परिवर्तनले बैंक वित्तीय संस्थालाई अझ ठुलो रूपमा प्रभाव पार्ने भएकाले विद्यमान Stress Testing ले त्यसलाई सम्बोधन गर्न नसक्ने भएकाले अर्थत्रन्त्रको समग्र सूचकाङ्कहरू (Macro Economic Indicators) मा हुन सक्ने परिवर्तनका आधारमा Different Scenario Develop गरी कम्तीमा केन्द्रीय बैंक र ठुला वाणिज्य बैंकहरूले त्रयमासिक रूपमा Stress Testing गर्ने पद्दतीको विकास गरिनु आवश्यक देखिन्छ।
40.	नेपाल राष्ट्र बैंकले आफ्नो सुपरिवेक्षण क्षमता बढाउनको लागि चाल्नुपर्ने नीतिगत कदमहरू • डिजिटल बैंकिङ, फिनटेक र क्रिप्टोकरेन्सीजस्ता नयाँ प्रविधिमाथि निगरानी गर्न छुट्टै प्राविधिक इकाइ स्थापना गर्नु। • रियल टाइम डाटा एनालिटिक्स सिस्टम लागू गरी जोखिमको पहिचान र अनुगमन प्रभावकारी बनाउनु। • बैंक निरीक्षकहरूलाई नयाँ प्रविधि, साइबर जोखिम र इनोभेटिभ फाइनान्सको बारेमा निरन्तर प्रशिक्षण दिनु। • Basel III लगायतका अन्तर्राष्ट्रिय सर्वोत्तम अभ्यासहरूसँग NRB नीतिहरूलाई संलग्न गराउनु। • सुपरिवेक्षण कार्यलाई बढी स्वतन्त्र, पारदर्शी र डेटामा आधारित बनाउँदै सघन अनुगमन संरचना विकास गर्नु।
41.	बैंकहरूले आफ्ना सेवाहरू जनमैत्री र पहुँचयोग्य बनाउनका लागि लिन सक्ने उपायहरू • मोबाइल एप्स, इन्टरनेट बैंकिङ र युएसएसडी सेवाहरू नेपाली भाषामा सुलभ बनाउनु। • शाखारहित बैंकिङ (Branchless Banking) र मोबाइल बैंकिङ एजेन्टहरूको ग्रामीण तथा अर्धसहरी क्षेत्रमा विस्तार गर्नु। • बैंक खाता खोल्नको प्रक्रिया सरल, छिटो र न्यूनतम कागजातमा आधारित बनाउनु। • अशक्त, वृद्धवृद्धा र साक्षरता न्यून नागरिकका लागि समर्पित सहायक सेवा काउन्टर स्थापना गर्नु
42.	कर्जा सापटको वर्गीकरणको समयावधिहरू तथा कर्जा नोक्सानी व्यवस्था निम्नानुसार पुनरावलोकन गर्ने (see table below)

अवधि	**वर्गीकरण**	**नोक्सानी व्यवस्था**
भाखा ननाघेको	असल कर्जा	१ प्रतिशत
३ महिनासम्म भाखा नाघेका	सूक्ष्म निगरानी	१ प्रतिशत
३ महिनादेखि १ वर्षसम्म भाखा नाघेका	कमसल	२५ प्रतिशत
१ वर्षदेखि २ वर्षसम्म भाखा नाघेका	शंकास्पद	५० प्रतिशत
२ वर्षदेखि भाखा नाघेका	खराब	१०० प्रतिशत

Suggestions

43. The practice of Assets Classification and Provision norms of India seems practical having taken into consideration the availability of security / collateral for provision.

Types of Loans and Advances	Category	Overdue Period	Provision
Standard Assets	**Standard**	No Default	0.4% - 1%
Non-Performing Assets	**Sub-standard**	91-365 days overdue	Secured Advances: 15% Unsecured Advances: 25% Infrastructure Project with escrow accounts: 20%
	Doubtful Assets up to 1 Year	If loans remain in substandard category for the period of 12 Months	25% on secured exposure and 100% on unsecured exposure
	Doubtful Assets more than 1 year to 3 years		40% on Secured exposure and 100% on Unsecured exposure
	Doubtful Assets 3 years		100%
	Loss Assets	Considered uncollectible*	100%

44. A Regulatory Sandbox is a framework set up by a regulator that allows innovative products, services, or business models to be tested in a controlled environment under the regulator's supervision. RBI introduce its sandbox framework in August 2019.

45. In India, the KYC verification process has been extensively integrated with national identity systems, particularly with the Aadhaar card. Now Aadhaar masking is also in use “masked Aadhar” or virtual IDs in some cases. Similar can be developed for National Identity Card in Nepal.

46. RBI uses Repo and Reverse Repo operations as tools under Liquidity Adjustment Framework (LAF) to manage short term liquidity and signal monetary policy stance in the economy. It helps in managing liquidity in the banking system on a day-to-day basis.

47. Reserve Bank of India (RBI) scheme simplifies the grievance redress process at RBI by enabling the customers of Regulated Entities (REs) like banks, Non-Banking Financial Companies (NBFCs), Payment System Participants (PSPs) and Credit Information Companies to register their complaints at one centralized reference point. The objective of the Scheme is to resolve the customer grievances involving ‘deficiency in service’ on part of REs in a speedy, cost-effective and satisfactory manner.

	Suggestions
48.	In India, all the Banks has adopted FX Global Code of Conduct, which is a set of global principles of good practice in the foreign exchange market. It provides a common set of guidelines to promote the integrity and effective functioning of wholesale foreign exchange market (FX market)
49.	Project Financing को हकमा कर्जा असुली गर्नको निम्ति बैंक तथा वित्तीय संस्थाले Management takeover गरी छुट्टै व्यवस्थापन को विशेष व्यवस्था गरी सो संस्था सञ्चालन गर्नसक्ने । Insolvency & Bankruptcy Code को व्यवस्था लागु गर्नुपर्न ।
50.	○ जोखिम आधारित दरमा(Risk Based Pricing) एक मार्गदर्शन (परिमार्जित) आवश्यक रहेको । ○ विश्वव्यापी वित्त अवस्था जटिल हुँदै जाने अवस्था देखिन्छ, प्रभावकारी सुपरिवेक्षण र ग्राहकमैत्री बैंकिङ्ग सेवाको विकासका सम्बन्धमा अनकुल रहन देहाय बमोजिमका केही क्षेत्रहरू खासगरी, १. उन्नत विश्लेषण र AI सञ्चालित जोखिम मूल्याङ्कन गर्ने २. वित्तीय जोखिमका लागि जलवायु जोखिम र दिगो विकासमा बढी जोड दिने ३. सिमापारको वित्तीय जोखिम(Cross-border financial risks) व्यवस्थापन संरचना र प्रविधिमा समन्वय ४. डिजिटल सम्पत्ति र विकेन्द्रित बित्त ढाँचाजस्ता वर्तमान र उदीयमान जोखिमहरूको पूर्वानुमान छिटो र प्रभावकारिताका सम्बन्धमा स्पष्ट नीति निर्माण गर्ने । ○ बैकिङ सेवामा सामाजिक जिम्मेवारीलाई बढी महत्व दिने । ○ वास्तविक समय र सेवाहरूको मागबीच तारतम्य मिलाउने ।
51.	ऋणीको जोखिम परिवर्तन भए तापनि बैंकहरूले Risk Premium थप गर्न नपाउँदा Market Risk को सिद्धान्त विपरीत हुन गएको छ । तसर्थ, ऋणीको Risk Profile हेरेर एक निश्चित समयावधिपछि Risk-Based Pricing अनुसार प्रिमियम दर परिवर्तन गर्न सकिने व्यवस्था गरीदिनु हुन । साथै, ऋणीसँग सम्झौतामा उल्लेख भए बमोजिम प्रिमियम दरको अधिनमा रही बजारको तरलता तथा ऋणीको जोखिम हेरी सम्झौता गरिएको दरको अधिनमा रही प्रिमियम दर तल/माथि गर्न पाउने व्यवस्था गरीदिनु हुन ।
52.	Net Interest Margin को अवधारणा लागू गरी ब्याजदर अन्तरको गणना गर्ने सुत्रमा छुटेका Components - ऋणपत्र, पुनरकर्जा, सरकारी सुरक्षणपत्र, अन्तर बैंक सापटी, बाह्य व्यावसायिक सापटी तथा लगानीको ब्याजदर समेटी वासलातको तहमा Interest Sensitive Assets को ब्याज आम्दानीमा Interest Sensitive Liabilities को ब्याज खर्च घटाई ब्याजदर अन्तर गणना गर्ने विधि तय गरीदिनु हुन ।
53.	आधार दरको गणना विधिलाई पुनरावलोकन गरी आधार दर गणना गर्दा सञ्चालन खर्चको शत प्रतिशत (शुल्क र कमिसन खर्चहरू समेत) लेखाङ्कन, ०.७५ प्रतिशत सम्पत्तिमा प्रतिफलको व्यवस्था, ऋणपत्र निष्कासनमा लागेको खर्च, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषमा निक्षेप सुरक्षण वापत भएको प्रिमियम खर्च पनि समावेश गरीदिनु हुन ।
54.	ऋणी र बैंकबीच आपसी सहमतिमा ऋणमा तोकिएको स्थिर ब्याजदरलाई चल ब्याजदरमा रूपान्तरण गर्न अनुमति दिईनुपर्ने
55.	ब्याजदर तथा निक्षेप सङ्कलनसम्बन्धी विद्यमान विभिन्न प्रकारका सीमाहरूलाई समयसापेक्ष न्यूनतम

	Suggestions
	सीमामा सीमित बनाई सरलीकरण गर्न आवश्यक देखिन्छ । पछिल्लो दुई वर्षयता कर्जाको माग अत्यन्त न्यून रहेको र विपन्न वर्ग क्षेत्रमा समेत कर्जाको माग कम रहेकोले इजाजतपत्रप्राप्त “क”, “ख” र “ग” वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो कुल कर्जा सापट (बिल्स खरिद तथा डिस्काउण्टसमेत) को न्यूनतम ४.० प्रतिशत, विपन्न वर्गमा कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने छ ।
56.	ग्राहकहरूलाई QR प्रयोगका लागि अलग-अलग operators को प्रयोग गर्नु परेको अवस्थालाई मध्यनजर गर्दै यथाशीघ्र interoperability कार्यान्वयनका लागि पहल गरीदिनु हुन ।
57.	NDF को २० प्रतिशतको कायम सीमालाई वृद्धि गरी सम्बन्धित बैंकको प्राथमिक पुँजीको कम्तीमा ३० प्रतिशत कायम गर्ने । साथै यसको अवधि १ वर्षसम्म कायम गर्ने ।
58.	नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी गरिएका निर्देशन तथा परिपत्रहरूको व्याख्या गर्दा एकरूपता हुने गरी अन्तर विभागीय समन्वयलाई प्रभावकारी बनाई राष्ट्र बैंकबाट जारी निर्देशन तथा परिपत्रहरू थप प्रस्ट पार्ने एबम् बारबार सोधिने प्रश्न उत्तरहरू प्रकाशित गरी सहजीकरण गर्ने ।
59.	डिजिटल/वालेट भुक्तानीमा लाग्ने शुल्कहरू घटाइनुपर्ने
60.	गैरबैंकिङ सम्पत्ति बेचविखन सम्बन्धी नेपाल सरकार भूमि व्यवस्था सहकारी तथा गरीबी निवारण मन्त्रालय, भूमि व्यवस्थापन तथा अभिलेख विभागको प.सं.२०८१/०८२/स/प/१६/१/८०३ मिति २०८१/१२/२७ मा जारी गैरबैंकिङ सम्पत्ति हदबन्दी बढी हुने भएमा सकार गरेको ३ वर्षभित्रमा बेचबिखन गरिसक्नुपर्ने, २०८१ असार २४ अघि सकार गरेको रहेछ भने ३ वर्षभित्रमा प्रचलित कानुन बमोजिम गर्न सक्ने, उल्लिखित अवधिमा बेचविखन हुन नसकेमा त्यस्तो जग्गा बेचबिखन गर्न नेपाल सरकारको स्वीकृति लिनुपर्ने सम्बन्धमा एकीकृत निर्देशनमार्फत उपयुक्त सम्बोधन आवश्यक रहेको ।
61.	बैंक तथा वित्तीय संस्थाका सङ्घहरू (NBA, DBAN, NFIA) मार्फत गरिने वित्तीय साक्षरताका कार्यक्रमहरूलाई समेत CSR अन्तर्गत समावेश गर्न सकिने व्यवस्था गरिदिनुहुन । साथै, बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो संस्थामा कार्यरत कर्मचारीहरूका लागि Child Day Care Centre को व्यवस्था गर्दा लाग्ने खर्चसमेत CSR Guidelines मा समावेश गरीदिनु हुन ।
	Variance Analysis को प्रावधानलाई श्रावण १, २०८४ गतेदखि लागु हुने व्यवस्था गरिदिनु हुन । आधारभूत रूपमा Permanent Working Capital Loan भनेको ऋणीको working capital आवश्यकताका आधारमा प्रदान गरिने हुँदा, Permanent Working Capital Loan को प्रिमियम दर पनि अन्य रिभल्भिङ कर्जासरह, वार्षिक रूपमा ऋणीको सहमति लिई समीक्षा गर्ने व्यवस्था गरिदिनुहुन ।
62.	५ वर्षको समयावधि कम भएकाले र हालको विद्यमान अर्थतन्त्रको अवस्थाले गर्दा चालूपुँजी प्रकृतिको कर्जाको सीमामा सामञ्जस्य ल्याउनुपर्ने भएकोले Working Capital Guideline मा रहेको Term Loan लाई अधिकतम १५ वर्षसम्मको अवधि कायम गर्नुपर्ने । यसका साथै fluctuating working capital कर्जालाई निश्चित समयावधि दिएर सोभित्र permanent working capital loans मा परिणत गर्न पाउनुपर्ने र उक्त कार्यलाई पुनरतालिकीकरण मान्न नहुने ।
63.	नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन २०५८ को दफा १०२ ले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई दफा ९९ तथा १०० अन्तर्गत नेपाल राष्ट्र बैंकले गरेको सजायउपर चित्त नबुझेको खण्डमा सजाय पाएको मितिले पैंतीस दिनभित्र उच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेकोमा नेपाल राष्ट्र बैंकभित्र पुनरावेदनको संयन्त्र तथा व्यवस्था बनाउन आवश्यक रहेको देखिन्छ । सोबाट सुनुवाई नभएको अवस्थामा मात्र उच्च अदालतमा पुनरावेदन जान सक्ने व्यवस्था गर्ने ।
64.	अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको Credit Scoring Model को विकास गरी सो स्कोरलाई कर्जा विश्लेषणको आधार बनाई अहिले विद्यमान कालोसूची सम्बन्धी व्यवस्थालाई पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।
65.	बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सञ्चालक समितिलाई अझै बढी Professional बनाउन, लगानीकर्ताको दबाबबाट मुक्त राख्न तथा निजहरूले बढीभन्दा बढी संस्थाका लागि समय प्रदान

	Suggestions
	गर्न सक्ने बनाई अझै बढी जिम्मेवार बनाउने बैंक वित्तीय संस्थाको सञ्चालक समितिमा रहने गैह्र कार्यकारी सञ्चालकहरूको नियुक्तिको मापदण्डलाई थप कडा तथा पारदर्शी र प्रतिस्पर्धी बनाउँदै सञ्चालक समितिमा प्रतिनिधित्व हुने सङ्ख्या न्यूनतम ५० प्रतिशत पुऱ्याई निजहरूलाई विज्ञता र योग्यता तथा संस्थाको आकारका आधारमा उचित पारिश्रमिक भुक्तानी गर्न सक्ने गरी व्यवस्था गरिएमा विज्ञ व्यक्तिहरूको आकर्षण बढ्न गई सञ्चालक समिति स्वतन्त्र, सक्षम र प्रभावकारी हुने देखिन्छ ।
66.	भ्यालुयर्स एसोसियसनसमेतको समन्वयमा निश्चित मापदण्डका आधारमा भ्यालुयटि¨ फर्म/कम्पनीको रोस्टर कायम गरी सो मध्येको कुनै पनि फर्म/कम्पनीले गरेको मूल्याङ्कन सबै बैंक वित्तीय संस्थाका लागि मान्य हुने तथा निश्चित अवधि अगावै कुनै किसिमको Value Addition नभएका सोही धितोमको पुनरमूल्याङ्कन गर्न नपाइने गरी Locking Period लागू गर्ने लागयतका मापदण्डसहित छिट्टै मार्गदर्शन जारी गर्नुपर्ने ।
67.	प्रणालीगत रूपमा महत्वपूर्ण बैंक (Systemically Important Bank-SIBs) का लागि छुट्टै नियमन तथा सुपरिवेक्षणको व्यवस्था गरिनुपर्ने ।
68.	कानुनी संरचनाको निर्माण गरी Bancassurance कार्यान्वयनमा ल्याउने । नेपाल राष्ट्र बैंक र नेपाल बीमा प्राधिकरणको भूमिका, मोडालिटीलगायतका विषय समावेश गरी दुवै निकायले निर्देशिका जारी गर्ने ।
69.	KYC Sharing Mechanism को विकास गर्ने ।
70.	नियामकीय निकायहरूको Operation Level को Coordination Committee गठन गर्ने ।
71.	नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी गरिएका निर्देशन तथा परिपत्रहरूको व्याख्या गर्दा एकरूपता हुने गरी अन्तर विभागीय समन्वयलाई प्रभावकारी बनाई नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी निर्देशन तथा परिपत्रहरू थप प्रस्ट पारिनेछ एवम् बारबार सोधिने प्रश्न उत्तरहरू प्रकाशित गरी सहजीकरण गरिने छ । यसका साथै बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग, बैंक सुपरिवेक्षण विभाग, वित्तीय संस्था सुपरिवेक्षण विभाग तथा अन्य सम्बन्धित विभागहरूमा राय सुझाव एवं व्याख्या आदि जस्ता कार्यको लागि पेस गरिएका निवेदनहरूमा कार्यवाही गरी बढीमा एक महिनाभित्रमा राफराफ गर्ने वा सम्बन्धित बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई निवेदनहरूको कारवाही प्रगतिबारे जानकारी दिने ।
72.	Remove liquidity ratio as this will be covered under LCR
73.	Regulatory Retail Portfolio threshold to be revised to 30m
74.	Over the next few years to migrate to the FX - Global Standard
75.	Remove CD ratio cap as this will be covered under LCR
76.	1. Deposit rates should be linked with NRB Policy Rate. 2. Minimum savings rate should be floored at lower band of interest corridor i.e 3% less 1% and maximum cannot go higher than higher band of interest corridor i.e. 5%. 3. Interest rates offered on different types of savings accounts can be set by banks and financial institutions themselves independently depending on the changing market environment remaining within the interest rate corridor. 3. Fixed deposit rate can go upto a maximum of Bank Rate + 4% while the minimum to be maintained at lower band of interest corridor. OR, Banks should be free to decide independently the rates to be provided to their

	Suggestions
	depositors. This will allow banks for tiered based interest product rollout as well without the applicability of 2% cap.
77.	Cost of fund computation should exclude the short term volatile deposits to avoid spikes in pricing of loans. The stable (core) portion of current and savings deposits together with fixed deposits should be reckoned for arriving at the balance outstanding for determining cost of funds for Base Rate. Return on equity should factored in Base rate. Tenor premium should be included in pricing of loans.
78.	In addition, banks should be allowed to increase the premium in the circumstances where credit risk has deteriorated or the repayment date has been extended. For clients not complying with the terms and conditions agreed at the time of loan sanction, banks should be allowed to penalise such clients by upward revision of interest rate at any point of time. This will help in promoting better financial dicipline among borrowers and promote good practice.
79.	BFIs should be allowed to apply penal interest to clients not adhering to the terms and conditions agreed/ accepted at the time of loan sanction.
80.	इ.प्रा.निर्देशन नं. १७/०८१ विपन्न वर्ग तथा तोकिएका क्षेत्रमा प्रवाह गर्नुपर्ने कर्जासम्बन्धी व्यवस्था १. इजाजतपत्रप्राप्त “क”, “ख” र “ग” वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो कुल कर्जा सापट (बिल्स खरिद तथा डिस्काउण्टसमेत) को न्यूनतम ५.० प्रतिशत, विपन्न वर्गमा कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने छ । १५. तोकिएका क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह सम्बन्धी व्यवस्था (१) न्यूनतम कर्जा प्रवाह : यस बैंकबाट इजाजतपत्रप्राप्त वाणिज्य बैंकले कुल कर्जा सापटको देहायबमोजिम तोकिएका क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने छ : (क) समग्रमा बैंकहरूले केही आर्थिक वर्षहरू अनुपात स्थिर राखी क्रमिक रूपमा बढाउदै २०९० सम्म तोकिएको क्षेत्रमा देहायबमोजिम ४० प्रतिशत कर्जा पुऱ्याउनुपर्ने: २०८३ असार मसान्तसम्म - ३१ प्रतिशत २०८४ असार मसान्तसम्म - ३१ प्रतिशत २०८५ असार मसान्तसम्म - ३४ प्रतिशत २०८६ असार मसान्तसम्म - ३४ प्रतिशत २०८६ असार मसान्तसम्म - ३४ प्रतिशत २०८७ असार मसान्तसम्म - ३७ प्रतिशत २०८८ असार मसान्तसम्म - ३७ प्रतिशत २०८९ असार मसान्तसम्म - ३८ प्रतिशत २०९० असार मसान्तसम्म - ४० प्रतिशत (ख) कृषि क्षेत्रअन्तर्गत बैंकहरूले माथिकै क्रमिक रूपमा कर्जा प्रवाह गर्ने मर्मलाई ध्यानमा राख्दै २०९० सम्म १५ प्रतिशत कर्जा प्रवाह हुने गरी देहायबमोजिम कर्जा प्रवाह गर्ने: २०८३ असार मसान्तसम्म - १२ प्रतिशत

	Suggestions
	२०८४ असार मसान्तसम्म - १२ प्रतिशत २०८५ असार मसान्तसम्म - १३ प्रतिशत २०८६ असार मसान्तसम्म - १३ प्रतिशत २०८६ असार मसान्तसम्म - १३ प्रतिशत २०८७ असार मसान्तसम्म - १४ प्रतिशत २०८८ असार मसान्तसम्म - १४ प्रतिशत २०८९ असार मसान्तसम्म - १४.५ प्रतिशत २०९० असार मसान्तसम्म - १५ प्रतिशत (ग) ऊर्जा क्षेत्रअन्तर्गत बैंकहरूले माथिकै क्रमिक रूपमा कर्जा प्रवाह गर्ने मर्मलाई ध्यानमा राख्दै २०९० सम्म १० प्रतिशत कर्जा प्रवाह हुने गरी देहायबमोजिम कर्जाप्रवाह गर्ने: २०८३ असार मसान्तसम्म - ७ प्रतिशत २०८४ असार मसान्तसम्म - ७ प्रतिशत २०८५ असार मसान्तसम्म - ८ प्रतिशत २०८६ असार मसान्तसम्म - ८ प्रतिशत २०८६ असार मसान्तसम्म - ८ प्रतिशत २०८७ असार मसान्तसम्म - ९ प्रतिशत २०८८ असार मसान्तसम्म - ९ प्रतिशत २०८९ असार मसान्तसम्म - ९.५ प्रतिशत २०९० असार मसान्तसम्म - १० प्रतिशत (घ) औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०७६ को दफा १७ ले परिभाषा गरेको लघु, घरेलु, साना एवम् मझौला उद्यमअन्तर्गत बैंकहरूले माथिकै क्रमिक रूपमा कर्जाप्रवाह गर्ने मर्मलाई ध्यानमा राख्दै २०९० सम्म १५ प्रतिशत कर्जा प्रवाह हुने गरी देहायबमोजिम कर्जा प्रवाह गर्ने: २०८३ असार मसान्तसम्म - १२ प्रतिशत २०८४ असार मसान्तसम्म - १२ प्रतिशत २०८५ असार मसान्तसम्म - १३ प्रतिशत २०८६ असार मसान्तसम्म - १३ प्रतिशत २०८६ असार मसान्तसम्म - १३ प्रतिशत २०८७ असार मसान्तसम्म - १४ प्रतिशत २०८८ असार मसान्तसम्म - १४ प्रतिशत २०८९ असार मसान्तसम्म - १४ प्रतिशत २०९० असार मसान्तसम्म - १५ प्रतिशत
81.	Banks should adopt a more dynamic and inclusive automated Client Risk Assessment model which would consider all potential risk factors/variables such as Entity Type Risk, Product And Channel Risk (On-boarding Types, Product Risk Score, Account Servicing) Business And Activity Risk, Geography Risk (Quality of Regulation, Listed on a Recognized Exchange, Country Status), Relationship Risk(PEP Status, Sanctions Nexus, Length of Relationship, Age of Business), Transparency Risk (Source of Wealth, Source of Funds), Behavioural And Transactional Risk(Adverse Information, AML Risk Events)

	Suggestions
	Reporting entity shall identify and assess risks on ML and TF Risk assessment separately in accordance with its business or profession, scope, customer, products or services, transactions or delivery channel etc
82.	Provision on trade based money laundering in Directives 19 of Unified Directives 2081 Banks should conduct various activities from AML/CFT perspective while conducting an international trade transactions including 1) Trade Due Diligence 2) sanction screening of all involved parties, 3) Vessel checking 4) Pre and Post Trade red flags monitoring 5) independent AML/Sanctions handling/investigation 6) Management oversight 7) Independent assurance and Testing 8) having policy and procedure on TBML
83.	Provision on Information Sharing between private to Private and Private to public enterprises in Directives 19 of Unified Directives 2081 With an appropriate legal framework and without impacting financial inclusion; banks should be able to share information securely between private to public and private to private sectors to manage AML/financial crime risk.
84.	Provision on Product Risk Assessment in Directives 19 of Unified Directives 2081 Banks should perform a Product Risk Assessment specific to money laundering/terrorist financing/proliferation financing (ML/TF/PF), sanctions and tax evasion risks to evaluate the inherent financial crime risks associated with each of a bank's financial product offerings. The results of the risk assessment provide senior management with insights into the risks inherent in a bank's products and help them determine the appropriate control framework. The outcome can be utilized on transaction monitoring, client risk assessment, and bank's risk assessment. While conducting the Product Risk Assessment, various factors such as Product Transparency, Complexity of Product, Delivery Channel, Transaction / Disbursement Characteristics, Geographical risks, Tax Evasion Product Features /Transparency and facilitation etc can be considered.
85.	Provision on Fraud Risk Management in Directives 19 of Unified Directives 2081 Banks should develop and adopt a robust fraud risk management process to manage the emerging fraud threats including online fraud, digital fraud, trade fraud, credit fraud etc by having a policy on various aspects of fraud such as Fraud Risk Management (Fraud Threat Assessment, Fraud Risk Assessment), Fraud Prevention and Detection (Education, Training, and Awareness, Fraud Surveillance, Fraud Watch List), Fraud Investigation and Correction(Fraud Response, Fraud Investigation, Fraud Recovery), Business Ownership etc.
86.	Banks shall be allowed to operate as corporate agents of Insurance companies to promote insurance facility to the mass
87.	"For management of conflict of interest risk, risk approval authority must not be delegated to individuals whose primary responsibilities relate to revenue generation." There should be segregation of duties regarding various credit-related functions, such as credit assessment, analysis, approval, disbursement, administration, and

	Suggestions
	monitoring. For large banks, different units should be established to perform each function. However, in smaller banks where it may not be possible to adequately staff different units, the structure in place should ensure that conflict of interests between these functions are identified and managed and that sufficient checks and balances are in place even if they are within the same unit.
88.	Different banks are using different tools and taxonomies of risk management for a short-term flexibility. On a long term, proposed 'standardised taxonomy" will provide a structured and consistent way to understand, categorize, and assess risks across various entities, facilitating more effective oversight and supervision
89.	NRB to issue bonds of various tenure to absorb market liquidity
90.	नेपालको समग्र आर्थिक गतिविधि प्रवर्द्धनमा बैंकिङ क्षेत्रले खेल्न सक्ने भूमिका • साना तथा मझौला उद्यमहरू (SMEs) लाई प्राथमिकता दिई सहज कर्जा पहुँच सुनिश्चित गर्नु । • कृषि, पर्यटन, ऊर्जा, सूचना प्रविधिजस्ता प्राथमिक क्षेत्रहरूमा लगानी प्रवाह वृद्धि गर्नु । • स्टार्टअप तथा इनोभेटिभ परियोजनाहरूका लागि विशेष कर्जाको प्याकेज ल्याउनु । • डिजिटल भुक्तानी प्रणालीलाई ग्रामीण र सहरी क्षेत्रमा विस्तार गरी लेनदेन सरल बनाउनु । • स्वरोजगार सिर्जनालाई उत्प्रेरित गर्न सहुलियतपूर्ण कर्जा (Refinancing) र ब्याज अनुदान योजना सञ्चालन गर्नु ।
91.	निक्षेप सुरक्षणसम्बन्धी व्यवस्थाहरूको पुनः विश्लेषण गर्दै सुरक्षण शुल्क घटाउने गरी पुनरावलोकन गर्ने । कर्जा सुरक्षणलाई लघु, घरेलु तथा साना उद्योगको हितमा उपयोगी बनाउन यसको प्रभावकारिता वृद्धि गरी सुरक्षण गरिएका कर्जाको भुक्तानी प्रक्रिया सरल एवं सहज बनाउने ।
92.	उद्योग र साना/मझौला क्षेत्रहरूको पुनरुत्थानका निमित्त एक पटकको लागि कर्जा पुनरतालिकीकरण/पुनरसंरचनाको व्यवस्था प्रदान गरिदिनुहुन । साथै, पुनरसंरचना/पुनरतालिकीकरण गर्दा न्यूनतम ५ प्रतिशत कर्जा नोक्सानी व्यवस्था गरीदिनुहुन ।
93.	परिस्थितिवस समस्यामा परेका ऋणीहरूको हकमा उल्लिखित क्षेत्रसँग सम्बन्धित कर्जा र अन्य सबै क्षेत्रमा प्रवाह भएका रु. ५ करोडसम्मका कर्जालाई ऋणीको अनुरोधमा उद्योग/व्यवसायको र व्यक्तिगत नगदप्रवाह तथा आम्दानी विश्लेषण गरी आवश्यकता र औचित्यको आधारमा बुझाउनुपर्ने ब्याजको कम्तीमा १० प्रतिशत रकम असुलउपर गरी देहायका सर्तहरूको अधीनमा रही कर्जाको पुनरतालिकीकरण र/वा पुनरसंरचना गर्नुपर्ने । कृषि, लघु तथा साना उद्योग, ऊर्जा, पर्यटन, यातायात तथा निर्यातमुखी उद्योगजस्ता अत्यन्त महत्वपूर्ण तर संवेदनशील (Highly Important but Vulnurable) क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जालाई ब्याज पुँजीकरण, कर्जा जोखिम व्यवस्था तथा वर्गीकरण, कर्जा पुनरतालिकीकरण तथा पुनरसंरचनामा सहुलियतपूर्ण व्यवस्था गर्ने । उपर्युक्त बमोजिम पुनरतालिकीकरण र/वा पुनरसंरचना गरिएका कर्जाहरूमा ५ प्रतिशत कर्जा नोक्सानी व्यवस्था कायम गर्नुपर्ने छ ।
94.	पहिलो पटक घर खरिद वा निर्माण गर्ने व्यक्ति (First Home Buyer) लाई देहायको सर्तहरूको अधीनमा रही प्रदान गरिने रु. ३ करोडसम्मको आवासीय घर कर्जामा loan to value ratio बढीमा ८० प्रतिशतसम्म कायम गर्न सकिने छ ।
95.	Reinforce / expand and review mandatory Directed Sector Lending (DSL) targets with robust monitoring mechanisms.
96.	Enable branchless banking using Business Correspondents (BCs), mobile wallets, and micro-ATMs. Adopt India’s model of Jan Dhan–Aadhaar–Mobile (JAM) for financial access in remote areas.

97.	Promote season-based and crop-specific repayment structures. Develop area-specific financial products in coordination with local governments and cooperatives.
98.	उत्पादनमूलक उद्योग तथा पूर्वाधारको क्षेत्रमा लगानी सङ्कलन गर्न लामो समायावधिका ग्रिन बण्ड, Foreign Currency Bond, जस्ता उपकरणहरू राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय रूपमा निष्काशन गरी विदेशी मुद्रा सङ्कलन तथा परिचालन गर्न आवश्यक सहजीकरण तथा प्रोत्साहन गरिनुपर्दछ ।
99.	○ नवीनता र नियमका बीच सन्तुलन कायम गर्दै, मानव स्रोतलाई कायम राख्दै र विकसित हुँदै गरेका ग्राहकको आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्दै दीर्घकालीन आर्थिक गतिविधिहरू चलायमान र सफलताको लागि कार्य गर्ने । ○ बैंकिङको परिदृश्य महत्वपूर्ण परिवर्तनको क्रममा छ जुन पारदर्शी, प्रतिस्पर्धी, उपभोक्ता संरक्षण र वित्तीय स्थिरताको प्रर्वद्धनका लागि नियमनकारी निकाय र नियमहरूका लहरका कारणले व्यवस्थित रहेको छ । यिनै कारणले अघिल्लो वित्तीय सङ्कटहरूलाई सम्बोधन गर्न सक्षम भएको उदाहरण छ तर आजको प्रविधिको तीव्र विकाससँग यसलाई अनुकूल गर्न पनि उत्तिकै आवश्यक छ । ● नवीनता र स्थानीय (घरेलु) स्रोतको सङ्कलन र परिचालनमा वाणिज्य बैंकहरू बाहेक लघुवित्त सस्थाहरूलाई पनि जिम्मेवार बनाउने । ● स्थानीय स्तरमा सङ्कलित स्थानीय स्रोत र साधन परिचालनमा निश्चित सीमा निर्धारण गर्ने नीति निर्माण गर्ने । ● युवा व्यवसाय, ऊर्जाको परिवर्तन, जलवायुवित्त, ग्रामीण पर्यटन, वित्तीय शिक्षा, लिङ्ग र नागरिक समाजलाई समाजिक रूपले जिम्मेवार बनाउने (Social audit by civil society) । ● महिलाहरूको उद्यमशीलतालाई वित्तीय साधनको पहुँचमा वृद्धि र कर्जा सीमा खुकुलो बनाउने । ● बजेटले प्राथमिकतामा राखेका क्षेत्रहरूलाई प्रोत्साहन गर्ने नीति लिने । ○ ऋणीको जोखिमका आधारमा विगतमा तोकिएका प्रिमियम दरमा आवश्यकता हेरी समयसापेक्ष थप घट गर्न लचिलो नीति लिने । ○ पुँजीकोषको दबाब रहेको र कर्जा प्रभाव गर्न असमर्थ रहेका कतिपय बैंकहरूलाई पुँजीकोषमा निश्चित अवधिसम्मका लागि सहज गर्ने नीति लिने, जोखिम भार र कर्जा नोक्सानी व्यवस्थामा लचकता अपनाउने र कर्जा पोर्टफोलियोहरूमा समीक्षा गरी समयसापेक्ष र अनुकूल सीमा निर्धारण गर्ने । ○ ब्याजदर अन्तर र आधार दर गणना समीक्षा गरी नसमेटिएका पक्षहरूलाई समावेश गर्ने । ○ चालुपुँजी मार्गदर्शनलाई आवश्यकताको आधारमा अल्पकालीन, मध्यमकालीन र दीर्घकालीन नीति परिमार्जन र अवलम्बन गर्ने । ○ सञ्चालन घाटामा रहेका बैंक तथा लघुवित्त संस्थाहरूलाई लगानी तथा कारेवारको आधारमा सञ्चालन खर्च अनुदान उपलब्ध गराउने । ○ बैंक तथा लघुवित्त संस्थाहरूले समाजमा सकरात्मक भूमिका खेल्न सक्ने वस्तु तथा सेवा, रोजगारी वा स्वरोजगार, उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धिसँग अनुदानलाई जोडने नीति लिने ।

	○ वित्तीय शिक्षालाई कार्यक्रम र शैक्षिक संस्थाहरूसँग आबद्ध गर्ने, क्षमता अभिवृद्धि र तालिममा जोड दिने नीति लिने । ○ अनुकूलित वित्तीय उत्पादनहरू र वितरण संयन्त्रलाई समीक्षा गरी नयाँ नीति (Psychometric score based test) अङ्गिकार गर्ने र ससाना कर्जा बिनाधितो प्रवाह गर्ने र बिमासँग आबद्ध गर्ने । ○ स्थानीय रूपमा समभ्रुदारीलाई सुदृढ पार्ने र पहलहरूको दिगोपन सुनिश्चित गर्ने । कार्यक्रम प्रगतिसँगको समीक्षा, अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रतिवेदन लिने नीति व्यवस्था गर्ने । समय र उद्देश्यहरूका आधारमा उत्पादन क्षेत्रमा वस्तुहरूका स्वभावका आधारमा लागि अवधि निर्धारण गर्ने र सोही अनुसार छोटो अवधिका लागि १५ महिना, मध्यम अवधिका लागि १५ महिनादेखि ५ वर्ष र लामो अवधिका लागि ५ वर्षदेखि १५ वा २० वर्ष निर्धारण गर्ने र सोही आधारमा जोखिममा आधारित मूल्यदर, नोक्सान व्यवस्था र पुँजीकोष व्यवस्था सहजीकरण गर्ने नीति लिने ।
100.	बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले हरित तथा कृषि कर्जा प्रवाह गर्दा हुने जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्न सम्बन्धित क्षेत्रमा अनुभवी, दक्ष र पर्याप्त विषयविज्ञहरू राखी काम गरिरहेका कम्पनी/संस्थाहरूले बनाएका व्यावसायिक योजना र मूल्याङ्कनलाई अनिवार्य गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्ने ।
101.	लामो समयदेखि अर्थतन्त्रमा देखिएका शिथिलताको प्रमुख कारण सेयर बजार र घरजग्गा क्षेत्रतर्फ सर्वसाधारण र व्यवशायी दुबैको मनोबल कम देखिनु हो । व्यवसायीहरूको ठूलो रकम कुनै न कुनै रूपमा यी दुई क्षेत्रमा लामो समयदेखि अड्किरहेको छ तसर्थ एक पटकका लागि यी दुवै क्षेत्रलाई चलायमान बनाउन सकिए यसले राज्यको राजस्व र अर्थतन्त्रलाई गति प्रदान गर्नेछ । यसका लागि व्यक्तिगत सेयर कर्जातर्फ केन्द्रीय बैंकले लगाएको रु.१५ करोडको सीमालाई हटाउनु जरुरी देखिन्छ भने घरजग्गातर्फ हाल घरजग्गाको मूल्यसमेत स्थिर रहेको हुँदा Loan to Value Ration (LTV) र Debt to Income Ratio(DTI) समेत दुवैलाई ६० प्रतिशत गरिनु उययुक्त देखिन्छ ।
102.	ग्रामीण क्षेत्रमा कर्जाप्रवाह बढाउन बैंकहरूले चाल्नुपर्ने कदमहरू • स्थानीय सहकारीहरू वा माइक्रोफाइनान्ससँग सहकार्य गरेर ग्रामीण क्षेत्रमा कर्जा वितरण गर्नु । • भूमि नापजाँच, क्रेडिट हिस्ट्रीजस्ता कागजात नभएका ग्राहकका लागि विकल्पीय मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्नु । • ग्रामीण क्षेत्रमा बैंकिङ एजेन्ट, मोबाइल शाखा तथा डिजिटल सेवा विस्तार गर्नु । • कृषकहरू, महिला समूह, युवा उद्यमीहरूलाई लक्षित गरी विशेष कर्जायोजना ल्याउनु । • ग्रामीण कर्जाको अनुगमनलाई डिजिटल ट्र्याकिङ सिस्टमबाट निगरानी गर्दै जोखिम न्यूनीकरण गर्नु ।
103.	स्वदेशी उप्पादन (कृषि तथा गैह्र कृषिक्षेत्र दुवैमा) लाई बढाई बढ्दो व्यापारघाटा कम गर्न नयाँ स्थापना हुने र Raw Materials मा कम्तीमा एक तहको Value Addition सहितको उत्पादनमुखी उद्योग तथा कृषि उप्पादन र प्रशोधनमा आधारित उद्योग अझ स्वदेशी कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगहरूलाई दिइने कर्जाको जोखिम भार तथा आवश्यक कर्जा नोक्सानी व्यवस्थामा न्यूनीकरण गरी यस क्षेत्रमा नयाँ कर्जा लगानीका लागि बैंक वित्तीय क्षेत्रलाई प्रोत्साहन हुने नीति अवलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसले रोजगारी र स्वरोजगारीमा समेत टेवा पुग्ने, विदेशबाट पेसा, सीप सिकेर फर्किएकाहरूलाई यहँ बसी उद्योग गर्न प्रोत्साहन गर्ने र वित्तीय व्यवस्थापन तथा आर्थिक विकासमा समेत सहयोग पुग्न जाने देखिन्छ ।
104.	उत्पादनमुखी नयाँ उद्योग स्थापनाका साथै विद्यमान उद्योगहरूको विस्तार/उत्पादन वृद्धिका लागि निश्चित समयावधिका लागि ब्याजदर सुनिश्चितता प्रदान गरी लगानीकर्ता/उद्यमी/व्यवसायीको मनोबल अभिवृद्धि गर्न सकिएमा यसले राष्ट्रिय उत्पादकत्व वृद्धि गर्दै आयातलाई प्रतिस्थापन गरी व्यापार घाटालाई कम गर्न ठुलो मद्दत पुग्न जाने छ । यसका लागि उत्पादनमुखी उद्योगहरूलाई कम्तीमा ५ वर्षसम्म आधारदरमा अधिकतम २ प्रतिशतसम्ममा

	स्थिर ब्याजदरमा कर्जा प्रवाहको व्यवस्था हुनु उचित देखिन्छ ।
105.	तोकिएका पहाडी र हिमाली क्षेत्रमा निजी क्षेत्रले लगानी गरी सञ्चालन गरेको निजी विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, सार्वजनिक यातायात, ढुवानी संयन्त्र, खानेपानी वितरणलगायतका पूर्वाधारहरूमा बैंक वित्तीय संस्थाबाट कर्जा प्रवाहलाई सहज र आकर्षित गर्न त्यस्ता क्षेत्रमा साथै पहाडी र हिमाली क्षेत्रमा बसोवास गरी उत्पादन, प्रशोधनमुखी उद्यम सञ्चालन गरिरहेका व्यक्ति/व्यवसायलाई बैंक वित्तीय संस्थाहरूले प्रवाह गरेको कर्जामा कर्जाको जोखिम भार तथा आवश्यक कर्जा नोक्सानी व्यवस्थामा न्यूनीकरण गरी यस क्षेत्रमा नयाँ कर्जा लगानीका लागि बैंक वित्तीय क्षेत्रलाई प्रोत्साहन हुने नीति अवलम्बन गरी यस्ता क्षेत्रको बसाइसराइ (Migration) लाई कम गरी त्यस्ता क्षेत्रको उत्पादनयोग्य जमिनलाई जडीबुटी, उन्नत फलफूल, अर्गानिक तरकारी/सागसब्जी जस्ता High Value, Value Added Crops उत्पादनको प्रमुख थलोको रूपमा विकास गर्न सके स्रोतको वितरणमा देखिने समस्या र केही हदसम्म विदेश पलायन हुने युवाको सङ्ख्यालाई कम गर्न सकिनुका साथै आयातलाई कम गरी निर्यातमा समेत योगदान पुऱ्याउन सकिने देखिन्छ ।
106.	कृषि कर्जा प्रदान गर्ने विधि र प्रक्रियालाई सहजीकरण गर्न तथा नियमन, निरीक्षण एवं नियन्त्रण गर्न कृषि कर्जासम्बन्धी अलग्गै निर्देशिका जारी गरी कार्यान्वयनमा ल्याउन उपयुक्त हुने ।
107.	कृषि उत्पादनसँग सम्बन्धित परियोजनालाई चालु पुँजी कर्जा सीमा कायम गर्दा र उक्त सीमा नवीकरण गर्दा खुद व्यापारिक सम्पत्तिको आधारमा गर्न व्यावहारिक नहुने भएकोले उत्पादन लागत तथा उत्पादन चक्रको आधारमा गर्नु वैज्ञानिक हुने ।
108.	कृषि उत्पादन/व्यवसायको प्रकृतिअनुसार कर्जाको अवधि र ग्रेस अवधि फरक फरक हुने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने । साथै कृषि उत्पादनको अवधि वा चक्रको आधारमा कर्जाको किस्ता निर्धारण गरिनुपर्ने ।
109.	सरकारलाई कृषिको विकास र प्रर्वद्धनका कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न र हुन सक्ने सरकारी सुविधा र अनुदानको दुरुपयोग रोक्न कृषक परिचयपत्र लागू गर्ने ।
110.	हाल प्रचलनमा रहेको "सहुलियतपूर्ण कर्जाका लागि ब्याज अनुदानसम्बन्धी एकीकृत कार्यविधि, २०७५" मा आवश्यक परिमार्जन गरी उत्पादनमा आधारित अनुदान वितरणलाई व्यवस्थित गर्न विद्युतीय किसान परिचयपत्र कार्डको व्यवस्था गर्ने र उत्पादनका आधारमा वास्तविक किसानलाई अनुदान रकम उपलब्ध गराउने ।
111.	कृषि उपकरण, बीउ, मल, सिँचाइमा लाग्ने विद्युत् महसुलमा अनुदान समयमै उपलब्ध गराउने ।
112.	कृषि उपज/उत्पादनको बजार बिक्री तथा मूल्य सुनिश्चितताका लागि विविध कृषि उत्पादनको लागत मापदण्ड Cost Benchmark बनाई कम्तीमा Benchmark लागतमा २० प्रतिशत जोडी समर्थन मूल्य तोक्नुपर्ने । समर्थन मूल्यभन्दा बजार मूल्य बढी भएमा किसान वा उत्पादनकर्ताले सिधै बजारमा बिक्री गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाउने । बजार मूल्य Benchmark लागतभन्दा कम भएमा स्थानीय सरकार, प्रदेश सरकार तथा सङ्घीय सरकारले उत्पादनको आकार Volume को आधारमा समर्थन मूल्यमा सिधै खरिद गरी किसानलाई भुक्तानी दिने र उक्त उत्पादनलाई सरकारी संयन्त्रले शीत भण्डारण गरी बजार माग भएको बेलामा बिक्री गर्ने व्यवस्था गर्ने । यसरी बिक्री गर्दा परेको घाटालाई स्थानीय सरकार, प्रदेश सरकार तथा सङ्घीय सरकारले रकमको आधारमा अनुदान हिसाबमा समायोजन गर्ने । यसरी बिक्री गर्दा नाफा भएमा कृषि अनुदान कोष खडा गरी रकम जम्मा गर्दै लैजाने व्यवस्था मिलाउने ।
113.	सबै साना कृषकहरू र विशेष गरी युवालाई लक्षित गरी बढीमा ५ प्रतिशत ब्याजदरमा सस्तो र सुलभ कृषि कर्जाको व्यवस्था गर्ने ।
114.	रु.२० लाखसम्मको कृषि कर्जाको लागि व्यवसाय फर्म वा कम्पनी दर्ता गर्न अनिवार्य नहुने व्यवस्था मिलाउने ।
115.	रु.५० लाखसम्मको कृषि उत्पादन वा व्यवसाय गर्ने फर्म वा कम्पनीलाई व्यवसायको आय, खर्च र नगद प्रवाह अनुमानको आधारमा कर्जा प्रदान र नवीकरण गर्न सकिने प्रावधान ल्याउनुपर्ने । कर्जा ग्राहकलाई कर चुक्ता प्रमाणपत्र र/वा लेखा परीक्षण भएको वित्तीय विवरण अनिवार्य गर्न नहुने ।
116.	नेपाल राष्ट्र बैंकको बैंक सुपरिवेक्षण विभागमा समेत केही सङ्ख्यामा कृषि विषयका विज्ञ कर्मचारीहरू राखी कृषि कर्जाको सुपरिवेक्षण कार्यलाई प्रभावकारी बनाउनु पर्ने ।
117.	देशका मुख्य मुख्य ठाउँमा कृषि बजारको स्थापना र विकास गर्दै लैजाने । सरकारले स्थानीय स्तरमा ठाउँ ठाउँमा कृषिउपज भण्डार गर्ने ठुला ठुला वेयरहाउस/गोदामघर निर्माण गर्ने ।

118.	नेपाल राष्ट्र बैंकले ठुला ठुला वेयरहाउस/गोदाममा कृषकले राखेको उपजको आधारमा वेयरहाउस रिसिप्ट कर्जा दिने व्यवस्था मिलाउने ।
119.	बैंकहरूले कृषि कर्जाको प्रक्रियालाई सरलीकृत गर्न डिजिटलाइज गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्ने ।
120.	लिजमा जमिन लिई वा सामूहिक खेतीपाती वा पशुपालन गर्न चाहने तर धितो दिन नसक्ने कृषकलाई कर्जा दिन सकिने खालको नीतिगत व्यवस्था मिलाउने ।
121.	देशमा कृषि कर्जाका लागि आवश्यक पर्ने कुल रकम अनुमान गरी एउटा बास्केट फण्डको व्यवस्था गरेर यस्तो रकमबाट कर्जा लगानी गर्ने । कृषि क्षेत्रमा कर्जा लगानी गर्न नसक्ने बैंक वा वित्तीय संस्थाले आफूले लगानी गर्नुपर्ने रकम यस प्रकारको फण्डमा जम्मा गराई कृषिमा भएको लगानीसरह रिपोर्टिङ गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
122.	सबै बाली वस्तुको बीमा तथा सुरक्षण गरी क्षति न्यूनीकरण गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
123.	निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगमबाट सुरक्षण गरिएका कर्जाहरूको क्षतिपूर्ति दाबी भुक्तानी कर्जाको अन्तिम भुक्तानी मितिले दुई वर्षभित्र गर्नुपर्ने व्यवस्था संशोधन गरी कर्जाको कुनै किस्ताले भाखा नाघी कर्जा खराव वर्गमा वर्गीकरण भएमा उक्त निगमबाट क्षतिपूर्ति लिन पाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
124.	लघु, घरेलु, साना तथा मझौला उद्योगहरू समेतले सहज रूपमा पाउन सक्ने गरी रिफाइनान्स सुविधाको दायरालाई विस्तार गर्नु उचित देखिन्छ ।
125.	बैंक मर्जरपछि देखिएका समस्याहरू र समाधानका उपायहरू • कर्मचारी व्यवस्थापनमा उत्पन्न द्वन्द्व समाधान गर्न निष्पक्ष Hr नीति बनाउनु । • पूर्व मर्ज बैंकका ग्राहकहरूको सेवा स्तरमा समानता ल्याउन सशक्त समन्वय गर्नु । • IT प्रणाली एकीकरण गर्दा देखा पर्ने समस्या समाधानका लागि चरणबद्ध योजना ल्याउनु । • ग्राहकहरूको विश्वास कायम राख्न एकीकृत ब्रान्डिङ र सञ्चार रणनीति बनाउनु । • क्षेत्रीय असमानता न्यूनीकरण गर्दै सबै क्षेत्रलाई समावेशी सेवामा ल्याउनु ।
126.	Set up a dedicated M&A Facilitation Cell within NRB to guide and oversea mergers.
127.	○ जनशक्तिको व्यवस्थापनमा समस्या तथा जिम्मेवारी र पदोन्नतिमा सन्तुष्ट हुन नसकेको अवस्था ○ साना तथा खुद्रा कर्जा विस्तारमा कमी ○ नाफामुखी हुने क्षेत्रमा बढी केन्द्रित ○ सञ्चालकहरूबीच समन्वयमा समस्या **समाधानहरू** गाभ्ने र प्राप्ति उद्देश्य अनुकूल उपलब्धि भएको नभएको बारेमा अध्ययन नभएको तथा उक्त कार्यपछि वास्तविक भिन्नताहरूको बारेमा समीक्षा गर्न आवश्यक छ । जस्तो: पुँजीकोषको र कर्जा विस्तार, प्रविधिमा विस्तार र सेवामा प्रभाव, ग्राहक र कर्जा पोर्टफोलियोहरूमा समीक्षा, आम्दानी र खर्चको अनुपात, मुनाफा र प्रतिफल दर, आउटरिच, जोखिमस्तर आदि अध्ययन प्रतिवेदनको आधारमा सफल भएको नभएको र समाधान सम्बन्धमा आवश्यक नीति लिन आवश्यक छ ।
128.	वित्तीय पहुच विस्तार भइसकेको अवस्था/स्थानमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सङ्ख्या अधिक भएको अवस्थामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाका शाखा एक आपसमा मर्ज र खरिद बिक्री गर्न पाउने ।
129.	बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू गाभ्ने र प्राप्ति गर्ने सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकले दिने छुट सुविधाका बारेमा भविष्यमा आउन सक्ने समस्याबारेमा सचेत रहने । विगतमा जस्तो मर्जपश्चात् बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले बहन गर्न परेको थप कर दायित्वजस्ता विषयमा सम्बन्धित निकायसँग समन्वय गरी सोही अनुसार नीति निर्माण गर्ने ।
130.	मर्जरको समस्या संस्था specific भएकाले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको मर्जरपश्चात audit को व्यवस्था गर्न र समस्याहरूको पहिचान गरी समाधानको उपाय अवलम्बन गर्न ।
131.	सन् २०२४, फेब्रुअरीको Financial Action Task Force (FATF) को वार्षिक बैठकले नेपाललाई Increased Monitoring ('Grey List') मा समावेश गरेको । ग्रे लिष्टबाट बाहिरिन FATF को समय

	सीमासहितको कार्ययोजना कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिएकोले देहायका अन्य कार्यहरू जनवरी, २०२७ भित्र सम्पन्न गर्ने गरी कार्यान्वयन गर्न अत्यावश्यक रहेको:- सम्पूर्ण सम्बद्ध निकायहरूसँग सम्बन्धित: ○ सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्ककारी कार्यमा वित्तीय लगानी सम्बन्धी राष्ट्रिय जोखिम मूल्याङ्कन, क्षेत्रगत र विषयगत जोखिम मूल्याङ्कन गर्ने र निकायहरूको जोखिमको बुझाइको स्तरमा अभिवृद्धि गर्ने । नियमनकारी/सुपरिवेक्षकीय निकायहरूसँग सम्बन्धित: ○ Financial Institutions (FIs) क्षेत्रका वाणिज्य बैंक, उच्च जोखिममा देखिएका सहकारी संस्था र Designated Non-Financial Businesses and Professions (DNFBPs) क्षेत्रका क्यासिनो, बहुमूल्य धातु तथा पत्थरका कारोबार गर्ने व्यवसायी र घरजग्गा व्यवसाय सम्बन्धी क्षेत्रमा जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षणको प्रभावकारी कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्नु पर्ने । ○ गैरकानुनी रूपमा हुण्डी सेवा प्रदान गर्ने ठुला अवैध कारोबारीहरूको पहिचान गरी वित्तीय पहुँचमा नकारात्मक असर नपर्ने गरी कारवाहीको दायरामा ल्याई आनुपातिक र निरोधात्मक कानुनी कारवाही गर्नुपर्ने । ○ सहकारी तथा DNFBPs क्षेत्रका नियामकले ऐन संशोधन भए बमोजिमका निर्देशन जारी गर्नुपर्ने तथा सम्पत्ति शुद्धीकरण र आतङ्ककारी कार्यमा वित्तीय लगानी सम्बन्धी जोखिमका बारेमा आवश्यक मार्गदर्शन जारी गर्दै क्षमता अभिवृद्धिका कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने । कानुन कार्यान्वयन गर्ने/अनुसन्धानकारी निकायहरूसँग सम्बन्धित: ○ सम्पत्ति शुद्धीकरण कसुरको प्रभावकारी अनुसन्धान गर्न सक्षम निकायहरूको कार्यक्षमता अभिवृद्धि तथा कार्यात्मक समन्वयमा अभिवृद्धि गर्नुपर्ने । ○ सम्पत्ति शुद्धीकरण कसुरको प्रभावकारी अनुसन्धान तथा अभियोजनमा सङ्ख्यात्मक, गुणात्मक र जोखिममा आधारित भएको सुनिश्चित हुने गरी तथ्य र तथ्याङ्कद्वारा प्रदर्शित गर्नुपर्ने । ○ सम्पत्ति शुद्धीकरण कसुरबाट आर्जित सम्पत्तिको जोखिमका आधारमा उच्च-जोखिमसँग सम्बन्धित यस्ता सम्पत्तिको पहिचान, रोक्का तथा जफतको कार्यका लागि प्रभावकारी समन्वय तथा क्षमता अभिवृद्धि गर्नुपर्ने । ○ साथै Terrorist Financing (TF) Preventive Measures, Terrorist Financial Sanction (TFS) र Proliferation Financing Sanction (PFS) सँग सम्बन्धित बाँकी प्राविधिक कार्यहरू सम्पन्न गर्नुपर्ने ।
132.	हाल APG ले समेत नेपाललाई Enhanced (Expedited) monitoring मा समावेश गरेको र नेपालले त्रैमासिक रूपले प्रगति विवरण पठाउने गरेको । APG ले प्रकाशन गरेको नेपालको तेस्रो चरणको पारस्परिक मूल्याङ्कन प्रतिवेदन, २०२३ मा उल्लिखित ७७ वटा सुधारका सुझावहरू (Recommended Actions) समेत कार्यान्वयन गर्नुपर्ने, बैंकिङ क्षेत्रसँग सम्बन्धित देहायका मुख्य सुझावहरूलाई यथाशीघ्र कार्यान्वयन गर्न आवश्यक देखिएको:- ▪ वित्तीय जानकारी इकाईले सञ्चालनमा ल्याएको goAML system पूर्ण रूपले सञ्चालन गर्न तथा सूचक संस्थाहरूको आवद्धतालाई तीव्र बनाउन आवश्यक मानव संसाधनलगायतका स्रोतहरू उपलब्ध गराउने । ▪ अपराधी र तीनका सहयोगीहरूलाई वित्तीय संस्थाहरू (FIs) को स्वामित्व वा व्यवस्थापनबाट सक्रिय रूपमा रोक्न नेपालले market entry र fit and proper requirements सम्बन्धी कानुनी/प्राविधिक कमजोरीहरूलाई सम्बोधन गर्नुपर्ने । यसमा वाणिज्य र विकास बैंकहरू,

	उच्च जोखिमयुक्त सहकारीहरूमा market entry र fit and proper requirements प्राथमिकताका साथ लागु गर्नुपर्ने । ▪ सुपरिवेक्षकहरूले AML/CFT सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय समन्वयको लागि संयन्त्रहरूलाई बलियो बनाउनु पर्ने । आर्थिक र वित्तीय क्षेत्रका हिसाबले नजिकको सम्बन्ध भएका क्षेत्रीय साझेदारहरूसँग यसको प्रयोग बढाउनु पर्ने । ▪ नेपाल राष्ट्र बैंकको सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण सुपरिवेक्षण महाशाखा (Money Laundering Prevention Supervision Division-MLPSD) लाई नेपाल राष्ट्र बैंकअन्तर्गतका सबै वित्तीय क्षेत्रहरूमा सुपरिवेक्षण प्रदान गर्न उचित रूपमा स्रोतसाधन प्रदान गर्नुपर्ने । नेपाल राष्ट्र बैंकले वाणिज्य बैंकहरूको लागि जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षण पद्धतिलाई एकीकृत र परिष्कृत गर्न जारी राख्नुपर्ने र सबै क्षेत्रहरूको जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षण गर्न प्रयोग गर्नुपर्ने । ▪ सबै वित्तीय संस्थाहरूले उच्च पदस्थ व्यक्तिहरू (Politically Exposed Persons-PEPs) र वास्तविक धनी (Beneficial Owners-BOs) मा केन्द्रित हुँदै जोखिममा आधारित ग्राहक पहिचान (Customer Due Diligence-CDD) र अन्य उपायहरूको प्रयोगलाई बढाउनु पर्ने । ▪ सहकारी क्षेत्रको AML/CFT सुपरिवेक्षणका लागि आवश्यक स्रोतसाधन बढाउनुपर्ने । जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षणको विकास गरी तीव्रता दिनुपर्ने । ▪ AML/CFT को गैर-अनुपालनको लागि सबै सुपरिवेक्षकहरूले अनुपातिक, निरुत्साहनमुखी, निरोधात्मक र प्रभावकारी कारवाही लागू गर्नुपर्ने । गैरकानुनी रूपमा सञ्चालित घर जग्गा एजेन्टहरूलाई पहिचान गरी दण्डित गर्नुपर्ने । ▪ नेपालले औपचारिक माध्यमहरूमार्फत रेमिट्यान्सलाई प्रवर्द्धन र प्रोत्साहन गर्न जारी राख्नुपर्ने । विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ र अन्य प्रचलित कानुनहरू उल्लङ्घन गरी अवैध कारोबारमा संलग्न अवैध MVTS प्रदायकहरू/हुन्डीहरू पहिचान गरी अनुपातिक, निरुत्साहनमुखी, निरोधात्मक र प्रभावकारी कारवाही लागू गर्नुपर्ने । ▪ कानुनी व्यक्ति र प्रबन्ध, उच्च पदस्थ व्यक्तिहरू, लक्षित वित्तीय प्रतिबन्धहरू (TFS) जस्ता उच्च जोखिम तथा कम अनुपालनका क्षेत्रहरूमा केन्द्रित हुँदै प्रभावकारी अनुपालनलाई प्रवर्द्धन गर्न FIs र ठूला DNFBPs मा AML/CFT परिपालना परीक्षण गर्नुपर्ने । ▪ Virtual Assets Service Provider (VASP) क्षेत्रमा रहेको कानुन अभावहरूलाई सम्बोधन गर्दै अवैध VASP हरूलाई आनुपातिक, निरुत्साहनमुखी, निरोधात्मक र प्रभावकारी कारवाही लागू गर्नुपर्ने ।
133.	यसबाहेक नेपाल सरकारले जारी गरेको राष्ट्रिय रणनीति तथा कार्ययोजना (२०८१/८२-२०८५/८६) बमोजिम अर्थमन्त्रीज्यूको अध्यक्षतामा रहेको निर्देशक समितिद्वारा जारी *'ग्रे लिष्टबाट बाहिरिने शीघ्र सुधारात्मक क्रियाकलापको विस्तृतीकरण, २०८२'* तथा संशोधित ऐन-कानुन बमोजिमका थप प्रावधानहरूको समेत प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने ।
134.	नेपालले गरेका प्रगतिहरू data, statistics, case study द्वारा positive र tangible प्रगति देखिने गरी प्रस्तुतीकरण गर्नुपर्ने र APG/FATF-Joint Group लाई सोबारे जानकारी गराउनुपर्ने ।
135.	Updating AML / CFT policies in line with FATF recommendations.
136.	Encourage banks to adopt Regulatory Technology (RegTech) solutions for automating compliance, reporting, and risk detection - this improves transparency and traceability.
137.	Strengthen the investigation and prosecution of ML/ TF cases.
138.	Establishing and maintaining beneficial ownership registries for companies and trusts.

139.	Training law enforcement, prosecutors, judiciary and financial sector on AML/ CFT obligations and investigation techniques.
140.	The existing threshold of NPR 10 lakhs should be revised to NPR 1 lakhs in order to discourage cash transactions and promote account to account transactions as well as transactions via digital platforms.
141.	Regulation of non-financial businesses and professions like real estate agents, lawyers etc. should be strengthen.
142.	Regular identification of risk related to money laundering and terrorism financing across business lines.
143.	नेपालको GDP को तुलनामा, देशको वित्तीय क्षेत्र ठूलो छ । बैंकिग प्रणालीबाट निजी क्षेत्रको कर्जा GDP को तुलनामा लगभग ९०% समेटिन्छ, यस्तै सेयर बजारमा पुँजीकरण अनुपात GDP को ७५% र रेमिट्यान्सको अनुपात २५% रहेको छ । अर्कोतिर रेमिट्यान्सको समान आकार अनौपचारिक माध्यमहरू हुण्डी, हवाला, व्यापार वित्त माध्यमहरूको प्रयोग भइरहेको व्यहोरा समाचार तथा लेखहरूबाट देखिन्छ । त्यस्तै सुन तथा चाँदी र घरजग्गाको कारोबार अनौपचारिक कारोबार बढी मात्रामा देखिन्छ । यस क्षेत्र लाई दीर्घकालीन सहज बैंकिङ कारोवारमा आबद्ध एवम् रूपान्तरणात्मक कानुनी माध्यमलाई बलियो गरी कार्यान्वयन गर्न बैंकिङ क्षेत्रमा कारोवार हुने डिजिटल कारोवार र एआई माध्यमहरूको प्रयोगलाई नीतिगत व्यवस्थासँग आबद्ध गर्ने नीति लिने ।
144.	नगद कारोवारलाई निरुत्साहित गर्ने, ठुला नोटहरू निश्चित समय दिएर प्रतिबन्ध लगाउने ।
145.	सरकारी, गैर सरकारी संस्थासँगको कारोवार डिजिटल माध्यमबाट गर्ने व्यवस्था राज्यले मिलाउने ।
146.	सहकारीहरूको कारोवार प्रभावकारी सुपरिवेक्षण तथा नियमन गर्ने ।
147.	राष्ट्रले नागरिकको विवरण एकल प्रणालीमा राख्ने -Central KYC जसमा आर्थिक कारोवारहरू पनि समावेश गर्ने । जस्तैः आयअनुसार सम्पत्ति कर, अन्य करहरू, घर जग्गाको विवरण, बैंक खाता लिङ्क गर्ने व्यवस्था गर्ने । ग्राहकहरूको विवरण डिजिटल माध्यममा राख्ने ।
148.	विलासिताका सामग्री तथा सम्पत्तिहरू बैंकिङ कारोवारबाट मात्र गर्ने जस्तैः गाडी खरिद, सुन चाँदी खरिद बिक्री आदि । साथै यस प्रकारका सामग्री खरिद बिक्रीमा नगद कारोवारलाई प्रतिबन्ध लगाउने ।
149.	घर-जग्गा कारोवार बैंकिङ माध्यम वा रजिष्टर्ड कम्पनीहरूबाट मात्र गर्ने व्यवस्था मिलाउने
150.	सेयर कारोवारहरूको प्रभावकारी अनुगमन गर्ने, इन्साइडर कारोवारलाई निरुत्साहित गर्न प्रभावकारी कानुनको व्यवस्था गर्ने
151.	संवैधानिक आयोग, सरकारी सङ्घ संस्थामा राजनीतिक नियुक्तिभन्दा खुला प्रतिस्पर्धाबाट गर्ने
152.	राष्ट्रिय जोखिम मूल्याङ्कन नीति वार्षिक रूपमा पुनरावलोकन गर्ने ।
153.	सेयर बिक्री गर्दा “मेरो सेयर“ मा खरिद मूल्य आफै राख्ने व्यवस्था छ (WACC), जहाँ खरिद मूल्य वास्तविकभन्दा बढी राखी कर छल्ने चलन भइरहेकोले (WACC) रेट (खरिद मूल्य) को वास्तविक पहिचान गरी कर असुली गर्ने प्रक्रिया अवलम्बन गर्ने
154.	विप्रेषण करोवारलाई प्रभावकारी अनुगमन गर्ने ।
155.	खुला सीमा कारोवारलाई कडाइका साथ नियमन, नियन्त्रण गर्ने ।
156.	घरजग्गा कारोबार गर्दा कम थैली मूल्य कायम गरी कारोबार गर्ने चलनले राज्यलाई कर छली हुने भएकोले IRD लाई शङ्का लागेमा कारोबार भएको मूल्यभन्दा १०% बढी रकम तिरी राज्यले किन्न पाउने व्यवस्था गराउने ।
157.	सम्पत्ति शुद्धीकरणको परिभाषालाई FATF को ४० सिफारिससँग पूर्ण रूपमा मिल्ने गरी विस्तार गरिनुपर्छ । यसमा भ्रष्टाचार, कर छली, हुण्डी, सहकारी क्षेत्रमा हुने वित्तीय अनियमितता, रियल इस्टेटमा

	हुने कारोबार, अवैध सुनचाँदीको कारोबारजस्ता उच्च जोखिमयुक्त क्षेत्रमा हुने सम्पूर्ण अपराधजन्य कार्यबाट प्राप्त सम्पत्तिलाई स्पष्ट रूपमा सम्पत्ति शुद्धीकरणको कसुर मान्ने व्यवस्था गरिनुपर्छ ।
158.	कसुर प्रमाणित नभए पनि सम्पत्तिको स्रोत खुलाउन नसकेको खण्डमा वा शङ्कास्पद वित्तीय कारोबारको आधारमा गैर-अपराधजन्य सम्पत्ति जफत गर्न सकिने स्पष्ट कानुनी प्रावधान थप गरिनुपर्छ । यसले अवैध सम्पत्तिलाई बैंकिङ प्रणालीमा प्रवेश गर्नबाट रोक्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ । बैंकहरूलाई यस्ता सम्पत्ति रोक्का राख्ने अधिकार र सोको प्रक्रियालाई अझ स्पष्ट बनाइनुपर्छ ।
159.	"मनासिब उपायहरू" भन्ने शब्दलाई अझ स्पष्ट बनाइनुपर्छ । वास्तविक धनी (Beneficial Ownership) को पहिचान, पुष्टि, र अद्यावधिक गर्ने प्रक्रियालाई थप विस्तृत र अनिवार्य बनाइनुपर्छ । शेल कम्पनी - Shell Companies र जटिल स्वामित्व संरचना - Complex Ownership Structures को पछाडि लुकेका वास्तविक धनी पत्ता लगाउनका लागि थप प्रभावकारी संयन्त्रहरू ऐनमै व्यवस्था गरिनुपर्छ ।
160.	नगद कारोवार लाई निरुत्साहित गर्ने, ठुला नोटहरू निश्चित समय दिएर प्रतिबन्ध लगाउने ।
161.	सरकारी, गैह्र सरकारी संस्थासँगको कारोवार डिजिटल माध्यमबाट गर्ने व्यवस्था राज्यले मिलाउने ।
162.	सहकारीहरूको कारोवार प्रभावकारी सुपरिवेक्षण तथा नियमन गर्ने ।
163.	राष्ट्रले नागरिकको विवरण एकल प्रणालीमा राख्ने -Central KYC जसमा आर्थिक कारोवारहरू पनि समावेश गर्ने जस्तैः आयअनुसार सम्पत्ति कर, अन्य करहरू, घर जग्गाको विवरण, बैंक खाता लिङ्क गर्ने व्यवस्था गर्ने । ग्राहकहरूको विवरण डिजिटल माध्यममा राख्ने ।
164.	विलासिताका सामग्री तथा सम्पत्तिहरू बैंकिङ्ग कारोवारबाट मात्र गर्ने जस्तै गाडी खरिद, सुन चाँदी खरिद बिक्री आदि । साथै यस प्रकारका सामग्री खरिद बिक्रीमा नगद कारोवारलाई प्रतिबन्ध लगाउने ।
165.	घर जग्गा कारोवार बैंकिङ माध्यम वा रजिष्टर्ड कम्पनीहरूबाट मात्र गर्ने व्यवस्था मिलाउने
166.	सेयर कारोवारहरूको प्रभावकारी अनुगमन गर्ने, इन्साइडर कारोवारलाई निरुत्साहित गर्न प्रभावकारी कानुनको व्यवस्था गर्ने
167.	संवैधानिक आयोग, सरकारी सङ्घ संस्थामा राजनितिक नियुक्ति भन्दा खुला प्रतिस्पर्धाबाट गर्ने
168.	राष्ट्रिय जोखिम मूल्याङ्कन नीति वार्षिक रूपमा पुनरावलोकन गर्ने ।
169.	नेपाललाई ग्रे लिष्टबाट हटाउन बैंकिङ क्षेत्रले खेल्नुपर्ने भूमिका सम्बन्धमा मुख्य पाटो भनेको ग्रहकसँग सम्बन्ध स्थापना गर्दा पालना गरिनुपर्ने/आवश्यक विवरण, कागजातहरू प्रमाणीकरण हुने गरी लिने प्रकिया र तत्पश्चात् ग्रहकहरूको कारोवारको आधारमा मोनिटरिङ, जोखिमका आधारमा वर्गीकरण, FIU Reporting र जोखिमका आधारमा समय समयमा ग्रहक पहिचान विवरण अद्यावधिक गर्ने कार्यहरू पर्दछन् । हाल विभिन्न सरोकारवाला पक्षहरूले ग्राहकहरूको कारोवारको आधारमा मोनिटरिङ, जोखिमका आधारमा वर्गीकरण, FIU Reporting गर्न अलग अलग सफ्टवेयर प्रयोग गर्ने, अझै पनि कतिपय सरकारी निकाय लगायत नगदको बढी कारोवार हुने, होटल, क्यासिनो, सुन तथा बहुमूल्य धातुहरूका बिक्रेताहरूले रिर्पोटिङका लागि प्रविधिको प्रयोग नगर्ने, यसमा खर्च गर्न आनाकानी गर्ने र सरकारी स्तरबाट पहल समेत नभैरहेको परिप्रेक्ष्यमा केन्द्रीय बैंकले नै सोका लागि आवश्यक सफ्टवेयर विकासहरू सरोकारवाला सबै पक्षलाई उपलब्ध गराई तालिमको व्यवस्था गरी क्षमता अधिवृद्धिको काम गरेमा सबै पक्षबाट एकै तरिकाले Real Time Reporting हुन जाने र कारोवारको मनिटरिङ बढाई निहित जोखिम कम गरी विशेषतः ग्रैह्र बैंकिङ क्षेत्रको Non Compliance का कारणले पर्न गएको ग्रे लिस्टबाट राज्यलाई बाहिर ल्याउन मद्दत मिल्ने छ ।
170.	Banks should prudently follow FATF Recommendation-16 on Payment transparency rules which require financial institutions involved in electronic payment transfers to ensure accompanying payment messages contain sufficient information to identify the originator and beneficiary (and where relevant, intermediary financial institutions of a payment), and to pass on such information in an accurate and meaningful manner to ultimate beneficiary banks including for remittances transactions settled by banks via domestic channels i.e. remittance received by a Remittance company in bulk which is transferred to ultimate beneficiary in account maintained in various FI. Further if any PSO is directly involved in settlement and disbursement of funds to

	ultimate beneficiary bank, such PSO should also follow the same requirement and also perform the TF screening against the applicable list as the ultimate beneficiary bank may not have the complete visibility on the parties involved in a payment transaction.
171.	Banks should be able to end the relationship with client in situation where client is not able to provide documents/information to identify and verify client as per AML Act or if there material AML/sanctions risk against the client/associated parties or post filing SAR (without tip off).
172.	राष्ट्र बैंकले पुँजीबजार सुदृढीकरणमा खेल्नुपर्ने भूमिका • बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई IPO तथा Secondary Market मार्फत पुँजी सङ्कलनमा प्रोत्साहन गर्नु । • Institutional Investors को सङ्ख्या वृद्धि गर्न नीति बनाउनु (जस्तै Mutual Funds, Pension Funds) । • पुँजीबजार र बैंकिङ क्षेत्रबीचको सहकार्यमा सुधार ल्याई नयाँ उत्पादनहरू (जस्तैः Bonds, ETFs) विकास गर्नु । • Retail Investors का लागि पुँजीबजार साक्षरता अभियान चलाउनु । • सेयर बजार नियमन गर्ने निकायहरू (जस्तै SEBON) सँग सहकार्य गरी पारदर्शिता र उत्तरदायित्व सुनिश्चित गर्नु ।
173.	बन्ड तथा ट्रेजरी बिल कारोबारको लागि Secondary बजारको विकासको लागि सहजता गरिदिनु हुन ।
174.	Form a permanent coordination committee between NRB, SEBON, and MoF—like India's FSDC (Financial Stability and Development Council) - to synchronize policies.
175.	Permit banks to actively participate in debt and repo markets, under regulatory caps, to increase market liquidity and deepen bond markets
176.	NRB can support the creation of a Central Counterparty Clearing House (CCP) and electronic trading platforms, following India's CCIL model.
177.	○ केन्द्रीय बैंक आर्थिक स्थिरताको मौन बनाबट (Silent architecture) हो, जसले हाम्रो वित्तीय जीवनका हरेक पक्षमा प्रभाव पार्छ । महँगाई नियन्त्रण गर्नदेखि विकासलाई प्रोत्साहित गर्नसम्म, अर्थात् बहुपूरक भूमिकाले अर्थतन्त्रलाई चुनौतीहरूको बीचमा दृढ राख्न सुनिश्चित गर्दछ । वित्तीय स्थायित्व र नीतिगत स्थिरता कायम राख्ने नीति लिने । ○ मुद्रा आपूर्ति र ब्याजदर नियन्त्रण गर्न पुँजीबजार विकासमा केन्द्रीय बैंक र अर्थतन्त्रबीचको सम्बन्ध कायम गर्न मौद्रिक नीतिको अहम् भूमिका रहेको हुन्छ । आर्थिक वृद्धिदर, फिजिकल नीति तथा कार्यक्रमसँग समन्वयात्मक मोद्रिक नीति अवलम्बन गर्नु आवश्यक छ । ○ तरलता व्यवस्थापनमा मात्रात्मक सहजता र खुला बजार सञ्चालनजस्ता उपकरणहरूको प्रयोगले पुँजीबजार विकासमा सहजता आउने भएकाले सोहीअनुसार समयसापेक्ष बजारलाई चलायमान बनाउने नीति लिनुपर्ने हुन्छ । क. बण्ड बजारलाई फराकिलो बनाउने नीति दिने, ख. कमोडिटी बजारलाई क्रमश विकसित गर्दै लैजाने नीति लिने ।
178.	बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सेयर खरिद गरेको १ वर्षसम्म प्राथमिक पुजीको २० प्रतिशतसम्म बिक्री गर्न पाउने ।
179.	मार्जिन प्रकृतिको कर्जाको अधिकतम एकल ग्राहक कर्जा सीमासम्बन्धी हालको व्यवस्थालाइ संशोधन गरी अधिकतम सीमा बढाउन उपयुक्त देखिएको । मार्जिन प्रकृतिको कर्जा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो प्राथमिक पुँजीको ५० प्रतिशतसम्म मात्र प्रवाह गर्न सक्नेछन् ।

180.	पुँजीबजारको विकासका लागि मूलतः नीतिगत स्थिरता र लगानीकर्ताको मनोबल वृद्धिले ठुलो भूमिका खेल्दछ । यसका लागि केन्द्रीय बैंकले जारी गर्ने मौद्रिक नीति र सोको हरेकजसो समीक्षा पिच्छे आउने नीतिगत परिवर्तन रसोका कारण लगानीकर्तामा सिर्जना हुने त्रास र पार्ने प्रभावमा कमी ल्याउन सेयर बजारसम्बन्धी नीतिगत व्यवस्थाहरू छोटो छोटो समयमा परिवर्तन नगरी दीर्घकालीन सोचका साथ व्यवस्था गरिनुपर्दछ जसले बजारलाई स्थिर र लगानीकर्ताको मनोबल बढाउँछ ।
181.	• Remove 15 Crore Cap on margin loans • Allow BFIs to purchase and sell stocks • Facilitate NRNs investment in capital market • Formuilate stable monetary policy and take stable stance at least for 2 years • Allow banks to lend margin loans upto 50% of their core capital

अनुसूची ४ : सुझाव दिने केही संस्था तथा विज्ञहरूको सूची

SN	Institutions
1	Securities Board of Nepal (SEBON)
2	Nepal Insurance Authority (NIA)
3	Office of Company Registrar
4	Nepal Bankers Association
5	Nepal Microfinance Bankers Association
6	Nepal Financial Institutions Association
7	Development Bankers Association
8	Non-Resident Nepali Association (NRNA)
9	National Banking Institute
10	Standard Chartered Bank Nepal Limited
11	Nepal SBI Bank Limited
12	Federation of Nepalese Chamber of Commerce & Industries
13	Confederation of Nepalese Industries
14	Confederation of Banks and Financial Institutions Nepal
15	Nepal Stock Exchange Ltd.
16	CDS and Clearing Ltd.
17	Financial Intelligence Unit, Nepal Rastra Bank
18	Rastriya Banijya Bank Limited
19	Agricultural Development Bank Limited
20	Green Growth Nepal
21	Nepal Nirman Byawasai Mahasangh
22	National Association of Rural Municipalities
23	Municipal Association of Nepal
24	ICRA Nepal
25	RSDC Laghubitta Bittiya Sanstha Limited
26	Saptakoshi Developmet Bank
27	Sampada Laghubitta Bittiya Sanstha Limited
28	Nepal Investors Forum
29	पूर्व गर्भनरज्यूहरू, बैंकर्स संघका पूर्व अध्यक्षज्यूहरू तथा बैंकिङ तथा वित्तीय क्षेत्रका विज्ञहरू
30	अन्य संस्था र व्यक्तिहरूबाट प्राप्त सुझावहरू

अनुसूची ५ : सन्दर्भ सूची

१. नेपाल राष्ट्र बैंक तथा बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभागका प्रकाशनहरूः

क. देशको वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति

ख. Banking & Financial Statistics

ग. Financial Stability Report, 2024

घ. नेपाल राष्ट्र बैंकका एकीकृत निर्देशन ('क', 'ख' र 'ग' वर्ग तथा लघुवित्त संस्थाको लागि)

ङ. वार्षिक तथा आर्थिक प्रतिवेदनहरू

च. Quarterly Bulletin

२. नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयका प्रकाशनहरूः

क. विभिन्न वर्षका आर्थिक सर्भेक्षण .

ख. बजेट वक्तव्यहरू

३. मुद्रा तथा पुँजीबजारमा देखिएका प्रवृत्तिहरूको समग्र मूल्याङ्कन गरी वित्तीय स्थायित्व एवम् लगानीका लागि स्रोत व्यवस्थापनसम्बन्धी सुझाव समितिको प्रतिवेदन, २०७५

४. उच्चस्तरीय आर्थिक सधार सझाव आयोगको प्रतिवेदन, २०८१

५. नेपाल राष्ट्र बैंक र बैक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभागका अध्ययन प्रतिवेदनहरू

६. सरोकार नियामक निकाय तथा अन्य संस्थाहरू तथा व्यक्तिहरूको छलफल एवम् अन्तर्वार्ता